

Het pad van burgers in de energietransitie: decentrale duurzame energiecoöperaties

Een onderzoek naar de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving
op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven

Naciye Kayhan

Masterthesis Milieu-maatschappijwetenschappen
Faculteit der Managementwetenschappen
Radboud Universiteit Nijmegen
Februari 2014

Het pad van burgers in de energietransitie: decentrale duurzame energiecoöperaties

Een onderzoek naar de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven.

Naciye Kayhan

Begeleid door:
Dhr. dr. M.A. Wiering
Radboud Universiteit Nijmegen
Sectie Geografie, Planologie en Milieu

&

Dhr. dr. H. Elzenga
Planbureau voor de Leefomgeving
Sector Klimaat, Lucht en Energie

Masterthesis Milieu-maatschappijwetenschappen
Faculteit der Managementwetenschappen
Radboud Universiteit Nijmegen
Studentnummer: 0823708
nacyekayhan@student.ru.nl
Februari 2014

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van een sociaalwetenschappelijk onderzoek dat in de afgelopen maanden is uitgevoerd. Dit is een afstudeeronderzoek wat het sluitstuk vormt van de masteropleiding Milieu-maatschappijwetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Na een bacheloropleiding aan de Faculteit der Filosofie had ik me geen beter onderwerp kunnen voorstellen dan ‘decentrale duurzame energiecoöperaties door burgers’, om mijn onderzoeksvaardigheden op het gebied van sociaalwetenschappelijk onderzoek te ontwikkelen. Dit onderwerp is een concreet voorbeeld van een sociale ontwikkeling die samengaat met milieu en duurzaamheid en verschillende toekomstperspectieven biedt. Het is vooral bijzonder omdat lokale initiatieven door burgers en duurzaamheid, hot items en typische ontwikkelingen zijn van deze eeuw. Verschillende theoretische inzichten die tijdens de masteropleiding aan bod zijn gekomen – theorieën zoals de beleidsarrangementen benadering en gepland gedrag theorie - zijn in dit onderzoek uitgebreid toegepast.

Dit onderzoek had niet tot stand kunnen komen zonder de ondersteuning, adviezen en kritische noten van mijn begeleiders dhr. dr. Mark Wiering van de Radboud Universiteit en dhr. dr. Hans Elzenga van het Planbureau voor de Leefomgeving. Graag zou ik mijn begeleiders willen bedanken voor hun goede ideeën en aanvullingen tijdens het hele proces.

Ook gaat mijn dank uit naar alle beleidsmakers en -uitvoerders die bereid zijn geweest om hun deskundigheid op het gebied van decentrale duurzame energie (initiatieven) met mij te delen. Ik heb mijn vragen altijd in een zeer prettige, open sfeer kunnen stellen.

Tot slot wil ik ook alle initiatiefnemers, die ik in het kader van dit onderzoek heb mogen interviewen, van harte bedanken voor hun interesse in dit onderzoek en bereidheid voor de interviews. Ik ben altijd zeer onder de indruk geweest van hun enthousiasme en heb tijdens het schrijven geprobeerd om dit aan de lezer over te brengen.

Samenvatting

In deze eeuw staat we voor grote opgaven om onze samenleving te verduurzamen. Op korte termijn is het doel om in 2020 14 procent van het totale energieverbruik op te wekken uit duurzame energiebronnen. Het schaarser worden van fossiele brandstoffen en de steeds groter wordende wereldbevolking vraagt om een groene leefstijl. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat burgers een belangrijke rol kunnen spelen bij de energietransitie naar een groener systeem. Het ontstaan van lokale duurzame energie initiatieven kan een belangrijke verklaring hiervoor zijn. Deze burgers streven naar een systeem waarin zij samen met andere burgers op lokaal niveau duurzame energie kunnen opwekken en op die manier voldoen aan een gedeelte van hun energiebehoefte. Lokale initiatieven komen ook in onze maatschappij steeds vaker voor. Nederland heeft echter in vergelijking tot landen als Duitsland en Denemarken een achterstand op het gebied van duurzame energie en lokale duurzame energie initiatieven. Het doel van dit onderzoek is de gedragsdeterminanten van initiatiefnemers in het licht brengen, om op die manier de ervaren knelpunten te kunnen verklaren. In dit onderzoek staan drie belangrijke 'drijfveren' voor het gedrag van initiatiefnemers centraal: beleid, milieubesef en sociale omgeving. Hieruit volgt de volgende centrale vraag:

Wat is de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is er een kwalitatief onderzoek uitgevoerd. De kern van de onderzoeksmethode kan worden samengevat als 'in de diepte' en 'open'. Dat wil zeggen dat achtergronden, oorzaken en samenhangen van het probleem in kwestie centraal staan. Het doel hiervan is een wetenschappelijk verantwoord beeld geven van de oorzaken van het probleem en inzicht krijgen in meningen, percepties en ervaringen van de betrokken actoren. Dit wordt ook wel een praktijkgericht onderzoek genoemd, waarin oorzaken- en opinies centraal staan, omdat het gaat over waarom belangrijke actoren op een bepaalde manier denken en handelen en bijv. niet over theorievorming over een bepaald onderwerp (theoriegericht onderzoek). Voor een goede aanpak van het onderzoek is gekozen voor de onderzoekstrategie 'casestudy'. De casestudy maakt het immers mogelijk om een diepgaand en integraal inzicht te krijgen in de wijze waarop mechanismen en strategieën in de praktijk voltrekken en waarom personen op een bepaalde manier zich gedragen en handelen (Verschuren & Doorewaard, 2007). Aan de hand van verschillende onderzoeksmethoden – zoals interviews, literatuurstudie en beleidsdocumentenanalyse – zullen we proberen om niet alleen de kwaliteit, maar vooral ook de betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten te waarborgen.

Er is een vergelijkende casestudy uitgevoerd, dat wil zeggen dat er een vergelijking is getrokken tussen bestaande lokale initiatieven en lokale initiatieven in de startfase. Het doel hiervan is laten zien welke overeenkomsten en verschillen er zijn tussen de onderzochte cases, om een beeld te vormen van de invloed van de drie drijfveren op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven. In totaal zijn er vijf bestaande lokale initiatieven en vier lokale initiatieven in de startfase (twee hiervan bestaan niet meer, zijn in de startfase 'mislukt') onderzocht, die geselecteerd zijn op basis van de indicatoren 'organiseerbaarheid' en 'bestaanszekerheid'. Het onderzoeksobject is onderzocht m.b.v. van verschillende theorieën en aanvullende literatuur. De beleidsarrangementen benadering (BAB), theorie van gepland gedrag en structuratietheorie staan in dit onderzoek centraal. Met behulp van de BAB hebben we geprobeerd om een verklaring te geven voor het huidige beleid t.a.v. duurzame energie. Hiervoor zijn de dimensies actoren, discoursen, spelregels en hulpbronnen in het arrangement 'decentrale duurzame energie' onderzocht. De stimulerende en remmende factoren voor het gedrag van initiatiefnemers, o.a. beleid, milieubesef en sociale omgeving, zijn onderzocht m.b.v. de theorie van gepland gedrag. Tot slot hebben we m.b.v. de structuratietheorie geprobeerd om de invloed van beleid en de interactie tussen de overheid en initiatiefnemers te verklaren.

De interviews hebben interessante bevindingen opgeleverd over de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving. De meeste initiatiefnemers zijn in het algemeen ontevreden over het huidige beleid en de wetgeving t.a.v. decentrale duurzame energie. Zo zou er al jarenlang sprake zijn van een 'inconsistent' beleid en de overheid, mede doordat fossiele energie een belangrijke inkomstenbron van haar is, weinig belang zien bij het steunen van lokale initiatieven. De overheid zou de rol die de burger kan spelen bij de energietransitie en daardoor het belang van coöperaties niet inzien. Uit de interviews blijkt verder dat bijna alle respondenten ook ontevreden zijn over de houding van hun provincie en een groot deel juist wel tevreden is over de houding van zijn/haar gemeente. Initiatiefnemers van de twee 'mislukte' initiatieven (van initiatieven in de startfase) zijn daarentegen ontevreden over de houding van hun gemeente. Er zijn ook knelpunten in de wetgeving: de energiebelasting op groene energie is evenveel als de belasting op grijze energie, salderen 'voor' de meter is zonder energiebelasting en transportkosten niet toegestaan en de huidige subsidieregelingen hebben weinig effect bij (decentrale) duurzame energie investeringen. Initiatiefnemers ervaren ook knelpunten op het gebied van financiering, draagvlak, vrijwilligerswerk, beeldvorming en communicatie, enz.

Belemmeringen in de wetgeving en door de houding van de overheid hebben geen directe invloed op het gedrag van de respondenten, maar wel op de voortzetting van dat gedrag, het succes van lokale initiatieven. De respondenten van zowel bestaande initiatieven als die van initiatieven in de startfase zijn het erover eens dat decentrale duurzame energie initiatieven binnen de huidige wettelijke kaders en met het huidige politiek beleid moeizaam kunnen groeien en verder ontwikkelen. De belemmeringen hebben een negatieve invloed op de organiseerbaarheid en bestaanszekerheid van lokale initiatieven. Initiatiefnemers van 'mislukte' initiatieven bijv. lijken zowel direct als indirect negatief beïnvloed te zijn door het gemeentelijk beleid. Het ontbreken van morele en facilitaire steun heeft op de achtergrond een rol gespeeld bij het 'mislukken' van deze initiatieven. Decentrale duurzame energie initiatieven zullen een grote groei doormaken wanneer de overheid de ontwikkeling van deze trend 'omarmd'.

Alle respondenten hechten relatief veel waarde aan het milieu en de natuur en een groot deel is bezorgd over de toekomst van de aarde. Daarnaast heeft men bepaalde verantwoordelijkheidsgevoelens tegenover het milieu, aandacht voor milieuproblemen en allerlei gedragsregels om bewust met het milieu om te gaan. Het milieuaspect behoort tot de top 3 aanleidingen voor waarom men betrokken is bij een lokale duurzame energie coöperatie, en is vaak ook het belangrijkste persoonlijke motief van de initiatiefnemers. Bovendien is het oprichten van een initiatief voor bijna alle respondenten in lijn met hun gedrag voordat zij bij het initiatief betrokken waren. Hieruit blijkt dat alle initiatiefnemers een actief milieubesef hebben en dat de determinant 'milieubesef' een positieve invloed heeft op het gedrag van de initiatiefnemers. Er zijn geen verschillen tussen de antwoorden van de initiatiefnemers van bestaande lokale initiatieven en van initiatieven in de startfase waaruit blijkt dat milieubesef een neutrale invloed heeft op het succes van lokale initiatieven.

Over de invloed van de sociale omgeving kunnen we het volgende zeggen: een groot deel van de respondenten vindt de houding van andere mensen in zijn/haar omgeving belangrijk en is bij de beslissing om betrokken te zijn bij een initiatief door hen beïnvloed. Een deel van de respondenten heeft naast positieve ook negatieve reacties ontvangen m.b.t zijn/haar functie bij het initiatief. De houding van anderen is niet alleen belangrijk omdat men zelf beïnvloed is door zijn vriendenkring om bij het initiatief betrokken te zijn, maar ook omdat hij steun wil ontvangen en het gedrag van anderen in zijn sociale omgeving wil beïnvloeden. Aangezien slechts een deel van de respondenten negatieve reacties heeft ontvangen en een groot deel denkt beïnvloed te zijn door zijn sociale omgeving kunnen we zeggen dat de sociale omgeving net zoals de determinant milieubesef een positieve invloed heeft op het gedrag van de initiatiefnemers. De invloed op het succes van initiatieven is neutraal, omdat er wederom geen belangrijke verschillen zijn tussen de antwoorden van de initiatiefnemers in verschillende fases.

Het antwoord op de centrale vraag kan met een aantal zinnen als volgt worden samengevat: beleid heeft weinig tot geen invloed op de inzet en het gedrag van initiatiefnemers, maar gelet op de belemmeringen in de wetgeving en de rol van beleid bij initiatieven die niet van de grond zijn gekomen, wel een negatieve invloed op het succes van lokale initiatieven. De determinanten sociale omgeving en milieubesef hebben een positieve invloed op het gedrag van initiatiefnemers en een neutrale invloed op het succes van lokale initiatieven. We spreken hier van remmende en stimulerende factoren. Al met al lijkt het enthousiasme en de wil om het initiatief te laten slagen de ervaren belemmeringen te overstijgen. Dit heeft niet alleen te maken met de wil om (moreel en financieel) onafhankelijk te zijn van de overheid, maar ook met motieven zoals duurzaamheid, sociale cohesie, enz. Het gaat hier vooral om de kracht van het coöperatie-gedachtegoed: wanneer belemmeringen dusdanig worden dat initiatieven alleen maar te maken hebben met tegenslagen, zullen initiatiefnemers dit gedachtegoed voortzetten met andere producten (bijv. niet zon maar waterkracht, of een hele andere sector).

De belangrijkste aanbeveling is dat de overheid 'consistent' moet zijn in haar beleid t.a.v. duurzame energie. Wanneer alle partijen weten waar ze aan toe zijn, kunnen investeringsrisico's geminimaliseerd worden en 'wrijvingen' in de interactie tussen de overheid en initiatiefnemers worden voorkomen. Vaste prijsafspraken voor de geleverde elektriciteit voor een periode van bijv. 20 jaar en eenmalige aanloopsubsidies voor initiatieven in de startfase zijn belangrijke opties. Het is tevens belangrijk dat lokale overheden ervan bewust zijn dat zij een belangrijke rol kunnen spelen bij de interactie tussen burgers en overheid. Meedenken met het initiatief, zodat zij zoveel mogelijk kan groeien en uiteindelijk onafhankelijk kan functioneren, is ook erg belangrijk. Provincies kunnen een grote rol spelen door bijv. gebruik te maken van hun netwerkfuncties om financieringsbronnen te vinden voor lokale initiatieven. Voor de initiatiefnemers zelf is het erg belangrijk dat er een professionele backoffice wordt opgericht met het doel dat lokale initiatieven in alle fases leren omgaan met verschillende barrières zoals financiering, professionaliteit, communicatie, enz.

Inhoudsopgave

	Pagina
Hoofdstuk 1: Inleiding	
1.1 Aanleiding en probleemstelling	10
1.2 Doel- en vraagstelling	11
1.3 Wetenschappelijke relevantie	12
1.4 Maatschappelijke relevantie	13
1.5 Voorbeschouwing theoretisch kader	13
1.6 Voorbeschouwing methoden van onderzoek	13
1.7 Leeswijzer	14
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader	
2.1 Inleiding	15
2.2 Beleidsarrangementen benadering	15
2.3 Theorie van gepland gedrag	17
2.4 Structuratietheorie	20
2.5 Conceptueel model	21
2.6 Andere onderzoeken	26
2.7 Conclusie	28
Hoofdstuk 3: Methoden van onderzoek	
3.1 Inleiding	29
3.2 Onderzoekstype	29
3.3 Onderzoeksstrategie	29
3.4 Theoretisch perspectief	31
3.5 Bronnen- en methodentriangulatie	31
3.6 Conclusie	33
Hoofdstuk 4: Decentrale duurzame energie	
4.1 Inleiding	34
4.2 Lokale duurzame energie in wetenschappelijke literatuur	34
4.3 Historie van lokale initiatieven	37
4.4 Activiteiten van een lokaal initiatief	39
4.5 Doelstellingen van lokale initiatieven	40
4.6 Aantal initiatieven in Nederland	42
4.7 Conclusie	43
Hoofdstuk 5: Beleidsarrangementenanalyse	
5.1 Inleiding	44
5.2 Het huidige beleid	44
5.3 Actoren	47
5.4 Discoursen	50
5.5 Hulpbronnen	51
5.6 Spelregels	54
5.7 Beleid in andere landen	56
5.8 Conclusie	58
Hoofdstuk 6: Knelpunten van lokale initiatieven	
6.1 Inleiding	59
6.2 Houding van de Rijksoverheid	60
6.3 Houding van decentrale overheden	61
6.4 Knelpunten in de wet- en regelgeving	62
6.5 Invloed op enthousiasme	64
6.6 Andere knelpunten	65
6.7 Oplossingsrichtingen	67
6.8 Conclusie	69
Hoofdstuk 7: Gedragsdeterminanten van initiatiefnemers	
7.1 Inleiding	70
7.2 Attituden	71
7.3 Milieubesef & hot cognition	72
7.4 Sociale omgeving	74
7.5 Ervaren gedragscontrole	76
7.6 Conclusie	78

Hoofdstuk 8: Conclusies en aanbevelingen	
8.1 Inleiding	79
8.2 Invloed van beleid	80
8.3 Invloed van milieubesef	84
8.4 Invloed van sociale omgeving	85
8.5 Invloed van andere determinanten	86
8.6 Belangrijkste bevindingen	86
8.7 Aanbevelingen	89
8.8 Reflectie en verantwoording	90
Referenties	92
Bijlagen	
Bijlage 1: Figuren	99
Bijlage 2: Interviewguide voor ZZP-er	102
Bijlage 3: Interviewguide voor beleidsmakers en –uitvoerders	104
Bijlage 4: Interviewguide voor initiatiefnemers	105

Bijlagen en figuren

Bijlagen

1. Figuren
2. Vragenlijst ZZP-er
3. Vragenlijst beleidsmakers- en uitvoerders
4. Vragenlijst initiatiefnemers

Figuren

- Figuur 1: Tetraëder beleidsarrangementen benadering
Figuur 2: Schematische weergave theorie van gepland gedrag
Figuur 3: Het conceptueel model
Figuur 4: Overzicht lokale duurzame energie initiatieven
Figuur 5: Overzicht respondenten
Figuur 6: Tijdlijn historie lokale initiatieven
Figuur 7: Prijsontwikkeling energie tussen 1997-2011
Figuur 8: Energiebelasting op elektriciteitsverbruik tussen 1996-2012
Figuur 9: Salderen 'achter' de meter
Figuur 10: Salderen 'voor' de meter
Figuur 11: Overzicht actoren
Figuur 12: Sociogram 'invloed' actoren
Figuur 13: Fases oprichting lokale initiatieven
Figuur 14: Aardgasbaten en het aandeel in de Rijksinkomsten
Figuur 15: Toegekende SDE+ subsidies in 2011
Figuur 16: Jaarlijkse SDE budget tussen 2008-2011
Figuur 17: Een deel van het conceptueel model
Figuur 18: Overzicht 'attituden'
Figuur 19: Overzicht 'milieubesef'
Figuur 20: Overzicht 'sociale omgeving'
Figuur 21: Overzicht 'ervaren gedragscontrole'
Figuur 22: Relaties in het conceptueel model
Figuur 23: De invloed van de determinanten

Boxen

- Box 1: Decentrale duurzame energie initiatieven

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1 Aanleiding en probleemstelling

In verschillende delen van de wereld is er sprake van een coöperatieve beweging waarin burgers de heft in hand nemen bij zaken die tot publieke functies behoren. Deze postmoderne burgers zijn assertief, creatief en innovatief en doen de (mondiale) machtsverhoudingen wankelen. Het lijkt erop dat zij de huidige systemen willen doorbreken en laten zien dat het in veel gevallen anders kan. Een oud en bekend voorbeeld hiervan is de fairtrade-beweging, die haar ontstaan in de jaren '60 heeft te danken aan burgers die zich verzetten tegen het neo-imperialisme en streefden naar de verduurzaming van de internationale handel. Hoewel de collectieve beweging in deze jaren gebaseerd is op andere motieven, zien we dat het aspect van systeemkritiek in de huidige collectieve beweging terug. De coöperatieve beweging voor decentrale duurzame energie is daar een goed voorbeeld van. Initiatiefnemers willen bijv. onafhankelijk zijn van grote multinationale bedrijven en controle hebben over hun eigen energievoorziening. Een mooi voorbeeld hiervan is het windturbineproject in het dorpje Akbiyik, dat ligt in de provincie Bursa van Turkije. Doordat de stroom van de drinkwatercentrale werd afgesloten hadden de dorpingen vijf jaar lang geen toegang tot schoon drinkwater. Vervolgens besloot men een windturbine te bouwen. De provincie keurde het project van de burgers goed en heeft een deel van de windturbine gesubsidieerd. De dorpingen kunnen sinds 2010 hun eigen elektriciteit produceren om grondwater op te pompen. De overproductie wordt verkocht aan een netbeheerder in de regio.

Decentrale duurzame energievoorzieningen komen ook in Nederland steeds vaker voor. Deze initiatieven willen de energietransitie versnellen, wat een verklaring is voor de titel van dit onderzoek. Op dit moment varieert het aantal initiatieven in ons land tussen de 140 en 300. Burgers kunnen met deze initiatieven substantieel bijdragen aan de verduurzaming van de Nederlandse energievoorziening (ECN in Duurzaam bedrijfsleven, 2012), maar het huidige opgesteld vermogen is met enkele procenten van de totale hernieuwbare energieproductie nog zeer bescheiden (VNG, 2013). Het opgesteld vermogen aan zon-PV draagt voor maar 0,3 procent bij aan het eindverbruik van hernieuwbare energie in Nederland. De bijdrage van windenergie aan het totale eindverbruik van hernieuwbare energie was in 2010 20 procent (VNG, 2013). Energievoorziening is een maatschappelijk thema en heeft een urgent karakter. Het opraken van fossiele brandstoffen, de klimaatverandering en energievoorziening in de toekomst zijn voorbeelden van mondiale problemen die ook hun weerklank vinden in onze maatschappij. Slechts 4 procent van de totale energie in Nederland wordt opgewekt uit hernieuwbare energiebronnen. Als de overheid haar 2020-doelstelling van 16 procent (inmiddels bijgesteld naar 14 procent) wil realiseren, dan is zij genoodzaakt om aanvullende maatregelen te nemen (Hajer in NRC, 2013).

Box 1: Decentrale duurzame energie initiatieven

De definitie van het begrip 'decentrale duurzame energie' is flexibel (Walker et al., 2008), maar gelet op de belangrijkste elementen van het begrip in de literatuur kan de volgende definitie worden gegeven: duurzame energieprojecten, zoals windmolenparken, zonnecentrales, enz. die met de input van de lokale gemeenschap worden gerealiseerd. Deze input kan variëren van projectinitiatie tot administratie, bouw, financiële steun en besluitvorming over het initiatief (Rogers et al., 2008). In het maatschappelijk veld worden twee typen lokale initiatieven onderscheiden: coöperaties die opgericht zijn door gemeenten en/of ondernemers waar vaak ook de lokale gemeenschap bij betrokken wordt en coöperaties die alleen door burgers zijn opgericht, de 'echte' burgerinitiatieven. In dit onderzoek worden alleen de burgerinitiatieven onderzocht waar burgers niet als tweede of derde betrokken partij aan tafel zitten om bepaalde taken te verrichten, maar als enige partij de leiding hebben over het initiatief en verantwoordelijk zijn voor alle bijbehorende taken. Hierover volgt meer in hoofdstuk 4.

Oteman (2011) constateert dat in andere Europese landen als Denemarken en Duitsland lokale gemeenschappen zeer succesvol zijn (geweest) in het voorzien van hun eigen energiebehoefte uit duurzame energiebronnen. Zo is 15 procent van de Deense windturbines van coöperaties (Skotte, 2013) en zijn er ongeveer 600 coöperaties in Duitsland (Energieplus, 2013). De Duitse en de Deense overheid hebben een grote rol gespeeld bij de ontwikkeling van decentrale duurzame energie (hierover volgt meer in hoofdstuk 5). Het aandeel van duurzaam opgewekte elektriciteit van alle elektriciteit bedraagt in Duitsland 19 procent en in Denemarken 45 procent (Simons, 2013). Nederland heeft niet alleen een achterstand in het aandeel van hernieuwbare energie in de totale energieproductie, maar ook in het succes van decentrale duurzame energiecoöperaties. In veel gebieden speelt het NIMBY-effect nog een grote rol, in plaats van dat er coöperaties worden opgericht (Agterbosch et al., 2004). Bovendien is de betrokkenheid van de burger vaak op individueel niveau en varieert het succes van lokale initiatieven (Oteman, 2011).

Volgens Schwencke (2013) maken slechts 50 van de 300 initiatieven serieus werk van wat zij willen doen. Naast relatief succesvolle lokale initiatieven, koplopers als Texel Energie en Grunneger Power, zijn er ook initiatieven die zich moeilijk staande houden en initiatieven die niet van de grond komen. Initiatiefnemers ervaren verschillende problemen op het gebied van professionalisering, communicatie en financiering. Vaak zijn er ook organisatorische knelpunten, men weet bijv. niet welke stappen hij moet volgen om een coöperatie op te richten. Op het gebied van wetgeving ervaren initiatiefnemers ook verschillende knelpunten. Uit meerdere bronnen blijkt dat de faciliterende rol van de overheid tot nu toe een wisselend succes heeft gehad. De houding van de overheid tegenover decentrale duurzame energie is ook wisselvallig (VNG, 2013).

De aanleiding voor dit onderzoek is niet alleen de achterstand die Nederland heeft op het gebied van decentrale duurzame energie in vergelijking tot andere Europese landen, maar ook de problemen waar initiatiefnemers in Nederland mee te maken hebben. Een onderzoek naar de factoren achter het succes en/of het falen van lokale initiatieven en het beleid van de Nederlandse overheid voor decentrale duurzame energie kan leiden tot een verklaring voor deze achterstand en problemen. Het beleid voor decentrale duurzame energie kan namelijk het succes van lokale initiatieven direct of indirect beïnvloeden. Anderzijds heeft het succes van lokale initiatieven ook te maken met hoe goed een initiatief wordt georganiseerd en hoe initiatiefnemers omgaan met verschillende knelpunten. Het uitgangspunt in dit onderzoek is dus dat het succes van een lokaal initiatief enerzijds afhankelijk is van hoe goed een initiatief wordt georganiseerd en anderzijds van de wettelijke kaders die de overheid stelt en de rol die zij speelt bij het stimuleren van decentrale duurzame energie.

1.2 Doel- en vraagstelling

In dit onderzoek staan achtergronden, oorzaken en samenhangen van het probleem in kwestie centraal. Het onderzoek is dus niet gericht tot bijv. het oplossen van een probleem in de theorievorming van een bepaald vakgebied, maar daarentegen tot het bijdragen aan een interventie om een bestaande praktijksituatie te veranderen. Een inzicht in de achtergronden en oorzaken van een probleem wijst de richting waarin een oplossing kan worden gezocht (Verschuren & Doorewaard, 2007). Dit kan tevens bijdragen aan de verdere ontwikkeling van een fenomeen. Het doel van dit onderzoek is dan ook: een bijdrage leveren aan de (verdere) ontwikkeling van lokale initiatieven voor duurzame energie door de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven te onderzoeken in vergelijkende casestudies. Hieruit volgt logischerwijs de onderstaande centrale vraag:

Wat is de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven?

Bij een centrale vraag zijn een tweetal zaken van belang. Enerzijds op wat voor soort kennis de vraag gericht is en anderzijds welk materiaal er gedurende het onderzoek verzameld moet worden om de centrale vraag te kunnen beantwoorden (Verschuren & Doorewaard, 2007). In dit onderzoek

is de centrale vraag gericht op verklarende kennis en om deze vraag te kunnen beantwoorden moet de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op initiatiefnemers worden onderzocht. Voordat we kijken naar de invloed van deze 'drijfveren' volgt in dit onderzoek eerst een analyse van het begrip 'decentrale duurzame energiecoöperaties'. Aan de hand van wetenschappelijke literatuur worden verschillende aspecten van het begrip besproken. Om de belangrijkste actoren in het arrangement 'decentrale duurzame energie' in het licht te brengen zullen we daarna een beleidsarrangementenanalyse doen. Vervolgens zullen we aan de hand van de interviewresultaten de invloed van de drie drijfveren onderzoeken. We kijken eerst naar de knelpunten die initiatiefnemers ervaren in het beleid. Daarna bespreken we met behulp van de theorie van gepland gedrag de invloed van de determinanten milieubesef, sociale omgeving, attitudes en ervaren gedragscontrole (deze worden uitgelegd in hoofdstuk 2). In het laatste hoofdstuk zullen we aan de hand van de antwoorden op vraag 5 t/m 7 de centrale vraag beantwoorden.

De volgende deelvragen zijn geformuleerd met het doel tezamen een voldoende antwoord te geven op de centrale vraag waaruit deze tevens zijn afgeleid:

1. *Wat zijn 'decentrale duurzame energie initiatieven'?*
2. *Hoe ziet het beleidsarrangement 'decentrale duurzame energie' eruit?*
3. *Wat zijn de belangrijkste knelpunten in het huidige beleid?*
4. *Wat is de invloed van verschillende determinanten op de intentie van initiatiefnemers?*
5. *Wat is de invloed van beleid op het gedrag van initiatiefnemers?*
6. *Wat is de invloed van milieubesef op het gedrag van initiatiefnemers?*
7. *Wat is de invloed van sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers?*

De eerste vraag zal beantwoord worden aan de hand van literatuurstudie. De tweede vraag voor een deel ook, maar de interviewresultaten van beleidsmakers en -uitvoerders zijn daarbij ook van belang. Vraag 3 t/m 7 zullen we beantwoorden aan de hand van de interviewresultaten van initiatiefnemers en aanvullende literatuur. De antwoorden op deze vragen vormen tezamen de basis van het antwoord op de centrale vraag. Op basis van de bevindingen in het onderzoek kunnen we aanbevelingen formuleren voor het oplossen van verschillende knelpunten van lokale initiatieven. In hoofdstuk 3 volgt meer over de methoden van onderzoek.

1.3 Wetenschappelijke relevantie

In de Nederlandse wetenschap is relatief weinig onderzoek gedaan naar decentrale duurzame energiecoöperaties. Een belangrijk onderzoek is het artikel van Agterbosch et al. (2004). Hierin wordt het succes van verschillende windenergie-ondernemers in de Nederlandse markt in kaart gebracht. Dit artikel is wel relatief oud. Breukers (2006) heeft een internationaal vergelijkende studie gedaan die inzicht geeft in de politiek-institutionele voorwaarden die belemmerend of juist stimulerend zijn voor de implementatie van windenergie in Nederland, Engeland en de Duitse deelstaat Noord-Rijnland-Westfalen. Momenteel doet Oteman een onderzoek naar waarom het aantal decentrale duurzame energie initiatieven tussen een aantal Europese landen varieert en hoe dit vanuit het begrip 'institutionele ruimte' verklaard kan worden. In de voorgaande jaren hebben ook een aantal studenten hun afstudeeronderzoek over dit onderwerp gedaan. Gouman (2011) heeft de burgerparticipatie in initiatieven onderzocht, Lammers (2012) een nieuw sturingsmodel voor de nationale en lokale overheid richting lokale initiatieven en Boon (2012) het ontstaan en de ontwikkeling van lokale initiatieven in Nederland. Op deze literatuur na zijn er in Nederland niet veel andere wetenschappelijke publicaties verschenen die lokale initiatieven als hoofdonderwerp bespreken.

De auteurs van de artikelen die voor dit onderzoek zijn bestudeerd (Devine-Wright, 2011; Hoppe et al., 2011; Rogers et al., 2008) zijn het erover eens dat 'decentrale duurzame energie' een nieuw onderwerp van onderzoek is en doen verkenningen naar dit nieuwe fenomeen. Walker en Devine-Wright (2008) proberen het begrip te definiëren aan de hand van casestudies door de publieke perceptie over dergelijke initiatieven in kaart te brengen. Het gaat hier om de betekenis van

'betrokkenheid bij decentrale duurzame energie projecten' in een bepaalde gemeenschap. De heersende opvattingen over dit fenomeen en de invloed van verschillende factoren (belang, enz.) op burgers en initiatiefnemers staan in verschillende onderzoeken centraal (Rogers, 2011; 2008; Walker, 2008). In de meeste artikelen komen dezelfde thema's aan bod: de rol van de nationale en lokale overheid (Smith 2007; Sperling 2011; Hoppe 2011), het aspect van vertrouwen binnen een gemeenschap (Walker, 2010; Devine-Wright 2011), belemmeringen en barrières voor initiatiefnemers (Walker, 2008), etc. Deze scriptie is om verschillende redenen wetenschappelijk relevant. Zo wordt bij geen van deze onderzoeken de invloed van zowel beleid als sociale omgeving en milieubesef op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van initiatieven onderzocht. Daarnaast weten we niet hoe lokale initiatieven zich staande houden in Nederland en wat de voornaamste knelpunten zijn in verschillende fases van een initiatief. Tot slot is er een theoretische informatiebehoefte om de achterstand van Nederland op het gebied van decentrale duurzame energie te kunnen verklaren. Deze scriptie is op theoretisch vlak ook relevant omdat de toepassing van de beleidsarrangementen benadering en theorie gepland gedrag bijdraagt aan een betere duiding van deze theorieën.

1.4 Maatschappelijke relevantie

Dit onderzoek is ook maatschappelijk relevant. Uit verschillende niet-wetenschappelijke literatuur blijkt dat in Nederland lokale initiatieven nog weinig bestudeerd zijn vanuit de gemeenschap zelf. De uitbreiding van kennis over deze initiatieven draagt bij aan een maatschappelijk belang. Deze trend kan namelijk grote ontwikkelingen doormaken wanneer knelpunten, bijv. in het beleid, worden opgelost en succesfactoren in kaart worden gebracht. In dit onderzoek worden naast belemmeringen en stimulansen ook gedragsdeterminanten onderzocht. Wanneer duidelijk wordt wat de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving is op het gedrag van initiatiefnemers kunnen bijv. beleidsmakers met concrete oplossingen komen voor de ervaren knelpunten en inspelen op het gedrag van burgers om meer betrokkenheid te creëren. De overheid is bereid om de komende jaren beleidsaanpassingen door te voeren waarin meer rekening wordt gehouden met lokale initiatieven (Rijksoverheid, 2013). Doordat in dit onderzoek ook wordt gekeken naar de invloed van sociale omgeving en milieubesef kan het leiden tot beleidsaanpassingen en overheidstrategieën die meer gericht zijn op het sociale aspect van decentrale duurzame energie. Initiatiefnemers hebben zelf ook belang bij een studie die lokale duurzame energie vanuit hun perspectief analyseert. Wanneer duidelijk wordt welke knelpunten zij ervaren en bij welke daarvan zij aansturing nodig hebben van andere partijen, kunnen initiatiefnemers als project-eigenaren de juiste positie innemen. De uitbreiding van kennis over de motiverende factoren voor het gedrag van initiatiefnemers kan tot slot laten zien in welke richting de civil society moet ontwikkelen om betrokkenheid en participatie van burgers bij dergelijke projecten te vergroten.

1.5 Voorbeschuwing theoretisch kader

In dit onderzoek worden drie sociale theorieën toegepast om decentrale duurzame energie initiatieven te onderzoeken. Voor de beleidsanalyse wordt de beleidsarrangementen benadering (BAB) gebruikt. Deze 'alomvattende' theorie is in het algemeen zeer toepasbaar en geeft een volledig beeld van het huidige beleidsveld. Met behulp van de beleidsarrangementen benadering zal het nationaal beleid ten aanzien van lokale initiatieven vanuit de dimensies actoren, discoursen, spelregels en hulpbronnen worden onderzocht. Het gedrag van de initiatiefnemers zullen we onderzoeken met behulp van Ajzens theorie van gepland gedrag. Deze theorie maakt het mogelijk om de intenties, achtergronden en motieven van het gedrag van individuen te analyseren. De grondleggers gaan er namelijk van uit dat gedragsintenties van een persoon, die worden beïnvloed door attituden, sociale omgeving en ervaren gedragscontrole, het daadwerkelijke gedrag van die persoon bepalen. Tot slot zullen we Giddens' structuratietheorie toepassen om te onderzoeken of de knelpunten in het beleid actor- of structuurgericht zijn en de initiatiefnemers erdoor ontmoedigd of juist gestimuleerd worden om het gedrag in kwestie uit te voeren en/of voort te zetten.

1.6 Voorbeschouwing methoden van onderzoek

De kern van de methoden van onderzoek is omgeven door twee centrale begrippen: 'in de diepte' en 'open'. Het gaat om een praktijkgericht onderzoek, wat staat voor een onderzoek dat is geschreven in de diagnostische fase waarin inzicht verkregen wordt in de achtergronden en oorzaken van het probleem in kwestie (Verschuren & Doorewaard, 2007). Het oorzaken- en opinieonderzoek is een type hiervan en zal in dit onderzoek worden toegepast. De onderzoeksstrategie die we hanteren is de 'casestudy'. Aan de hand van verschillende onderzoeksmethoden – interviews, literatuurstudie en beleidsdocumentenanalyse – zullen we proberen om niet alleen de kwaliteit, maar vooral ook de betrouwbaarheid van het onderzoek te waarborgen. Tot slot staat in dit onderzoek het theoretisch perspectief 'symbolisch interactionisme' centraal waarin de nadruk wordt gelegd op de onderlinge relaties tussen de actoren binnen een gemeenschap. Met behulp van dit theoretisch perspectief kunnen ook percepties en attitudes in sociale interacties worden verklaard (Crotty, 1998).

1.7 Leeswijzer

Hierna volgt eerst het hoofdstuk waarin het theoretisch kader van dit onderzoek wordt besproken. Eerst worden de theorieën uitgelegd, vervolgens worden belangrijke begrippen geoperationaliseerd. In het tweede hoofdstuk kijken we ook naar het conceptueel model van dit onderzoek. In het derde hoofdstuk zullen we ingaan op de onderzoeksmethoden. Hierin worden achtereenvolgens de onderzoeksstrategie, onderzoeksoptiek, bronnen- en methodentriangulatie en het theoretisch perspectief besproken. In hoofdstuk 4 wordt het begrip 'decentrale duurzame energie initiatieven' geanalyseerd. Verschillende onderwerpen als historie, omvang, functies en werkzaamheden, etc. komen aan bod. Vervolgens wordt in hoofdstuk 5 het beleidsarrangement 'decentrale duurzame energie' onderzocht. In hoofdstuk 6 bespreken we de ervaren knelpunten in het beleid en in hoofdstuk 7 de determinanten van het gedrag van initiatiefnemers (attitudes, milieubesef, sociale omgeving en ervaren gedragscontrole). In hoofdstuk 8 worden op basis van de bevindingen conclusies en aanbevelingen geformuleerd.

Hoofdstuk 2

Theoretisch kader

2.1 Inleiding

Het theoretisch kader is het theoretisch model, de gedachtegang van waaruit het onderzoeksobject wordt benaderd. Volgens Verschuren en Doorewaard (2007) kan het theoretisch kader op twee manieren worden bepaald: het gebruiken van een bestaande theorie of op basis van een bestaande theorie zelf een visie bedenken die afgestemd is op het onderzoek. Het conceptueel model is een weergave, visualisatie van de belangrijkste begrippen en het theoretisch kader. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat in dit onderzoek drie theorieën centraal staan. Deze zijn de beleidsarrangementen benadering, gepland gedrag theorie en de structuratietheorie. In dit hoofdstuk gaan we uitgebreid in op deze theorieën. In de analyse komen de achterliggende gedachte en kernbegrippen van de theorie aan bod. Het doel is de geschiktheid en relevantie van de theorieën voor dit onderzoek laten zien. Vervolgens kijken we naar het conceptueel model en worden de belangrijke begrippen uit de doel- en vraagstelling, o.a. beleid, milieubesef en sociale omgeving, geoperationaliseerd. Tot slot zullen we ingaan op andere onderzoeken en kijken naar wat er al onderzocht is over decentrale duurzame energie.

2.2 Beleidsarrangementen benadering

De BAB heeft een allesomvattend karakter en kan goed worden gebruikt bij een institutionele analyse. Deze theorie is tot nu toe voor diverse deelterreinen van het milieubeleid gebruikt en ontwikkeld “om de institutionele dynamiek en de meervoudigheid in het milieubeleid te kunnen analyseren” (Van Tatenhove, Arts & Leroy, 2000; Arts & Leroy, 2009; Arts & Leroy, 2006 in Meijerink & Van Tatenhove, 2006, pag. 198). Hier wordt het ambivalent karakter van beleid benadrukt; zowel stabilisaties als veranderingen in het beleidsveld worden geanalyseerd. Een belangrijk kenmerk van deze benadering is dat zij “de institutionele arrangementen in het milieubeleid in de context van veel bredere, meer omvattende maatschappelijke en politieke veranderingen” plaatst (Meijerink & Van Tatenhove, 2007, pag. 199). Een proces als mondialisering bijv. leidt niet alleen tot maatschappelijke en politieke veranderingen, maar heeft ook invloed op het milieubeleid. Andere ‘belendende’ arrangementen, bijv. in de ruimtelijke ordening, kunnen vaak ook een rol spelen bij veranderende arrangementen in het milieubeleid (Meijerink & Van Tatenhove, 2007). In de BAB is overigens een verandering in het hier en nu ook het resultaat van lange termijn ontwikkelingen.

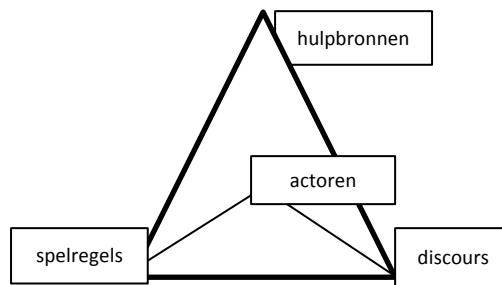
Met behulp van de BAB kunnen niet alleen stabiliteit en verandering in het arrangement worden begrepen, maar ook de mechanismen daarachter. De theorie onderscheidt vier mechanismen, de zogenoemde dimensies: actoren, hulpbronnen, spelregels en discoursen. De eerste drie dimensies kunnen we rekenen tot de organisatorische aspecten van beleid, de laatste tot de inhoudelijke. Een beleidsarrangement wordt dan ook gedefinieerd als “een tijdelijke stabilisering van de inhoud en de organisatie van een beleidsveld” (Meijerink & Van Tatenhove, 2007, pag. 198). De BAB heeft niet alleen het voordeel dat beleid vanuit vier dimensies wordt geanalyseerd, maar ook dat veranderingen in sociale, culturele, politieke én economische context worden begrepen. Decentrale duurzame energieopwekking door burgers is een belangrijke maatschappelijke ontwikkeling. Veranderingen in het beleid en de veelheid van actoren is typerend voor het arrangement ‘decentrale duurzame energie’. De belangrijkste redenen voor het gebruik van de BAB in dit onderzoek zijn dat veranderingen in ‘brede’ context begrepen worden en beleidsarrangementen op deze manier deel uit maken van de samenleving (Lieverink, 2006). Zodoende worden ook de motieven voor de handelingen van verschillende actoren duidelijk wat een van de doelstellingen is van dit onderzoek.

2.2.1 De tetraëder

In de BAB zijn er twee belangrijke uitgangspunten die betrekking hebben op de vier dimensies. Het

eerste daarvan is dat de dimensies gelijkwaardig zijn. Deze gelijkwaardigheid betekent dat er geen sprake is van een bepaalde hiërarchie tussen de dimensies. Pas na een empirisch onderzoek kan blijken dat bijvoorbeeld de actoren een grote rol hebben gespeeld bij de veranderingen in het arrangement. Dimensies kunnen niet “a priori als dé factor van stabiliteit of verandering worden beschouwd” (Meijerink & Van Tatenhove, 2007, pag. 200). Het tweede uitgangspunt heeft betrekking op de samenhang tussen de dimensies. Dit wordt ook wel ‘de verwevenheid’ tussen de vier dimensies genoemd, die in de onderstaande tetraëder is gevisualiseerd:

Figuur 1: Tetraëder beleidsarrangementen benadering (bron: Arts & Leroy, 2006 in Meijerink & Van Tatenhove, 2007)

De verwevenheid tussen de dimensies is volgens Liefferink (2006) het belangrijkste aspect in de BAB. Deze verwevenheid is van essentieel belang voor het begrijpen van een arrangement op een bepaald moment in de tijd. Wanneer bijvoorbeeld nieuwe actoren het arrangement toetreden en/of de samenstelling van de coalities verandert, kunnen nieuwe elementen aan het heersende discours worden toegevoegd of hulpbronnen op een andere manier worden verdeeld. Dit betekent echter niet dat elke verandering in het arrangement direct leidt tot veranderingen bij andere dimensies en bijv. uiteindelijk resulteert in een institutionele verandering. Alleen empirisch onderzoek kan aantonen welke verandering ‘sterk genoeg’ is voor een institutionele verandering. De analyse van een beleidsarrangement moet betrekking hebben op de gehele tetraëder (Liefferink, 2006). Het komt vaak voor dat onderzoekers niet alle dimensies betrekken bij de analyse van hun onderzoeksobject. Het onderzoek van Van der Zouwen (2006) over het natuurbeleid van drie Europese landen is daar een voorbeeld van. De auteur onderzoekt het onderwerp louter vanuit de actoren- en discoursdimensie. In dit onderzoek is gekozen voor een analyse van de dynamiek van alle vier de dimensies. Hierin staat de vraag centraal wat de samenhang is tussen de dimensies en hoe ze elkaar beïnvloeden, en op die manier de tetraëder in beweging krijgen.

2.2.2 Dimensies

In de vorige paragrafen zijn we ingegaan op de achterliggende gedachte van de BAB en de verwevenheid en gelijkwaardigheid van de dimensies. In deze paragraaf worden de vier dimensies actoren, hulpbronnen, spelregels en discoursen achtereenvolgens meer in detail uitgelegd.

Actoren

Actoren die in een bepaald veld betrokken zijn “vormen veelal (één of meerdere) coalities, bijvoorbeeld omdat ze een soortgelijk discours hanteren (discourscoalitie), of omdat ze elkaars hulpbronnen nodig hebben” (Meijerink & Van Tatenhove, 2007, pag. 200). Deze dimensie omvat dus niet alleen de betrokken actoren binnen een arrangement, maar ook de gevormde coalities en hun ‘tegenstanders’. Bij een onderzoek moeten relevante actoren en hun invloed op het beleidsproces worden geïdentificeerd (Liefferink, 2006). In het beleidsarrangement ‘decentrale duurzame energie’ zal de nadruk worden gelegd op de actordimensie, omdat het actorperspectief duidelijk laat zien hoe verschillende actoren zich tegenover de trend opstellen en de ontwikkeling van de trend beïnvloeden.

Hulpbronnen

Hulpbronnen zijn middelen die een actor in bezit heeft, wat tevens een indicatie is van de macht die hij in coalities en netwerken kan uitoefenen. Formele beslissingsmacht, financiële middelen

en kennis zijn voorbeelden hiervan. In coalities bezit een gedeelte van de betrokken actoren ook 'relationele macht'. Dit houdt in dat meerdere actoren de controle over hulpbronnen met elkaar delen, waardoor men afhankelijk van elkaar is. Hieruit kunnen 'hulpbronnencoalities' ontstaan. Wanneer een evaluatieonderzoek wordt uitgevoerd over de impact van beleidsinterventies biedt het hulpbronnenperspectief daar een goede ingang voor (Lieverink, 2006). Indien een interventie leidt tot een andere verdeling van de middelen en een verschuiving van de macht, zullen de machtsverhoudingen binnen het arrangement veranderen.

Spelregels

De derde dimensie binnen de BAB is 'spelregels'. Spelregels bestaan uit "de formele en informele regels die het gedrag van de actoren en hun interactie reguleren" (Meijerink & Van Tatenhove, 2007, pag. 200). Deze regels worden gebaseerd op overeengekomen formele procedures en informele routines van interactie (Lieverink, 2006). Doordat verschillende actoren het eens zijn over de spelregels heeft deze dimensie een sterk verband met de actorendimensie. Een analyse vanuit de spelregels is nuttig wanneer de invloed van institutionele veranderingen binnen bepaalde beleidsterreinen moet worden onderzocht en het effect van de invoering van nieuwe regels of procedures moet worden geëvalueerd, aldus Lieverink (2006).

Discoursen

Niet alleen hulpbronnen "kunnen macht opleveren of tegenmacht mobiliseren", ook discoursen kunnen dit doen (Meijerink & Van Tatenhove, 2007, pag. 200). Er worden twee soorten discoursen onderscheiden: 'heersende ideeën' over de organisatie van de samenleving en maatschappij en 'heersende ideeën' over concrete beleidsmaatregelen. Dit laatste impliceert inhoudelijke strategische posities van de betrokken actoren in het arrangement (Lieverink, 2006). Aan de hand van deze dimensie kan worden onderzocht wat het effect is van de veranderingen van opvattingen over het bestuur en/of de organisatie van iets (Arts en Van Tatenhove, 2007; Hajer, 1995 in Lieverink, 2006). In een meer praktisch onderzoek biedt dit perspectief de mogelijkheid om veranderde probleempercepties in kaart te brengen.

2.3 Theorie van gepland gedrag

De theorie van gepland gedrag is ontworpen om menselijke gedragingen in specifieke contexten te verklaren en te voorspellen (Ajzen, 1991). Het centrale idee van de theorie is dat de intentie van een individu uit drie basisdeterminanten bestaat die leiden tot het tonen van een bepaald gedrag. Deze determinanten zijn de attituden, subjectieve norm en ervaren gedragscontrole. Deze theorie wordt niet alleen gebruikt om gedrag te begrijpen en te verklaren, maar ook "om interventies te ontwikkelen die moeten leiden tot verandering van gedrag" (Aarts & Woerkum, 2008, pag. 21). Het uitgangspunt hiervan is "dat mensen bereid zijn hun gedrag te veranderen als zij op de hoogte zijn van de objectieve risico's van hun gedrag en als zij deze risico's als een echte bedreiging voor hun welbevinden beschouwen" (Van Woerkum & Renes, 2007, pag. 401).

Voor een goede verklarende en voorspellende waarde van de theorie is het belangrijk dat de determinanten op hetzelfde niveau van specificiteit worden gemeten (Fishbein & Ajzen in Brug et al., 2007). Wanneer men bijvoorbeeld wil verklaren waarom mensen een pakje sigaretten per dag roken, moet hij niet de determinanten bepalen van ongezond leven, maar die van het roken van een pakje sigaretten per dag. De theorie voorspelt en verklaart beter "naarmate het gedrag beter gespecificeerd is naar:

- de actie
- het doel van de actie
- de context waarin het gedrag moet plaatsvinden
- het tijdstip van de actie" (Brug et al., 2007, pag. 93).

In het voorbeeld van 'een pakje sigaretten per dag roken' is de actie 'roken', het doel van de actie 'een pakje per dag', de context waarin het gedrag plaatsvindt 'thuis, werk of op straat' en het

tijdstip van de actie 's middags, 's avonds, enz. Ook zal er een betere voorspelling worden gedaan wanneer er niet veel tijd zit tussen het vaststellen van de determinanten en het gedrag. Op deze manier wordt voorkomen dat er veranderingen optreden in de determinanten (Brug et al., 2007). De belangrijkste reden voor het gebruik van deze theorie in dit onderzoek is dat beweegredenen, motieven en andere stimulerende factoren voor het gedrag centraal staan. De invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op de intentie en het gedrag van initiatiefnemers kan aan de hand van deze theorie goed worden onderzocht. Op deze manier kunnen ook de belemmerende factoren voor het gedrag van initiatiefnemers worden bepaald.

2.3.1 Relatie tussen de determinanten

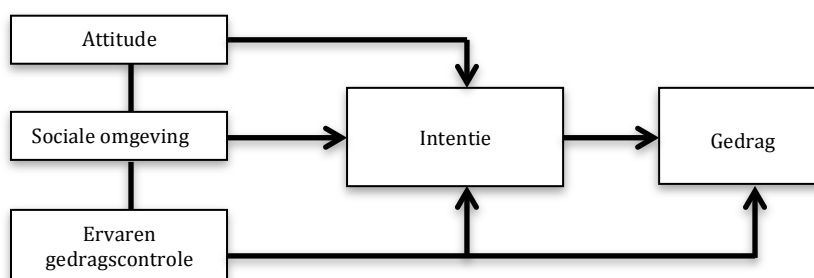
In de vorige paragraaf hebben we gezien dat de intentie om een bepaald gedrag uit te voeren bepaald wordt door drie determinanten: wat het individu zelf denkt over een bepaald gedrag (attituden), wat de houding van zijn sociale omgeving is ten aanzien van dat gedrag (sociale norm) en in hoeverre hij denkt het gedrag succesvol uit te kunnen voeren (ervaren gedragscontrole). Ajzen (1991) definieert deze basisdeterminanten als volgt:

- Attituden: de afweging die een persoon maakt van de voor- en nadelen die hij relateert aan een bepaald gedrag.
- Sociale norm: de sociale druk die een persoon ervaart bij het wel of niet tonen van een bepaald gedrag.
- Ervaren gedragscontrole: het ervaren gemak of de moeite bij het uitvoeren van een bepaald gedrag (dus ook de ervaren belemmeringen en barrières).

Als "iemand gelooft dat een bepaald gedrag tot positieve uitkomsten zal leiden, zal deze dat gedrag sneller toepassen" (Van Woerkum & Renes, 2007, pag. 401). Ajzen (1991) gaat ervan uit dat de determinanten voor het gedrag niet alleen resulteren in daadwerkelijke gedragingen, maar ook met elkaar verbonden zijn. De algemene regel binnen deze theorie is, hoe positiever de attituden en de subjectieve norm ten aanzien van het gedrag zijn, hoe groter de ervaren gedragscontrole en sterker de intentie is om het gedrag in kwestie uit te voeren (Ajzen, 1991). We gaan verder met het voorbeeld van roken. Stel dat een individu verschillende voordelen ziet aan roken, zoals ontspanning, gezelligheid, enz. en meer rokers dan niet-rokers heeft in sociale omgeving. De attituden en subjectieve norm zijn dan meer positief dan negatief ten aanzien van roken. Op basis van de algemene regel kunnen we dan zeggen dat de ervaren gedragscontrole groter is en daardoor de intentie sterker om het gedrag uit te voeren (te gaan roken).

De relatie tussen de drie determinanten is afhankelijk van gedragingen en situaties. Dat wil zeggen dat niet zomaar verondersteld kan worden dat in elke situatie alle determinanten evenveel invloed hebben op de intentie van het individu. Zo kunnen zich ook situaties voordoen waarin bijvoorbeeld de attituden een significant effect hebben op de intentie en de subjectieve norm en ervaren gedragscontrole veel minder. De theorie van gepland gedrag kan op de volgende manier worden weergegeven:

Figuur 2: Schematische weergave theorie van gepland gedrag

In het schema zien we dat naast de intentie ook een van de determinanten directe invloed kan hebben op het gedrag van een individu. “De intentie is op zich een goede voorspeller van het werkelijke gedrag, maar de theorie geeft ook aan dat de ervaren gedragscontrole de inschatting is van de voor het gedrag benodigde vaardigheden en (daardoor wellicht) van de mogelijkheid om barrières te overwinnen”, geven Brug et al. aan (2007, pag. 92). Stel dat een persoon die meer voordelen dan nadelen ziet aan roken en in zijn omgeving meer rokers dan niet rokers heeft, wil stoppen met roken. De attituden en subjectieve norm zijn dan belemmerende factoren voor het gewenste gedrag van het individu. Een positieve inschatting van de vaardigheden, die nodig zijn voor het gedrag in kwestie, leidt bij een individu tot een soort controlegevoel, waardoor hij denkt dat hij het gedrag succesvol kan uitvoeren (dat hij dus ondanks ‘belemmeringen’ daadwerkelijk kan stoppen met roken). Op deze manier krijgt hij er vertrouwen in dat hij barrières kan overwinnen.

2.3.2 Gedrag, intentie en determinanten

In de vorige paragrafen hebben we gezien wat de uitgangspunten van de theorie van gepland gedrag zijn en hoe verschillende determinanten met elkaar samenhangen en kunnen worden gepositioneerd. Wat er precies onder belangrijke begrippen verstaan wordt moet echter nader worden uitgelegd. Om die reden zullen we in het vervolg ingaan op de betekenis van de begrippen gedrag, intentie, attituden, subjectieve norm en ervaren gedragscontrole.

Gedrag

Volgens Fishbein en Ajzen (1975) behoren alle observeerbare handelingen van het individu tot gedrag. Er is een onderscheid tussen spontaan en weloverwogen gedrag. Weloverwogen en gepland gedrag betekent dat individuen alvorens zij een bepaald gedrag uitvoeren, nadenken over de gevolgen van dat gedrag en op welke manier zij dit willen uitvoeren en de voor- en nadelen van het gedrag afwegen. Bij spontaan gedrag is daar geen sprake van en heeft het individu weinig tijd om na te denken over de gevolgen van een bepaald gedrag. Het individu moet snel beslissen of hij het gedrag wel of niet zal uitvoeren. De theorie van gepland gedrag gaat over weloverwogen gedrag.

Intentie

Intenties leggen vast wat de motiverende factoren zijn voor het gedrag van een individu en kunnen op die manier het gedrag beïnvloeden. Daarnaast zijn intenties indicaties van de bereidheid en de inspanning die een individu wil leveren om een bepaald gedrag uit te voeren (Ajzen, 1991). De determinanten van gedrag, kunnen in het model van Ajzen directe invloed hebben op de intentie waardoor het individu een sterkere intentie kan hebben om het gedrag in kwestie uit te voeren. Als algemene regel geldt, hoe sterker de intentie om een bepaald gedrag uit te voeren, hoe groter de kans is dat dit gedrag daadwerkelijk wordt uitgevoerd (Ajzen, 1991).

Attitude

De attitude wordt in verschillende bronnen gezien als de houding van het individu tegenover een bepaald gedrag. De positieve en negatieve gevolgen die een persoon aan een bepaald gedrag relateert vormen samen de specifieke attitude ten aanzien van het gedrag (Aronson et al., 2011). De algemene attitude heeft een veel bredere strekking. Bij een handeling als ‘een pakje sigaretten per dag roken’ is de algemene attitude wat men van roken in het algemeen vindt. Van Woerkum en Renes (2007) zeggen hierover dat “als iemand gelooft dat een bepaald gedrag zal leiden tot positieve uitkomsten, zal deze persoon over het algemeen een positieve attitude hebben tegenover het uitvoeren van dat gedrag” (pag. 401).

Subjectieve norm

Het menselijk gedrag wordt ook bepaald door sociale druk. Deze determinant omvat de opvattingen van het individu over hoe anderen, die voor hem belangrijk zijn, tegen het gedrag in kwestie aankijken (Aronson et al., 2001). Het draait niet alleen om “het beeld dat een persoon heeft van het gedrag dat belangrijke mensen om hem of haar heen wenselijk achten, maar evenals de motivatie om zich hieraan te conformeren” (Brock & Green in Leroy & Driessen,

2007, pag. 401). De invloed van de sociale omgeving, die door het individu op verschillende manieren ervaren kan worden, werkt door op de intentie en het gedrag.

Ervaren gedragscontrole

De ervaren gedragscontrole gaat over de inschatting van een individu over het wel of niet *kunnen* uitvoeren van een bepaald gedrag (Ajzen, 1991). Deze inschatting leidt tot een controlegevoel dat een individu over het uit te voeren gedrag *denkt* te hebben (Brug et al., 2007). De vaardigheden om het gedrag succesvol uit te voeren hangen samen met de beschikbaarheid van de 'vereiste' mogelijkheden en bronnen zoals tijd, geld, kwaliteiten, medewerking van anderen, enz. (Fishbein & Ajzen, 1975). Onder mogelijkheden wordt het gemak verstaan waarmee het gedrag wordt uitgevoerd. Dit wordt bepaald door ervaringen uit het verleden en barrières.

2.4 Structuratietheorie

De structuratietheorie staat bekend om haar veelzijdigheid. In deze paragraaf bespreken we daarom alleen de belangrijkste elementen van de theorie die voor dit onderzoek relevant zijn. Het uitgangspunt van de structuratietheorie is dat de werkelijkheid, die bestaat uit structuren, hulpbronnen, regels, sociale relaties, enz., een sociaal systeem is dat het geheel van onze sociale handelingen bepaalt (Frouws, 1997). Sociale systemen worden begrepen als reeksen interacties die in tijd en ruimte worden geproduceerd en leiden tot een doorgaande stroom van handelingen (Frouws, 1997). Dit wordt de structuur van sociale systemen genoemd: de culturele en politieke inhoud die het geheel van regels en hulpbronnen omvat en onze sociale handelingen betekenis en zin geeft.

Giddens (1984) onderscheidt drie centrale begrippen in zijn theorie: structuur, systeem en dualiteit van structuur. Het principe waarop de structuratietheorie gebaseerd is, is de dualiteit van structuur. Structuur is hier intrinsiek verbonden met handelen in sociale praktijken en andersom. Dom (2006) zegt het volgende over structuur en handelen:

"De twee worden verenigd door sociale praktijken, de handelingen die mensen regelmatig uitvoeren en die een deel vormen van de sociale constructie van hun leven [...] Door alledaagse handelingen (routines) produceren en reproduceren actoren structuren en systemen. Structuren worden in Giddens' visie 'regels en hulpbronnen' genoemd die zowel medium als resultaat zijn van sociale interactie."

(Dom, 2006, pag. 64)

De manier waarop we taal hanteren laat duidelijk zien hoe het dualiteitsprincipe kan worden begrepen (Giddens, 1984). Taal is gebaseerd op grammaticaregels die sprekers hanteren. Wanneer je een zin uitspreekt maak je gebruik van die regels, die hulpmiddelen zijn voor het doen van grammaticaal correcte uitspraken. Bij het uitspreken van een grammaticaal correcte zin, draag je tegelijkertijd bij "aan de reproductie van de taal als geheel" (Dom, 2006, pag. 64). Tijdens interacties gebruiken actoren structuren als middelen, die zij continu reproduceren. Structuren zijn dus zowel medium als resultaat van sociale interactie. Een sociaal systeem ontstaat "wanneer die structuren een min of meer vaste vorm gaan aannemen en er sprake is van patronen van sociale relaties tussen actoren of collectiviteiten over tijd en ruimte" (Dom, 2006, pag. 65).

De structuratietheorie maakt het mogelijk om een institutionele en een strategische analyse uit te voeren (Dom, 2005). Bij een institutionele analyse richt men zich op 'chronisch gereproduceerde kenmerken van sociale systemen' (Giddens, 1981). Dit zijn de door de actoren gehanteerde regels en gemobiliseerde hulpbronnen in geroutineerde en geïnstitutionaliseerde sociale systemen (Frouws, 1997). Bij een strategische analyse gaat het om de wijze waarop actoren tijdens hun handelingen gebruikmaken van en beperkt worden door structuren. De onderzoeker richt zich hier op de intenties en rationaliteit. In dit onderzoek is gekozen voor een institutionele analyse, omdat de knelpunten van initiatieven en de interactie tussen verschillende actoren belangrijke onderwerpen zijn. Met behulp van de structuratietheorie

zullen we onderzoeken of de knelpunten (in het beleid) actor- of structuurgericht zijn, wat de invloed is van structuren op de interactie tussen verschillende actoren en of initiatiefnemers door deze knelpunten ontmoedigd of juist gestimuleerd worden.

2.4.1 Structuren

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat structuren regels en hulpbronnen zijn waar actoren tijdens sociale interacties een beroep op doen (Giddens, 1984). Actoren zijn handelende personen, agents (Ruebens, 1989: 284 geciteerd in Dom, 2006). Doordat zij op een bepaalde manier handelen maken zij gebruik van de bestaande sociale structuren, regels en hulpbronnen, en dragen op die manier ook bij aan het voortbestaan of juist de verandering van de sociale structuur (dualiteit van structuur).

Bij menselijke handelingen wordt er altijd een vorm van macht uitgeoefend. Deze macht wordt bepaald en beperkt door de hulpbronnen die men ter beschikking heeft en de regels die gelden (Dom, 2006). In de structuratietheorie worden twee soorten hulpbronnen onderscheiden: allocatieve en autoritatieve hulpbronnen. Allocatieve hulpbronnen bestaan uit materiële elementen die door de mens zijn geproduceerd (Giddens in Gauthier & Pharmacies, 2009). Hier kunnen we denken aan materiële goederen zoals geld, grond, technieken, enz. In sociale relaties staat dan de macht die men heeft over objecten, goederen en materiële fenomenen centraal. Autoritatieve hulpbronnen gaan over niet-materiële goederen: de (sociale) organisatie van tijd en ruimte, relaties tussen personen in verschillende 'associaties' en kansen voor zelfontplooiing en -expressie (Giddens in Gauthier & Pharmacies, 2009). Hier gaat het om de macht die men heeft over andere personen en actoren, doordat hij verschillende activiteiten kan coördineren.

Er worden ook twee soorten regels onderscheiden: normatieve en interpretatieve regels. Normatieve regels omvatten morele rechten en plichten en gaan over wat goed en slecht is om te doen. Op deze manier kunnen de handelingen van actoren 'gelegitimiseerd' worden (Bresnen, Goussevskaja, & Swan in Gauthier & Pharmacies, 2009). Interpretatieve regels gaan over de algemeen geaccepteerde kennis en achtergrondkennis (Immink, 2007), die tevens het cognitief aspect (betekenisgeving) van de sociale structuur vormen. Gauthier & Pharmacies (2009) zeggen het volgende over verschillende soorten hulpbronnen en regels:

Interpretative rules form structures of signification (this dimension of structure refers to "How we do it") and normative rules, structures of legitimation (i.e., "How we should do it") (Staber & Sydow, 2002). Allocative and authoritative resources constitute the domination dimension of social structures (i.e., "How to get others to do it").

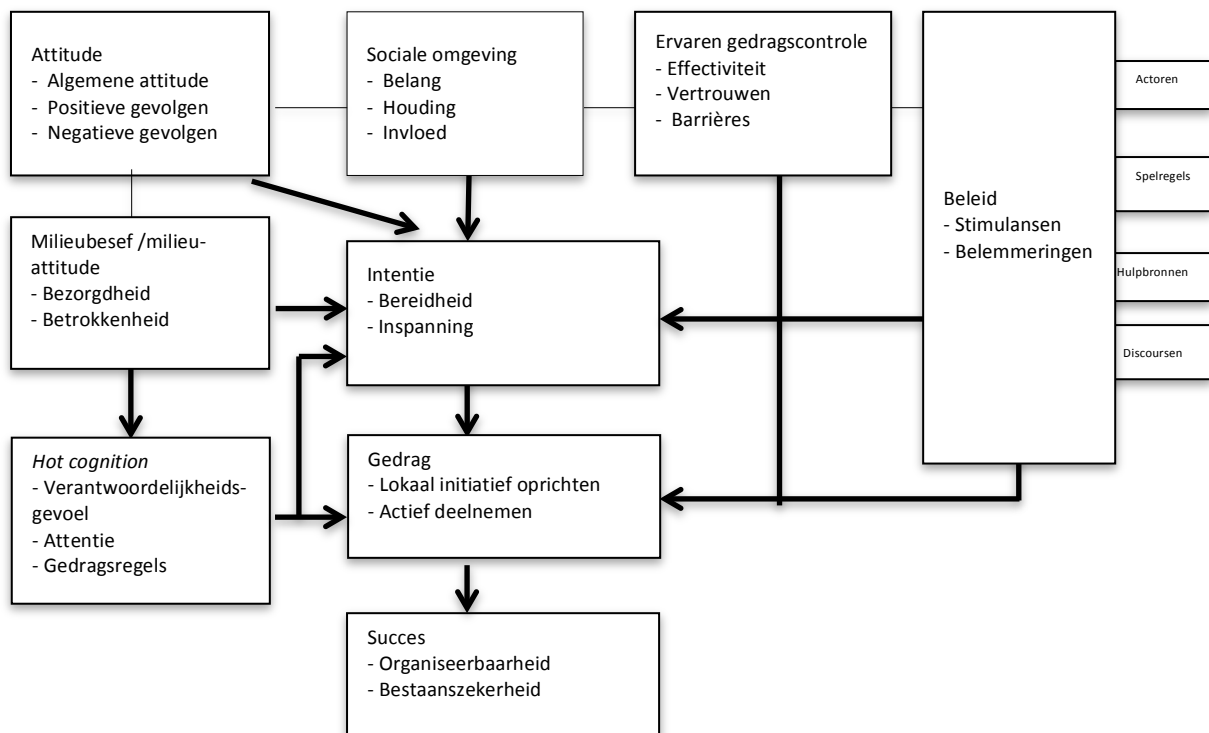
(Gauthier & Pharmacies, 2009, pag. 10)

Met behulp van deze theorie kunnen we naast de 'relatieve stabiliteit' van sociale systemen ook de dynamiek verklaren (Immink, 2007). Wanneer de hulpbronnen, regels of actoren veranderen, kunnen namelijk veranderingen optreden in sociale systemen. Discoursen kunnen een belangrijke rol spelen bij deze veranderingen. Volgens Immink (2007) beïnvloeden discoursen het handelen van actoren en worden ze tijdens sociale interacties gereproduceerd of getransporteerd. Veranderingen treden op wanneer actoren zich van een discours distantiëren (Immink, 2007), als gevolg daarvan zal de structuur die ze 'in stand houden' gaan veranderen. Door veranderingen in hun zienswijzen kunnen actoren andere regels hanteren, of streven naar andere hulpbronnen.

2.5 Conceptueel model

Een conceptueel model is een schematische weergave van verschillende kernbegrippen, waartussen bepaalde relaties worden verondersteld (Verschuren & Doorewaard, 2007). Hierna kijken we eerst naar het conceptueel model van dit onderzoek, vervolgens worden de kernbegrippen geoperationaliseerd.

Figuur 3: Het conceptueel model

De kern van dit model is de relatie tussen de determinanten, intentie en het gedrag van het individu, in kwestie de initiatiefnemer. De waarde van de determinanten wordt bepaald door meerdere indicatoren per determinant en in de meeste gevallen ook door meerdere vragen per indicator (zie ook vragenlijst in bijlage 2). De algemene regel voor de determinanten attituden, sociale omgeving en ervaren gedragscontrole is, hoe positiever de attituden en de sociale omgeving ten aanzien van het gedrag zijn, hoe groter de ervaren gedragscontrole en sterker de intentie is om het gedrag uit te voeren (Ajzen, 1991). 'Beleid' en 'milieubesef' zijn ook determinanten, omdat deze ook een positieve of een negatieve invloed kunnen hebben op de intentie en het gedrag van de initiatiefnemer. Positieve of negatieve invloed wil zeggen dat de determinant ontmoedigend of juist stimulerend is om het gedrag in kwestie uit te voeren. *Hot cognition* ofwel actief milieubesef, kan tot slot ook de intentie en op die manier het gedrag van een individu beïnvloeden. Alle determinanten zijn overigens gelijkwaardig en het merendeel hangt met elkaar samen.

In het model zijn de samenhangen tussen de determinanten weergegeven met een dunne zwarte lijn. Deze samenhangen versterken de invloed op de intentie en hebben zodoende meer positieve of negatieve invloed op het gedrag. Zo kan het beleid de ervaren gedragscontrole versterken door met ruime regelingen de ervaren belemmeringen weg te nemen, waardoor de kans dat het gedrag wordt uitgevoerd groter is. Daarnaast kunnen stimuleringen door het beleid ervoor zorgen dat de sociale omgeving van een individu positiever staat tegenover het gedrag in kwestie. De initiatiefnemer kan ook positiever tegenover het gedrag staan als hij door zijn sociale omgeving wordt gestimuleerd om een initiatief op te richten. In dit onderzoek wordt milieubesef beschouwd als de attituden van een individu tegenover het milieu. Dit is een verklaring voor de samenhang tussen de determinanten 'attituden' en 'milieubesef', die in de volgende paragraaf wordt toegelicht. De samenhangen tussen en invloeden van verschillende determinanten worden pas aan het eind van het onderzoek 'echt' duidelijk. In de vorige paragraaf hebben we immers gezien dat niet zomaar verondersteld kan worden dat in elke situatie alle determinanten evenveel invloed hebben op de intentie.

2.5.1 Operationalisering van kernbegrippen

In deze paragraaf zullen we de kernbegrippen met behulp van de indicatoren, die op basis van verschillende wetenschappelijke literatuur zijn bepaald, nauwkeurig omschrijven en 'empirisch waarneembaar' maken. Dit wordt het proces van operationaliseren genoemd (Verschuren & Doorewaard, 2007).

Gedrag

In dit onderzoek verstaan we onder gedrag 'het oprichten van en/of actief betrokken zijn bij een lokaal initiatief voor duurzame energieopwekking'. Hier is sprake van gepland, weloverwogen gedrag: het individu denkt vooraf aan de handeling na over de gevolgen ervan. Hij maakt bijvoorbeeld een afweging tussen de voor- en nadelen van die handeling en heeft een voornemen om de handeling op een bepaalde manier uit te voeren. In het model zien we dat het gedrag van een individu beïnvloed kan worden door de intentie, ervaren gedragscontrole, *hot cognition* en het beleid. Dat betekent dat bijvoorbeeld de wetgeving het individu kan stimuleren om een initiatief op te richten terwijl de sociale omgeving (via de intentie) hem juist kan ontmoedigen.

Intentie

De intentie gaat over de bereidheid van de initiatiefnemers en de inspanning die zij willen leveren om een initiatief op te richten en/of actief betrokken te zijn bij een initiatief (Ajzen, 1991). In het model zien we dat er verschillende motiverende factoren zijn van de intentie: attituden, sociale omgeving, ervaren gedragscontrole, beleid en *hot cognition*. Deze determinanten kunnen individueel, maar ook samen met andere determinanten invloed hebben op de intentie. In het laatste geval leiden de determinanten tot een sterkere intentie. Zo zal iemand die overwegend positieve attituden heeft tegenover het gedrag, door zijn sociale omgeving wordt gestimuleerd om het gedrag uit te voeren en bij wie er sprake is van *hot cognition* eerder een initiatief willen oprichten dan iemand die bijv. alleen maar wordt gestimuleerd door zijn sociale omgeving.

Succes

In verschillende bronnen gaat men ervan uit dat een lokaal initiatief succesvol kan zijn wanneer er sprake is van: financiële haalbaarheid van het initiatief, breed draagvlak onder de lokale bevolking, sterke communicatie naar buiten toe en professionele opzet. In dit onderzoek wordt op basis van verschillende bronnen en de context en problemen van initiatieven het begrip 'succes' gedefinieerd als 'de organiseerbaarheid en bestaanszekerheid van het initiatief'. Dat betekent het volgende:

- *Organiseerbaarheid*: het initiatief kan (officieel) worden opgericht; initiatiefnemers kunnen zich organiseren en verenigen onder het doel van het initiatief.
- *Bestaanszekerheid*: het initiatief kan zich 'staande' houden; initiatiefnemers kunnen financieringsbronnen vinden, leden werven, projecten ontwikkelen, met andere actoren samenwerken, draagvlak creëren, enz.

De belangrijkste reden voor dit onderscheid is dat initiatieven nog in kinderschoenen staan en zich op allerlei fronten nog moeten ontwikkelen. Daarnaast komen niet alle initiatieven van de grond. In dit onderzoek wordt er een onderscheid gemaakt tussen bestaande lokale initiatieven en lokale initiatieven in de startfase. Organiseerbaarheid en bestaanszekerheid worden als succesfactoren beschouwd, omdat lokale initiatieven in de startfase, maar ook in de fases daarna hier problemen mee hebben. Hierover volgt meer in hoofdstuk 3 (§3.3). In het conceptueel model zien we dat er een relatie is tussen het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven. Het uitgangspunt hiervan is dat het gedrag van initiatiefnemers wordt bepaald door verschillende determinanten, en het succes van initiatieven door het gedrag van initiatiefnemers (en dus indirect ook door verschillende determinanten).

Attituden

De houding van de initiatiefnemer t.a.v. lokale duurzame energie bepaalt zijn attituden tegenover het gedrag in kwestie. De invloed van deze determinant zullen we onderzoeken aan de hand van de volgende indicatoren, die we ontleen aan Ajzens theorie van gepland gedrag:

- *Algemene attitude*: opvattingen over decentrale duurzame energie en energiebesparing in het algemeen.
- *Positieve gevolgen*: voordelen die men (vooraf aan de handeling) relateert aan het oprichten van of actief betrokken zijn bij een initiatief.
- *Negatieve gevolgen*: nadelen die men (vooraf aan de handeling) relateert aan het oprichten van of actief betrokken zijn bij een initiatief.

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat de specifieke attituden gaan over de positieve en negatieve gevolgen die een individu aan een bepaald gedrag relateert. Naast de algemene attituden kijken we dus ook naar de specifieke attituden. Op deze manier kunnen we achterhalen hoe initiatiefnemers dachten over decentrale duurzame energie, voordat zij ermee te maken hadden, en onderzoeken wat de invloed van deze determinant is (geweest) op de intentie van de initiatiefnemers. In het conceptueel model zien we tot slot dat deze determinant via de intentie invloed kan hebben op het gedrag van een individu. Daarnaast is er een relatie tussen attituden en milieubesef. Dit lichten we in de volgende alinea toe.

Milieubesef

Volgens Ackaert en Swyngedouw (1998) wordt in plaats van het begrip 'besef' "doorgaans [...] het min of meer equivalente begrip 'attitude'" (pag. 6) gebruikt in de sociale wetenschappen. Schreurs en Nelissen (1975) definiëren het begrip 'milieubesef' als "het geheel van opvattingen over de bescherming, het beheer en de aantastingen van het natuurlijk en (artificieel) leefmilieu, alsmede de daarmee samenhangende gedragsdisposities" (in Ackaert en Swyngedouw, 1998, pag. 6). 'Het geheel van opvattingen' en 'samenhangende gedragsdisposities' bepalen de houding van het individu tegenover het gedrag. Hierdoor kunnen de attituden van het individu t.a.v. milieu als zijn/haar milieubesef worden beschouwd. Dit verklaart de samenhang tussen attituden en milieubesef in het conceptueel model. Algemeen milieubesef zal aan de hand de volgende indicatoren worden bepaald:

- *Betrokkenheid*: betrokken voelen tot het milieu en de natuur (Ackaert & Swyngedouw, 1998).
- *Bezorgdheid*: bezorgd zijn over de toekomst van de aarde en schade door het toedoen van de mens (Oreg & Katz- Gerro, 2006).

Volgens Ackaert en Swyngedouw (1998) blijkt uit verschillende onderzoeken dat er een gering verband is tussen milieu-attitude en milieugedrag. Dat wil zeggen dat een positieve milieu-attitude niet per se leidt tot milieuvriendelijk gedrag. "Andere factoren zoals intentie tot een bepaald gedrag, het inzicht dat het eigen milieugedrag bijdraagt tot de bescherming van het milieu of het subjectieve geloof in de mogelijkheid om het milieuprobleem op te lossen hebben meer kans om het milieugedrag te beïnvloeden" geven de auteurs aan (Ackaert & Swyngedouw, 1998, pag. 2). Om die reden is er in het conceptueel model wel een directe verband tussen milieubesef en intentie en niet tussen milieubesef en gedrag. Het onderscheid tussen algemeen en actief milieubesef, wat ook wel *cold cognition* en *hot cognition* wordt genoemd (Woerkum & Renes, 2007, pag. 405), bespreken we in de volgende paragraaf.

Hot cognition

Cold cognition is 'weten' dat er een milieuproblematiek is; het is aanwezig in het bewustzijn en kan "bijvoorbeeld bij een enquête [...] worden opgeroepen" (Woerkum & Renes, 2007, pag. 405). Het begrip milieu-attitude/milieubesef is in dit onderzoek meer dan alleen weten, daarom gebruiken we i.p.v. het begrip *cold cognition* algemeen milieubesef. Wanneer een individu

daadwerkelijk iets voor het milieu wil doen spreek je van *hot cognition*. Dit gaat over “emotioneel waarderen, op grond waarvan iets persoonlijk relevant wordt” (David et al. in *Woerkum & Renes*, 2007, pag. 405). *Hot cognition* zal aan de hand van de volgende indicatoren worden onderzocht (Woerkum & Renes, 2007):

- *Verantwoordelijkheidsgevoel*: het milieu is een belangrijk onderwerp binnen iemands leven, men voelt zich verantwoordelijk tegenover het milieu.
- *Attentie*: er is meer aandacht voor het milieu als thema. Dit gaat gepaard met meer ruimte voor reflectie, communicatieve interactie en informatiezoekgedrag.
- *Gedragsregels*: er is sprake van een bewuste omgang met het eigen gedrag op milieugebied. Men heeft gedragsregels om milieubewust te handelen.

De indicator ‘verantwoordelijkheidsgevoel’ is hieraan toegevoegd, omdat (de mate van) zich verantwoordelijk voelen voor een bepaald gedrag een belangrijke rol speelt bij gedragsvoorspelling (Schwartz, 1975 in Ackaert en Swyngedouw, 1998). In het model zien we verder dat er een directe verband tussen deze determinant en de intentie en het gedrag van het individu. Het uitgangspunt hiervan is dat iemand met een actief milieubesef geneigd is tot gedragsverandering. De verwachting is dat de meeste initiatiefnemers een actief milieubesef zullen hebben. Toch is het belangrijk om ook te kijken naar algemeen milieubesef. Milieu is namelijk niet altijd de belangrijkste reden voor initiatiefnemers om een initiatief op te richten of actief betrokken te zijn bij een initiatief.

Sociale omgeving

De sociale omgeving van een initiatiefnemer bestaat uit zijn gezin, familie, vrienden, kennissen, burens en collega’s. Deze determinant is bij het thema ‘decentrale duurzame energie’ vooral belangrijk omdat het doel van lokale initiatieven ‘collectief’ handelen is. De indicatoren voor het bepalen van deze determinant zijn:

- *Belang*: het belang van de opvattingen van belangrijke mensen uit de sociale omgeving van de initiatiefnemer (Brock & Green in Leroy & Driessen, 2007).
- *Houding*: de houding van anderen t.a.v. decentrale duurzame energie (Aronson et al., 2001).
- *Invloed*: de invloed van anderen op het gedrag van de initiatiefnemer (in hoeverre de initiatiefnemer denkt beïnvloed te zijn door anderen).

In plaats van het begrip ‘subjectieve norm’ van Ajzen is gekozen voor het begrip ‘sociale omgeving’. Dit begrip is ruimer dan het begrip ‘subjectieve norm’, dat alleen het beeld van het individu over het gedrag dat anderen wenselijk achten en de motivatie om zich daaraan te conformeren omvat. De sociale omgeving kan aanmoedigend, afkeurend of neutraal zijn ten aanzien van het gedrag in kwestie. Deze determinant heeft in het model alleen invloed op de intentie van het individu.

Ervaren gedragscontrole

In de vorige paragrafen hebben we gezien dat de ervaren gedragscontrole gaat over het gemak waarmee een bepaald gedrag wordt uitgevoerd. Dit wordt bepaald door de ervaren barrières en andere ervaringen uit het verleden. Daarnaast is het een inschatting van de eigen vaardigheden en beperkingen om het gedrag succesvol uit te voeren. De ervaren gedragscontrole wordt aan de hand van de volgende indicatoren onderzocht, die ontleend zijn aan de theorie van gepland gedrag:

- *Effectiviteit*: geloven dat het gedrag in kwestie effectief is voor de oplossing van (lokale) milieuproblemen.
- *Vertrouwen*: vertrouwen hebben in de eigen vaardigheden.
- *Barrières*: ervaren barrières bij het (succesvol) uitvoeren van het gedrag.

De (ervaren) barrières hebben een negatieve invloed op de ervaren gedragscontrole. De effectiviteit/nut van het gedrag heeft daarentegen een positieve invloed. In het conceptueel model zien we dat deze determinant een directe invloed heeft op het gedrag van een individu. Een reden hiervoor is dat volgens Ajzen (1991) de slagingskans van gedrag intrinsiek samenhangt met de mate waarin een persoon de benodigde mogelijkheden en middelen – in tijd, geld, vaardigheden, medewerking van anderen, etc. – bezit en van plan is om het gedrag uit te voeren. Dit betekent dat het gedrag toch kan worden uitgevoerd ondanks bijv. de negatieve invloed van andere determinanten.

Beleid

Volgens Hoogerwerf (2008) kan beleid worden omschreven als “het bereiken van bepaalde doeleinden met bepaalde middelen en bepaalde tijdskeuzes” (pag. 19). Het is een antwoord op een maatschappelijk vraagstuk of probleem. Hoogerwerf gaat in deze definitie uit van het doelrationele perspectief waarin beleid wordt ontworpen voor het bereiken van een bepaald doel: het oplossen van beleidsproblemen (Runhaar & Driessen, 2007). Doeleinden en middelen vormen de grondstructuur van elk beleid. De middelen, ook wel beleidsinstrumenten genoemd omvatten “alles wat een actor gebruikt of kan gebruiken om het bereiken van een of meer doeleinden te bevorderen” (Hoogerwerf, 2008, pag. 22). Beleidsprocessen kunnen tot slot worden omschreven als “het dynamische verloop van handelingen, argumenten en interacties met betrekking tot een beleid” (Hoogerwerf, 2008, pag. 22). De belangrijkste reden voor het gebruik van deze visie op beleid is dat zij in een aantal opzichten in lijn is met de beleidsarrangementen benadering en de actor-structuur verhouding in de structuratietheorie: structuur en dynamiek in beleidsprocessen, het belang van actoren en de middelen die zij inzetten om hun doelen te bereiken, enz. Zodoende biedt deze visie ook allerlei perspectieven om de knelpunten in het beleid te verklaren.

Met behulp van de beleidsarrangementen benadering en de structuratietheorie zullen we in dit onderzoek enerzijds het arrangement ‘decentrale duurzame energie’ beter begrijpen en anderzijds de knelpunten in het beleid en de interactie tussen de overheid en initiatiefnemers verklaren. In het conceptueel model spelen deze theorieën vooral op de achtergrond van beleid een belangrijke rol. Centraal staat de theorie van gepland gedrag. De invloed van beleid zal worden bepaald aan de hand van de volgende indicatoren:

- *Stimulansen*: ervaren stimulansen in het beleid (relevante wet- en regelgeving en de houding van de overheid).
- *Belemmeringen*: ervaren belemmeringen in het beleid (relevante wet- en regelgeving en de houding van de overheid).

De houding van verschillende actoren uit de overheid (politici, ministeries en beleidsambtenaren, provincies en gemeenten, enz.) en de facilitaire en financiële middelen en de kennis die zij beschikbaar stellen zijn net zo belangrijk als de relevante wet- en regelgeving (salderingsregeling, SDE+ regeling, enz.). In het conceptueel model zien we tot slot dat beleid een directe invloed heeft op de intentie en het gedrag van het individu.

2.6 Andere onderzoeken

In deze paragraaf zullen we ingaan op andere onderzoeken en kijken naar wat er al op het punt van gedrag en invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving is onderzocht op het gebied van decentrale duurzame energie.

Agterbosch et al. (2004) doen een onderzoek naar de verschillen tussen de prestaties van verschillende soorten windenergie-ondernemers die actief zijn in de Nederlandse markt. Het onderzoek biedt een perspectief op hoe windenergie kan worden geïmplementeerd in de energiemarkt. De belangrijkste conclusies over windenergiecoöperaties zijn dat coöperaties tot nu toe (2004) een marginale bijdrage hebben geleverd aan de windenergievoorziening en in vergelijking met andere professionele ondernemers minder goed kunnen omgaan met

veranderingen in de windenergiemarkt (deprivatisering, concurrentie, enz.). In dit opzicht lijkt het gedachtegoed achter coöperaties en de 'grote mate van' publieke steun minder belangrijk te zijn (Agterbosch et al., 2004). Aan de andere kant zouden coöperaties waarschijnlijk wel een stabiele ondernemingsvorm zijn. Ondanks periodes in het verleden waarin windenergie(projecten) economisch minder interessant waren zijn coöperaties overeind gebleven. Coöperaties zouden 'de kracht' hebben om ook bij lage uitvoeringscapaciteiten te 'strijden' voor de implementatie van windenergie. Ook zijn ze effectief op het gebied van informatieverstrekking, promotie en lobby (Agterbosch et al., 2004).

Breukers (2006) heeft een onderzoek gedaan naar de politiek-institutionele context van Nederland, Engeland en de Duitse deelstaat Noord-Rijnland-Westfalen voor de implementatie van windenergie. De auteur constateert dat in Nederland eind jaren tachtig en begin jaren negentig met name energiebedrijven probeerden om windturbines te plaatsen, de lokale bevolking werd daar niet bij betrokken. Dit leidde tot veel weerstand waardoor de ontwikkeling van windenergie moeilijk op gang is gekomen. De invloed van coöperaties bleef marginaal, omdat ze minder overheidssteun kregen dan energiebedrijven (Breukers, 2006). De Nederlandse overheid zou energiebedrijven jarenlang als een betere partij hebben gezien voor het ontwikkelen van windenergieprojecten. Dit leidde bij de lokale bevolking tot een afkeer tegen deze projecten:

"Hoewel geen van de drie landen een sterke traditie heeft in lokale participatieve planning, deden de initiatiefnemers in Noordrijn-Westfalen in de beginjaren hun best lokale belanghebbenden te betrekken in de planning, de financiering en het beheer van windenergieprojecten. Dit heeft een positief effect gehad op de acceptatie ervan. In Nederland en Engeland leidde de aanpak van de projectontwikkelaars tot de wijdverbreide opvatting dat de energiebedrijven winst maakten door de lokale gemeenschap ongevraagd op te zadelen met een windpark".

(Breukers, 2008)

Inmiddels is de dominante rol van de energiebedrijven afgenomen. De auteur stelt vast dat er subsidieregelingen moeten worden ingevoerd die investeerders op lange termijn voldoende zekerheden bieden. Daarnaast is het van groot belang dat de lokale bevolking vroegtijdig bij het project betrokken wordt en mee kan beslissen over zaken zoals planning en financiering. "Pas dan kun je verwachten dat er windprojecten van de grond komen op basis van betrokkenheid en draagvlak. Aandacht voor landschappelijke inpassing heeft alleen zin als deze gekoppeld wordt aan maatschappelijke inbedding van windenergie", aldus Breukers (2006).

Zoals eerder aan bod is gekomen is tot nu toe door studenten onderzoek gedaan naar de burgerparticipatie in lokale initiatieven (Gouman, 2011), een nieuw sturingsmodel voor de nationale en lokale overheid richting lokale initiatieven (Lammers, 2012) en het ontstaan en de ontwikkeling van lokale initiatieven in Nederland (Boon, 2012). Gelet op de wetenschappelijke relevantie van deze onderzoeken laten we een verdere uitleg buiten beschouwing. In alle drie de studies gaan de auteurs in op de motieven van initiatiefnemers voor het oprichten van een lokaal initiatief en de rol die de overheid daarbij kan spelen.

De auteurs gaan in deze onderzoeken niet expliciet in op de invloed van beleid, sociale omgeving en milieubesef op het gedrag van initiatiefnemers. De onderzoeken van Agterbosch et al. (2004) en Breukers (2006) bieden echter een goede basis voor deze studie, omdat hierin impliciet de invloed van beleid en de achterliggende gedachte van coöperaties worden benadrukt. Daarnaast gaat men in op de knelpunten van coöperaties. Zo zien we in het onderzoek van Agterbosch et al. (2004) dat coöperaties ook bij minder goede economische omstandigheden blijven streven naar hun doelen (implementatie van windenergie) en ondanks hun minder-professionele opzet en andere belemmerende factoren zijn blijven bestaan. Breukers (2006) laat zien dat de rol van de overheid heel belangrijk is bij de ontwikkeling van windenergie en de betrokkenheid van de lokale bevolking eerder leidt tot draagvlak voor grote duurzame energieprojecten.

2.7 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we eerst de theorieën beleidsarrangementen benadering, gepland gedrag theorie en structuratietheorie besproken. In de betreffende paragraaf zijn we steeds ingegaan op de achterliggende gedachte, kernbegrippen en de rol van de theorie in dit onderzoek. Vervolgens hebben we gekeken naar het conceptueel model van dit onderzoek en zijn de kernbegrippen geoperationaliseerd. Tot slot zijn we ingegaan op andere onderzoeken.

Decentrale duurzame energie door burgers is een complex onderwerp. De besproken theorieën moeten ervoor zorgen dat dit fenomeen, zowel vanuit de beleidskant als de sociale kant, goed en overzichtelijk wordt geanalyseerd. Concluderend kunnen we zeggen dat het met behulp van deze theorieën goed zal lukken om de centrale vraag van deze studie te beantwoorden. Ondanks dat de theorie van gepland gedrag een relatief oude theorie is, is het één van de wijdverbreide theorieën die het menselijk gedrag probeert te verklaren. Decentrale duurzame energie is een nieuwe maatschappelijke ontwikkeling en een product van de energieke samenleving. De basisdeterminanten van de theorie van gepland gedrag passen redelijk goed bij deze nieuwe 'gedragsontwikkelingen' van burgers. Het verband tussen de determinant 'sociale omgeving' en het doel om samen met andere burgers een initiatief op te richten, projecten te ontwikkelen, enz. laat dit duidelijk zien (zie ook hoofdstuk 2, §2.5.1). Het belangrijkste voordeel van de BAB is dat deze theorie, door verschillende dimensies te betrekken, een totaalbeeld geeft van het onderzoeksobject en leidt tot resultaten die met elkaar samenhangen. Dit geldt ook voor de structuratietheorie, waarin knelpunten als resultaten kunnen worden gezien van 'chronisch gereproduceerde kenmerken van sociale systemen'.

Hoofdstuk 3

Methoden van onderzoek

3.1 Inleiding

De gebruikte methoden in een onderzoek bepalen de structuur en de lijn van dat onderzoek. Tijdens de uitvoeringsfase wordt niet alleen aandacht besteed aan de verzameling van het onderzoeksmateriaal, maar ook aan de analyse daarvan. De keuze voor de methoden van onderzoek is een belangrijk moment in de ontwerpfase die aan de lezer moet worden toegelicht. In dit hoofdstuk bespreken we daarom het onderzoekstype, de onderzoekstrategie, methoden- en bronnentriangulatie en het theoretisch perspectief. Waar deze begrippen voor staan zal in de betreffende paragraaf worden uitgelegd. De eerste en de belangrijkste stap bij het bepalen van de methoden is het beantwoorden van de vraag of het een kwalitatief of een kwantitatief onderzoek betreft. Dit lichten we in de volgende alinea toe.

In verschillende bronnen wordt de mate van specificiteit respectievelijk globaliteit als het belangrijkste verschil gezien tussen een kwalitatief en een kwantitatief onderzoek. Bij een kwantitatief onderzoek is het onderzoeksmodel specifiek en gesloten, bij een kwalitatief onderzoek meer globaal en open (Verschuren & Doorewaard, 2007). Deze verschillen zien we ook terug bij de operationalisering van de kernbegrippen; bij een kwantitatief onderzoek zijn de kernbegrippen nauwkeurig uitgewerkt en vaak al tijdens de ontwerpfase bepaald, bij een kwalitatief onderzoek hebben deze juist een globale en een ruime betekenis die tijdens de uitvoering van het onderzoek wordt bepaald. In deze studie zal een kwalitatief onderzoek worden uitgevoerd, omdat deze methode van onderzoek beter past bij de vraag- en doelstelling van deze studie. In hoofdstuk 1 hebben we gezien dat de vraag- en doelstelling gericht zijn op het onderzoeken van het denken, handelen en gedrag van initiatiefnemers en de invloed van verschillende determinanten. Ideeën, achtergronden, beweegredenen, enz. staan hier centraal wat typisch is voor een kwalitatief onderzoek. Het doen van verkenningen en interventies – wat kenmerkend is voor een kwalitatief onderzoek – past hier overigens beter bij dan bijvoorbeeld het doen van metingen m.b.v. een steekproef, wat een typisch voorbeeld is van een kwantitatief onderzoek.

3.2 Onderzoekstype

Dit onderzoek is niet een theoriegericht, maar een praktijkgericht onderzoek. Het doel is immers niet bijdrage leveren aan het oplossen van een theoretisch probleem, maar “aan een interventie om een bestaande praktijksituatie te veranderen” (Verschuren & Doorewaard, 2007, pag. 46). Een praktijkgericht onderzoek bestaat ook weer uit verschillende typen onderzoeken. Het type ‘diagnostisch onderzoek’ past het beste bij deze studie. Een belangrijke reden hiervoor is dat in een diagnostisch onderzoek de onderzoeker gericht is op achtergronden, oorzaken en samenhangen van het probleem met het doel om het probleem beter te begrijpen. Dat wil onder meer zeggen, het onderzoeken van wat het probleem precies is en voor wie het een probleem is. Een diagnostisch onderzoek bestaat tot slot ook uit verschillende typen onderzoeken. In deze studie is gekozen voor het type oorzaken- en opinieonderzoek, omdat we ons enerzijds richten op mogelijke factoren die van invloed kunnen zijn op het gedrag van initiatiefnemers en anderzijds op het perspectief van verschillende belangrijke actoren op de achtergronden en oorzaken van het probleem in kwestie. Het doel is niet alleen het geven van een wetenschappelijk verantwoord beeld van de oorzaken van het probleem, want inzicht in meningen, percepties en ervaringen van de betrokkenen is net zo belangrijk.

3.3 Onderzoeksstrategie

De onderzoeksstrategie gaat over de aanpak van het onderzoeksobject en laat zien op welke manier dit wordt benaderd (Verschuren & Doorewaard, 2007). Wanneer de onderzoeker geïnteresseerd is in een diepgaande bestudering van een complex probleem, gaat het vaak om

de onderzoeksstrategie ‘casestudy’. Bij een casestudy, ook wel gevalstudie genoemd, wordt er “doorgaans via meerdere ingangen en op een kwalitatieve wijze onderzocht” (Verschuren & Doorewaard, 2007, pag. 23). De percepties en meningen van de initiatiefnemers over de invloed van het huidige beleid, milieubesef en de sociale omgeving kunnen het beste aan de hand van deze onderzoeksstrategie worden onderzocht. De casestudy maakt het immers mogelijk dat er een diepgaand en integraal inzicht verkregen wordt in de wijze waarop mechanismen en strategieën in de praktijk voltrekken en waarom initiatiefnemers zich op een bepaalde manier gedragen (Verschuren & Doorewaard, 2007).

De casestudy kent naast verschillende kenmerken ook verschillende wijzen van toepassing. In deze studie is gekozen voor de ‘vergelijkende casestudy’ waarin verschillende cases in onderlinge vergelijking worden bestudeerd. De hiërarchische methode is een subvariant daarvan en wordt in dit onderzoek toegepast. Het uitgangspunt van de hiërarchische methode is dat het onderzoek in twee fases wordt uitgevoerd. Eerst worden de cases afzonderlijk en zo veel mogelijk onafhankelijk van elkaar bestudeerd (Verschuren & Doorewaard, 2007). De resultaten uit de eerste fase worden als input beschouwd voor de tweede fase waarin de vergelijkende analyse wordt gedaan. Het doel hiervan is laten zien welke verschillen en overeenkomsten er zijn tussen de onderzochte cases, die daarna onder meer algemene en abstracte noemers worden geplaatst om tot een hoger abstractieniveau te komen (Verschuren & Doorewaard, 2007).

Het selecteren van cases is een belangrijk moment in een casestudy. De hiërarchische methode gaat ervan uit dat er twee soorten cases worden gekozen “die maximaal verschillen op het punt van de te verklaren [...] variabele, te weten de ernst van de geschetste problemen” (Verschuren & Doorewaard, 2007, pag. 189). In dit onderzoek is er een onderscheid tussen bestaande lokale initiatieven en lokale initiatieven in de startfase. De onderzochte lokale duurzame energie initiatieven zijn geselecteerd op basis van de fase waarin het initiatief zich bevindt. ‘Bestaande lokale initiatieven’ zijn meestal officieel opgericht, hebben relatief veel leden en bekendheid in de regio, exploiteren projecten, werken met anderen belangrijke actoren samen, enz. Lokale initiatieven in de startfase zijn daarentegen vaak (nog) niet officieel opgericht (dit geldt overigens niet voor de initiatieven die in dit onderzoek zijn bestudeerd), hebben (bijna) geen leden en bekendheid in de regio en kunnen door allerlei problemen m.b.t. financiering, ledenwerving, draagvlak, enz. niet van de grond komen of projecten exploiteren. In figuur 4 zien we een overzicht van de initiatieven die in het kader van dit onderzoek zijn bestudeerd:

Figuur 4: Overzicht lokale duurzame energie initiatieven

Lokale initiatieven	Regio	Oprichtingsjaar	Aantal leden
1. Grunneger Power	Groningen en omgeving	2012	3500
2. Energie Dongen	Dongen	2012 (gestart in 2010)	400
3. Calorie Energie	Castricum	2010	50 (300 sympathisanten)
4. Lochem Energie	Lochem	2011	250
5. Rijn & IJssel Energie	Arnhem en omgeving	2012	70
6. Zummere Power	Zomeren	2013	n.v.t.
7. Watt NU	Bussum	2013	n.v.t.
8. Overschie Energie	Overschie	2011 (gestart)	n.v.t.
9. Oosterhesselen Energie	Oosterhesselen	2010	n.v.t.

Gelet op de indicatoren organiseerbaarheid en bestaanszekerheid (zie hoofdstuk 2) en de verschillen tussen bestaande lokale initiatieven en initiatieven in de startfase kunnen we de eerste vijf initiatieven in het overzicht rekenen tot succesvolle initiatieven en de initiatieven 6 t/m 9 tot niet- of minder succesvolle initiatieven. Het is belangrijk om aan te geven dat de initiatieven Overschie Energie en Oosterhesselen Energie niet meer actief zijn. Deze initiatieven zijn niet van de grond gekomen en als het ware ‘mislukt’. Desondanks is het niet uit te sluiten dat deze initiatieven in de toekomst weer actief zullen zijn. Zummere Power en Watt NU bevinden zich nog in de startfase en komen moeizaam van de grond. We noemen de tweede groep

initiatieven in dit onderzoek 'lokale initiatieven in de startfase', omdat twee van deze initiatieven daadwerkelijk in de startfase zijn, en de initiatiefnemers van de twee 'mislukte' initiatieven in de startfase zijn gestopt met het initiatief. Aan het begin van het onderzoek was het doel om i.p.v. twee mislukte initiatieven en twee initiatieven in de startfase, vier mislukte initiatieven te onderzoeken. Om verschillende redenen is dit echter niet gelukt (hierover volgt meer in hoofdstuk 8). Uit het overzicht blijkt verder dat deze initiatieven rond hetzelfde jaar zijn ontstaan. Dit is vaak ook het officiële oprichtingsjaar van het initiatief. Daarnaast zijn de initiatieven per regio relatief goed verdeeld over het hele land. Er zijn zowel initiatieven uit het noorden en zuiden, als het oosten en westen van Nederland. Ook zien we dat het ledenaantal zeer divers is. De koploper is ongetwijfeld Grunneger Power. De initiatieven 6 t/m 9 bevinden zich in de startfase en hebben daardoor (nog) geen leden. Tot slot is het belangrijk om aan te geven dat de lokale initiatieven die in het kader van dit onderzoek zijn bestudeerd vooral gericht zijn op zonne-energie. Hier is bewust voor gekozen omdat zonne-energie een belangrijke thematiek van de laatste jaren is en toegankelijker is voor burgers (op eigen dak, geen geluidsoverlast, enz.). Daarnaast blijkt uit verschillende bronnen dat het grootste deel van de lokale initiatieven gericht is op zonne-energie. Hierover volgt meer in hoofdstuk 4.

3.4 Theoretisch perspectief

Elk onderzoek wordt vanuit een bepaald theoretisch perspectief geschreven. Dit perspectief kan worden gezien als een kijk op de menselijke wereld en het sociale leven waarop vervolgens assumpties kunnen worden gebaseerd (Crotty, 1998). Het is de filosofische positie van de onderzoeker waarmee hij het onderzoek kan vormgeven. Een subvariant van het theoretisch perspectief 'interpretivisme', het symbolisch interactionisme, staat in deze studie centraal. Het interpretivisme probeert de sociale leefwereld te interpreteren en kijkt daarbij naar culturele en historische bepalingen (Crotty, 1998). Het symbolisch interactionisme legt de nadruk op taal en communicatie en de onderlinge relaties tussen de actoren binnen een gemeenschap. Dit perspectief onderscheidt zich van andere perspectieven doordat het intersubjectiviteit, taal, enz. benadrukt en gebaseerd is op sociale interacties waarmee percepties, attitudes en de rol van gemeenschappen/individuen verklaard kunnen worden (Crotty, 1998).

De actor staat in het symbolisch interactionisme centraal. Dat wil zeggen dat zijn kijk op zaken en gebeurtenissen in het leven, verschillende objecten en de gemeenschap een belangrijk deel uitmaakt van het onderzoek (Psathas in Crotty, 1998, pag. 75). De observator moet zich verplaatsen in de gedachtegang van de actor en vanuit zijn visie de sociale wereld proberen te begrijpen. De betekenis die de actor aan objecten en gebeurtenissen toekent, kan alleen in termen van de actor begrepen worden (Crotty, 1998). Hieruit blijkt dat het symbolisch interactionisme een typisch voorbeeld is van een theoretisch perspectief in een kwalitatief onderzoek (ideeën, beweegredenen, motieven, enz.). Het is op hoofdlijnen conform het doel van dit onderzoek om percepties en motieven van initiatiefnemers te analyseren. Om de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers te onderzoeken is het belangrijk om in de huid te kruipen van de initiatiefnemers en vanuit hun visie decentrale duurzame energie en de rol van andere actoren proberen te begrijpen.

Het symbolisch interactionisme sluit enigszins aan bij de theorieën die in dit onderzoek zullen worden toegepast. De theorie van gepland gedrag is gebaseerd op indicatoren en hypothesen en leidt eerder tot een 'gesloten' onderzoeksmodel. Hieruit blijkt dat deze theorie meer kwantitatief, dan kwalitatief is. Desondanks staat de theorie van gepland gedrag in dit onderzoek centraal, want de nadruk ligt op het gedrag van het individu en de samenhang met verschillende determinanten – zoals attitudes en sociale omgeving – die zijn opvattingen 'beïnvloeden'. De actor en zijn gedrag, opvattingen, enz. staan dus centraal, wat tevens een van de belangrijkste kenmerken is van het symbolisch interactionisme. Dit perspectief sluit ook aan bij de beleidsarrangementen benadering. De actoren in het arrangement 'decentrale duurzame energie' hebben namelijk een eigen perspectief op decentrale duurzame energie (en alle andere onderwerpen die met dit thema te maken hebben) en gedragen zich op een bepaalde manier wat

invloed kan hebben op de verhoudingen binnen het arrangement.

3.5 Bronnen – en methodentriangulatie

Het gebruik van meerdere en verschillende bronnen en methoden om het onderzoeksobject te onderzoeken wordt bronnen- en methodentriangulatie genoemd en is een belangrijk kenmerk van een casestudy. Een face-to-face interview met open vragen in combinatie met literatuuranalyse en participatieve observatie is een voorbeeld van methodentriangulatie in een casestudy. De ‘diepgang’ in het onderzoek wordt bereikt “door te werken met verschillende arbeidsintensieve vormen van datagenerering” (Verschuren & Doorewaard, 2007, pag. 184).

3.5.1 Semi-gestructureerde interviews

De methode van het diepte-interview met belangrijke actoren staat in dit onderzoek centraal. Deze interviews zijn semi-gestructureerd. Dat wil zeggen dat de vragen en de volgorde van het interview vaststaan. Indien blijkt dat bijv. een andere volgorde van vragen leidt tot betere interviews, dan kan de onderzoeker daarvan afwijken. Tijdens de interviews zullen de respondenten door de vragen enigszins gestuurd worden, maar zijn daarbij wel vrij om eigen antwoorden te formuleren (het gaat immers om open vragen). In het onderstaand overzicht wordt weergegeven welke respondenten ten behoeve van welk hoofdstuk in het onderzoek geïnterviewd zullen worden. Er zijn in totaal drie verschillende interviews afgenomen, de bijbehorende vragenlijsten ziet u in bijlage 2-4:

Figuur 5: Overzicht respondenten

Onderzoeksdoel	Hoofdstukken	Actoren	Aantal respondenten
Oriëntering	4, 5	Deskundige / ZZP-er	1
Beleidsanalyse	5	EZ	1
		Financiën	1
		Agentschap NL	2 (1 interview)
		Grunneger Power	2
Invloed beleid, sociale omgeving en milieubesef	6, 7	Lochem Energie	2
		Energie Dongen	1
		Calorie Energie	2
		Rijn & IJssel Energie	2
		Zummere Power	2
		Watt NU	2
		Overschie Energie	2
		Oosterhesselen Energie	1

Het doel van het oriënteringsgesprek met de ZZP-er is inzicht krijgen in verschillende zaken met betrekking tot het onderzoeksobject. Voorbeelden hiervan zijn de rol van verschillende actoren in het beleidsveld, het huidige beleid en de wetgeving, de motieven van initiatiefnemers, enz. Deze respondent is een deskundige op het gebied van decentrale duurzame energie en in staat om voorspellingen te doen over de verdere ontwikkeling van het fenomeen. De resultaten van dit interview dienen als een aanvullende bron bij de literatuur- en documentenanalyse. Dit is vooral van belang voor hoofdstuk 4 waarin we het begrip ‘decentrale duurzame energie’ nader analyseren.

In het overzicht zien we ook dat er ook interviews zullen worden afgenomen voor de beleidsarrangementenanalyse in hoofdstuk 5. Het doel van deze vraaggesprekken is een beeld vormen van de vier dimensies en het arrangement ‘decentrale duurzame energie’. Deze resultaten worden aangevuld met de literatuur- en beleidsdocumentenanalyse. De respondenten van deze interviews zijn beleidsmakers en/of –uitvoerders die binnen hun afdeling dé aangewezen personen zijn die kennis hebben over en inzicht in de interactie tussen verschillende actoren, het huidige beleid, de toekomstige beleidsstrategieën, discoursen, spelregels, hulpbronnen, enz. in het arrangement ‘decentrale duurzame energie’.

Tot slot worden er ook interviews afgenomen met initiatiefnemers. Tijdens de interviews komen steeds drie onderwerpen aan bod: de ervaren knelpunten in het beleid en stimuleringen door de

overheid (dus ook de invloed van beleid), de invloed van milieubesef en sociale omgeving bij de beslissing om een initiatief op te richten of betrokken te zijn bij een initiatief en de rol van de determinanten ervaren gedragscontrole en attituden. De resultaten worden aangevuld met de bevindingen uit de documenten- en literatuuranalyse. Tot slot is het belangrijk om aan te geven dat in beginsel het doel was om per initiatief twee respondenten te interviewen. Dit is echter bij Energie Dongen (de oprichter was hier niet mee eens) en Oosterhesselen Energie (andere initiatiefnemers waren op vakantie) niet gelukt.

3.5.2 Literatuurstudie

Een andere belangrijke methode in dit onderzoek is literatuurstudie. De literatuur is geselecteerd op basis van relevantie en raakvlakken met het onderwerp. De wetenschappelijke auteurs variëren van Walker tot Hoppe die ieder hun eigen perspectief en onderzoeksmethoden hebben ontwikkeld om het thema 'decentrale duurzame energie' te bestuderen. In verschillende artikelen komen steeds de volgende onderwerpen aan bod: de rol en de houding van de overheid, het belang van de collectieve beweging, bewustzijn over de milieuproblematiek, draagvlak voor duurzame energieprojecten, enz. Walker en Devine-Wright (2007) gaan op zoek naar de aard van deze initiatieven en naar een definitie voor dit fenomeen. In andere literatuur wordt de houding van overheden t.a.v. lokale initiatieven besproken en bekritiseerd (Rogers et al., 2008; Breukers, 2006; Hoppe, 2011; Smith, 2007). De invloed van de sociale omgeving en het onderlinge vertrouwen zijn ook belangrijke onderwerpen (Walker et al., 2010; Devine-Wright, 2011; Warren & McFadyen, 2010).

Niet-wetenschappelijke publicaties variëren van onderzoeksrapporten tot trendanalyses over het onderwerp. Deze literatuur is zeer divers en laat zien hoe in de maatschappij over decentrale duurzame energie gedacht wordt. Nieuwsberichten, blogs, websites en publicaties van maatschappelijke organisaties over het onderwerp zijn geselecteerd op basis van hun relevantie en betrouwbaarheid. De in deze bronnen besproken onderwerpen zijn divers: de herkenbaarheid van de coöperatieve trend in onze samenleving (Hajer, 2011; Dekker, 2001), ontwikkeling van de trend in Nederland (Schwencke, 2012), maatschappelijke kosten-batenanalyse (VNG, 2012), enz. Tot slot wordt er ook een beleidsdocumentenanalyse uitgevoerd. Relevante beleidsdocumenten zoals artikelen over de huidige regelgeving, beleidsnota's, -notities, -evaluaties, -rapporten, -brieven en adviezen die zijn opgesteld door beleidsmakers en -uitvoerders worden ook bestudeerd. De visie van EZ op decentrale duurzame energie en het Energieakkoord-rapport zijn in dit kader van groot belang.

3.6 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn we ingegaan op de verschillende methoden die we in dit onderzoek zullen toepassen. Samengevat kunnen we zeggen dat het in deze studie gaat om een kwalitatief, praktijkgericht onderzoek, met het doel om achtergronden, oorzaken en samenhangen van het probleem beter te begrijpen en te onderzoeken voor wie het een probleem is. We hebben gekozen voor een oorzaken- en opinieonderzoek (wat een subvariant is van een diagnostisch onderzoek en dit weer van een praktijkgericht onderzoek), omdat we ons enerzijds richten op mogelijke factoren die van invloed kunnen zijn op het gedrag van initiatiefnemers en anderzijds op de kijk van verschillende belangrijke actoren op de achtergronden en oorzaken van het probleem in kwestie. Verder hebben we in dit hoofdstuk gezien dat het onderzoeksobject benaderd zal worden vanuit het theoretisch perspectief symbolisch interactionisme. De methoden van dataverzameling en het gebruik van verschillende bronnen zijn uitgelegd in de paragraaf over methoden- en bronnentriangulatie. Concluderend kunnen we zeggen dat in dit onderzoek open wijze van datagenerering centraal staat. Dat het in deze studie gaat om een meer kwalitatief en praktijkgericht onderzoek, leidt tot een brede en open visie wat zowel bij de wijze van dataverzameling als het gebruik en de analyse van data erg belangrijk is. Het doel is om zo efficiënt mogelijk het benodigde onderzoeksmateriaal te genereren en te gebruiken.

Hoofdstuk 4

Decentrale duurzame energie initiatieven

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal het onderwerp ‘decentrale duurzame energie’ (door burgers) uitgebreid worden besproken. Het doel is om een toelichting te geven op de in dit onderzoek gehanteerde definitie van dit begrip (zie hoofdstuk 1, box 1). Daarbij zullen we onder andere ingaan op de historie, activiteiten en doelstellingen van lokale initiatieven. In dit hoofdstuk wordt dus niet alleen het begrip ‘decentrale duurzame energie’ verder geoperationaliseerd, maar ook de stand van initiatieven besproken in Nederland anno nu.

Het begrip ‘lokale duurzame energie initiatieven’ kent in de literatuur diverse synoniemen (en definities) die allemaal de betrokkenheid van gemeenschappen bij duurzame energie projecten en andere publieke diensten of goederen aanduiden (Oteman, 2013). De volgende begrippen komen we in de wetenschappelijke literatuur tegen: *community or grassroots initiatives* (Walker, 2008), *community initiated sustainable energy*, *civic engagement* (Hearley, 2008), *civil (society) participation*, *community ownership or governance*, *local ownership*, *community management*, *social action and societal initiative*, enz. (Oteman, 2013). In de niet-wetenschappelijke literatuur worden de begrippen ‘lokale duurzame energiebedrijven’, ‘lokale duurzame energievooperaties’, ‘lokale zonnecollectieven’ en ‘nieuwe nuts’ vaak gebruikt. Deze begrippen variëren in betekenis, de mate van specificiteit en de focus die wordt gelegd (Oteman, 2013). In deze studie wordt het begrip ‘lokale initiatieven voor duurzame energieopwekking’ (of varianten daarvan zoals decentrale duurzame energie initiatieven) vaak gebruikt. Uit de analyse van verschillende literatuur blijkt dat dit begrip in Nederland breed gedragen en veel gebruikt wordt. Het gaat hier specifiek om burgers die zelf het initiatief nemen om duurzame energie op te wekken. Initiatiefnemers houden zich niet alleen bezig met het opwekken en leveren van duurzame energie, het initiatief beheren en besturen is een andere belangrijke taak. In de volgende paragraaf wordt dit verder toegelicht. Vervolgens bespreken we de historie, doelstellingen en activiteiten van coöperaties en tot slot het aantal initiatieven in Nederland.

4.2 Lokale duurzame energie in wetenschappelijke literatuur

In hoofdstuk 1 is de betekenis van het begrip ‘decentrale duurzame energie’ kort besproken. In deze paragraaf zullen we ingaan op de wetenschappelijke analyses over dit thema en belangrijke onderwerpen die daarin aan bod komen.

4.2.1 Perspectieven

Volgens Walker en Devine-Wright (2007) zijn er verschillende definities en interpretaties van het begrip *community renewables*. De auteurs onderscheiden twee dimensies in de interpretaties van verschillende betrokken actoren (van beleidsmakers tot initiatiefnemers) over decentrale duurzame energie projecten: de proces- en de uitkomst-dimensie. De proces-dimensie gaat over *door* wie een project is ontwikkeld en wordt beheerd en de rol van andere belangrijke, invloedrijke actoren tijdens dit proces. De uitkomst-dimensie gaat over *voor* wie een project wordt ontwikkeld en wie er op sociaal en/of ruimtelijk gebied baat bij heeft.

Uit het onderzoek van de auteurs blijkt dat er onder betrokken actoren als beleidsmakers, activisten en burgers drie perspectieven zijn op decentrale duurzame energie. Het eerste perspectief is dat decentrale duurzame energie projecten gemeenschapsprojecten zijn die een hoge mate van betrokkenheid van de lokale bevolking met zich meebrengen. Dit kan variëren van het ontwikkelen van een project tot het organiseren en leiden ervan (Walker & Devine-Wright, 2007). Bij het tweede perspectief is het minder belangrijk door wie het project is ontwikkeld. Het is belangrijker dat het project leidt tot de ontwikkeling van de lokale gemeenschap door bijvoorbeeld werkgelegenheid te creëren, de sociale cohesie te versterken of

meer bewustzijn te brengen over milieuproblemen en energiebesparing. In het derde perspectief wordt de nadruk gelegd op het handelen ten gunste van de gemeenschap. Door deel te nemen aan dergelijke projecten kan een individu productief en nuttig zijn voor zijn regio en gemeenschap.

Uit deze perspectieven blijkt dat er breder gedacht wordt dan alleen het opwekken en leveren van energie. De auteurs kiezen zelf voor een combinatie van de dimensies. Zowel de proces- als de uitkomst-dimensie spelen een belangrijke rol: *“many different possible combinations of process and outcome are therefore deemed acceptable”* (Walker & Devine-Wright, 2007, pg. 499). Uit het onderzoek blijkt namelijk dat een directe betrokkenheid bij dergelijke projecten (proces-dimensie) bijdraagt aan de acceptatie van en steun voor grotere duurzame energie projecten. Het is daarbij wel van groot belang dat de lokale bevolking bewust is van de voordelen van dergelijke projecten. Wanneer iemand in de proces-fase betrokken wordt zou hij volgens de auteurs meer begrip hebben voor duurzame energie projecten dan personen die alleen in de uitkomst-fase betrokken worden. Dit laatste leidt overigens niet perse tot actieve betrokkenheid (Walker & Devine-Wright, 2007). Bij lokale initiatieven zijn beide dimensies van groot belang.

4.2.2 Participatie

Rogers et al. (2008) definiëren *community-based* projecten voor duurzame energie als projecten die gericht zijn op het leveren van duurzame energie in de regio met de input van de lokale gemeenschap (beheren, ontwikkelen, financieren, enz.). De auteurs beweren ook dat met deze projecten burgerparticipatie wordt gestimuleerd, wat op den duur kan leiden tot een grotere betrokkenheid tot duurzame energie vraagstukken. Dit levert voor overheden voordelen op wanneer bijv. top-down regelingen moeten worden ingevoerd. Uit een onderzoek van de auteurs, naar de maatschappelijke verwachtingen over lokale duurzame energie en waarom mensen zouden willen deelnemen aan dergelijke projecten, blijkt dat er brede steun is voor de lokale productie en het gebruik van duurzame energie. Gemeenschapszin en behoud van natuurlijke hulpbronnen spelen daarbij een grote rol. De auteurs constateren echter ook dat het verlangen naar actieve betrokkenheid laag is en de bewoners zichzelf eerder beschouwen als deelnemende actoren dan projectleiders.

4.2.3 Draagvlak

Volgens Shaw en Mazzucchelli (2010) kunnen gemeenschappen een belangrijke rol spelen bij de acceptatie en implementatie van opkomende technologieën. Het ondersteunen van pre-commerciële implementatie en publieke acceptatie zijn hier voorbeelden van en kunnen leiden tot een brede en een duurzame inzet van technologie. De participatie van burgers kan bijdragen aan het realiseren van sociaaleconomische en energie-gerelateerde doelen, zoals de verbetering van de luchtkwaliteit, vestiging van nieuwe industrieën en bedrijven, exploitatie van ‘overvloedige’ hernieuwbare hulpbronnen, enz. (Shaw & Mazzucchelli, 2010). Een casestudy in Schotland laat zien dat als lokale gemeenschappen direct betrokken zijn bij de ontwikkelingen van een windenergieproject, de publieke opinie positiever is dan bij projecten waar dit niet zo is (Warren & McFadyen, 2010). Het is belangrijk om aan te geven dat het hier gaat om een bestaande positieve houding die sterker wordt waardoor negatieve ideeën over het project beter onderdrukt kunnen worden. Een (sterke) negatieve houding verandert dus niet in een positieve houding. De auteurs geven verder het volgende aan:

“Therefore, the promotion of a more locally embedded approach to wind energy projects (whether through community ownership or energy cooperatives) could help to reduce the incidence of damaging and divisive controversies which currently afflict wind power development in Scotland. In turn, this could help to facilitate the achievement of renewable energy targets”.

(Warren & McFadyen, 2010, pag. 211)

De betrokkenheid van de lokale bevolking kan dus leiden tot een vermindering van de negatieve reacties en verdeeldheid en bijdragen aan het verwezenlijken van doelstellingen op het gebied van duurzame energie.

4.2.4 Vertrouwen

In een vervolgstudie zeggen Walker et al. (2010) dat de sociale omstandigheden en het vertrouwen binnen een gemeenschap de participatie bij duurzame energie projecten sterk beïnvloeden. Het vertrouwen tussen de lokale bevolking en de projectontwikkelaars, leidt tot saamhorigheid en een positief gevoel over het project. In een latere studie van Devine-Wright (2011) worden deze bevindingen aan de hand van een steekproef bevestigd. Hieruit blijkt dat veel bewoners de manier waarop zij door projectontwikkelaars worden benaderd belangrijk vinden. Dit laat zien of de lokale bevolking bij de besluitvorming gemarginaliseerd wordt. De auteurs geven daarbij het voorbeeld van een windmolenpark-project. Drie boeren wilden samen een windmolenpark bouwen. Aanvankelijk werd de bouw van dit park door andere gemeenschapsleden gesteund, maar wanneer zij zich niet konden identificeren met het project ging het mis. Men was van mening dat het niet ging om een lokaal initiatief, maar om een project dat alleen ten gunste was voor de boeren zelf. Het vertrouwen binnen een gemeenschap is belangrijk voor het draagvlak voor een project. Het is daarom moeilijk om een initiatief op te richten binnen gemeenschappen waarin meningen sterk uiteenlopen en sprake is van wantrouwen.

4.2.5 Rol van de overheid

Walker en Devine-Wright (2007) constateren dat een grotere betrokkenheid bij een decentrale duurzame energie project leidt tot meer draagvlak voor grotere duurzame energie projecten en dat dit vaak ook de aanleiding is voor overheden om dergelijke projecten te financieren (Walker & Devine-Wright, 2007). De overheid kan een grote rol spelen op het gebied van advies en financiering, wat erg belangrijk is voor het succes van projecten met veel voordelen voor de plaatselijke bevolking. Rogers et al. (2008) beweren dat de overheden, door de toename van het aantal initiatieven, hun duurzame energie capaciteiten zouden moeten verhogen. Zonder (meer) institutionele ondersteuning (Rogers et al. 2008) kan lokale duurzame energie zich niet op grote schaal voordoen. Deze ontwikkeling kan in de komende decennia een (grote) groei doormaken als er een gericht overheidsbeleid wordt gevoerd met het doel om de omstandigheden van lokale initiatieven aanzienlijk te verbeteren.

Smith (2007) constateert dat er (in Engeland) na het jaar 2000 actor-netwerken zijn ontstaan met het doel om decentrale duurzame energie op te wekken. Dit contrasteerde met het 'gecentraliseerde' energiebeleid van Verenigd Koninkrijk. Deze netwerken, bestaande uit actoren uit het bedrijfsleven en niet-gouvernementele organisaties, hebben op den duur met beleidsmakers samengewerkt om duurzame energie op nationaal, regionaal en lokaal niveau te ontwikkelen (*multi-level governance*). Volgens Sperling et al. (2011) heeft de lokale overheid hier twee functies: het energiebeleid van de nationale overheid in acht nemen en bijdragen aan de ontwikkeling van lokale duurzame energie. De auteurs zijn het met elkaar eens dat regulering door de lokale overheid leidt tot meer kennis over het project, waardoor er gericht beleid kan worden gevoerd. Door een goede terugkoppeling naar de nationale overheid kan het lokaal bestuur tegelijkertijd bijdragen aan de benodigde aanpassingen van nationale beleidsmaatregelen en op die manier ook een beter beleid ontwikkelen op lokaal niveau.

Hoppe et al. (2011) leveren kritiek op de rol van de lokale overheid bij decentrale duurzame energie. Zij geven aan dat de effectiviteit van beleid wordt bepaald door sociale en organisatorische factoren. De stimulering van lokale initiatieven door gemeenten en provincies (aan de hand van subsidies, regelingen, enz.) zal volgens de auteurs ook gunstige omstandigheden scheppen voor lokale overheden zoals 'een voldoende gedecentraliseerde beslissingsbevoegdheid'. Financiering is naast andere knelpunten het grootste probleem van coöperaties, omdat projecten steeds groter worden en de financiële crisis leidt tot minder financieringsbronnen. Dit hangt samen met dat overheden lokale duurzame energie projecten als 'minder rendabel' zien, met uitzondering van windmolenparken. Walker (2008) stelt dat dit kan leiden tot lange procedures en institutionele belemmeringen, tenzij een duurzame inkomstenstroom wordt gevonden.

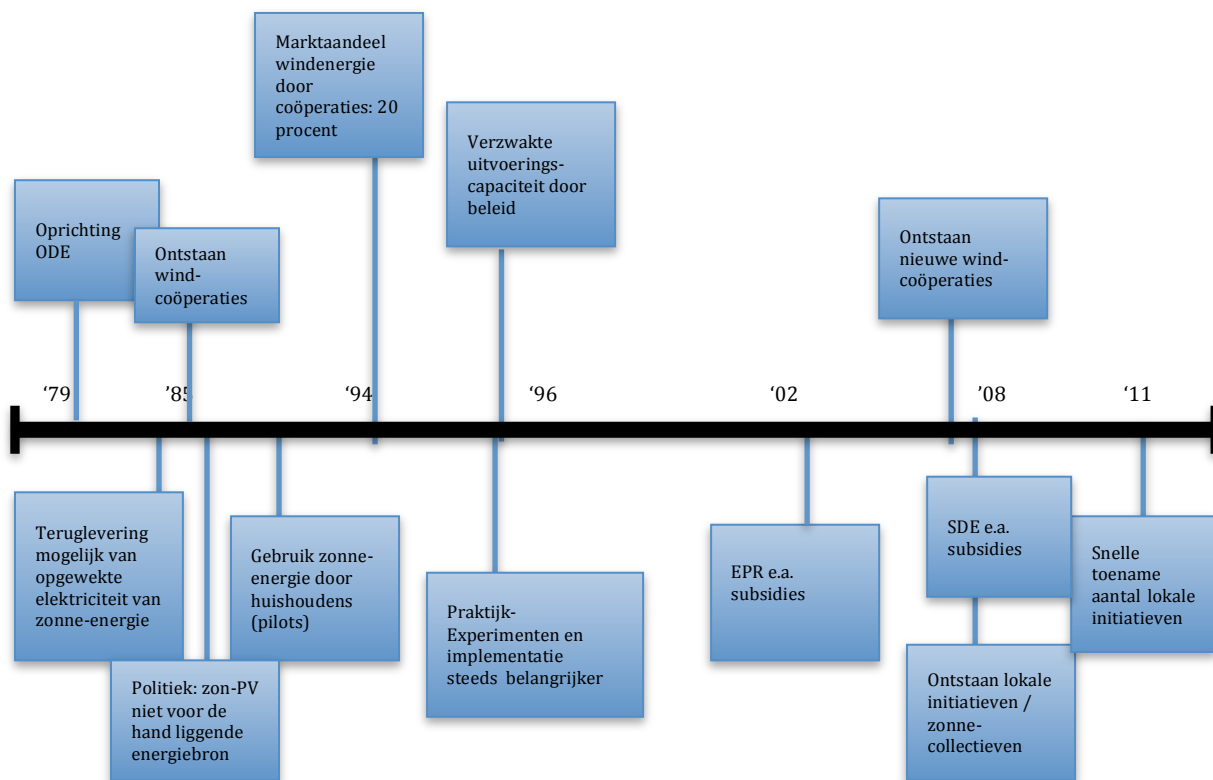
4.3 Historie van lokale initiatieven

In deze paragraaf wordt de historie van lokale initiatieven in Nederland besproken. Dat betekent dat we in het vervolg zullen ingaan op het ontstaan en de ontwikkeling van lokale initiatieven en kijken naar de invloed van milieuorganisaties, de overheid en de energiemarkt.

4.3.1 Windcoöperaties

Duurzame energie initiatieven in coöperatieve vorm zijn in Nederland rond het jaar 1985 ontstaan. De oprichting van deze windcoöperaties hangt sterk samen met de anti-kernenergie beweging van onder andere 'Organisatie voor Duurzame Energie' (ODE), die in 1979 werd opgericht. ODE is een landelijke vereniging van burgers (ook zakelijke kleinverbruikers) die in coöperatieve vorm duurzame energie opwekken (ODE, 2013). Deze vereniging heeft in de jaren '80 allerlei lokale groepen (bijv. milieuorganisaties) bezocht om het begrip 'windcoöperaties' uit te leggen en de oprichting ervan te stimuleren. Als gevolg hiervan werden verschillende coöperaties opgericht (Agterbosch et al., 2004). De tijdlijn hieronder is een historisch overzicht van lokale duurzame energiecoöperaties:

Figuur 6: Tijdlijn historie lokale initiatieven

De initiatiefnemers van deze windcoöperaties hadden puur ideële motieven, het doel was om een duurzame samenleving te bevorderen op basis van hernieuwbare energiebronnen. Op deze manier ontstond er een alternatief voor kernenergie. Tussen 1986 en 1992 zijn er in Nederland 28 windcoöperaties opgericht, waarvan er 14 niet meer bestaan (Agterbosch et al., 2004). Het marktaandeel van windenergie, die door coöperaties werd opgewekt, bedroeg in de jaren '90 minder dan 10 procent. In 1994 steeg dit aandeel uitzonderlijk naar 20 procent (Agterbosch et al., 2004). In 1996 is de uitvoeringscapaciteit van windcoöperaties door fiscale regelingen verzwakt, doordat non-profit instellingen geen gebruik konden maken van de regelingen 'Versnelde afschrijvingsregeling op milieu-investeringen' (VAMIL) en 'Energie investering aftrek' (EIA). Binnen twee jaar werden deze regelingen aangepast. De uitvoeringscapaciteit verbeterde doordat in de Elektriciteitswet '98 het mogelijk werd dat coöperaties groene stroom konden leveren aan hun klanten.

Deze coöperaties waren primair gericht op de productie van windstroom, maar hadden ook een idealistische achtergrond. Voor het bevorderen van een duurzame samenleving op basis van hernieuwbare energiebronnen is een sterke lokale ondersteuning, zowel idealistisch als participatief, van groot belang. Windcoöperaties anno nu zijn aan het veranderen: men profileert zich steeds vaker als een lokaal *energiebedrijf* en dienstverlener (Schwencke, 2012). Naast het opwekken en verkopen van windenergie zijn er ook windcoöperaties die zich bezighouden met collectieve inkoopacties van bijv. zonnepanelen, de ondersteuning van nieuwe windprojecten en politieke lobby voor het opwekken en doorleveren van duurzame energie aan anderen. De Windcentrale experimenteert daarnaast met een concept waarin burgers de mogelijkheid hebben om hun eigen 'winddeel' in te kopen en hun aandeel aan stroom geleverd te krijgen (Schwencke, 2012).

4.3.2 Zonnecollectieven

Zonne-energie werd eind jaren '80, begin jaren '90 voor het eerst gebruikt door huishoudens en bedrijven (in Nederland was dat toen nog in pilots) (Fraas & Partain, 2010). Het is jarenlang een dure vorm van energieopwekking geweest. Rond 1985 werd het mogelijk om de niet-verbruikte elektriciteit terug te leveren aan het elektriciteitsnet (Knoppers & Verbong in Verbong et al., 2001). Dit leidde tot een verhoogde rendement van het systeem waardoor zonne-energie breder en eenvoudiger inzetbaar werd. In de Nederlandse politiek heerste midden jaren tachtig in het algemeen de opvatting dat zon-PV niet een voor de hand liggende duurzame energiebron zou zijn voor Nederland ('er is meer wind dan zon'). De toenemende zorg voor het milieu leidde vanaf 1990 tot een heroverweging van de rol die duurzame energiebronnen, dus ook zon-PV, kunnen spelen en werden steeds meer praktijkexperimenten uitgevoerd.

Daarnaast wezen voorstanders van zonne-energie als Turkenburg en Van der Weg op de gestaag dalende kostprijs van zonnecellen (Knoppers & Verbong in Verbong et al., 2001). Volgens ECN (2013) is de prijs van complete systemen vanaf de jaren '90 tot het heden gestaag gedaald met 5 tot 7 procent per jaar. In de tweede helft van de jaren '90 werd er steeds meer geld uitgegeven aan onderzoek en implementatie van zon-PV in Nederland. Tussen 2008-2010 is zonne-energie gesteund door middel van de SDE-regeling (daarvoor tussen 2003-2004 door middel van o.a. de Energiepremieregeling (EPR)). De laatste jaren is de markt voor zonnepanelen in opmars, omdat er steeds meer aanbieders zijn en daardoor de prijzen omlaag gaan (Trouw, 2011). De terugverdientijd lag in 2011 op ongeveer 10 jaar (bij een gelijkblijvende elektriciteitsprijs); in 2013 was de terugverdientijd 5 tot 8 jaar (Wikipedia, 2013).

Zonnecollectieven zijn rond het jaar 2008 ontstaan en specifiek gericht tot zonneprojecten als wijkinitiatieven en collectieve inkoopacties voor zonnepanelen. Het ontstaan van deze collectieven heeft waarschijnlijk te maken met de steeds dalende prijs van zonnepanelen en de SDE-regeling die toen nog gericht was op particulieren. Bij een wijkinitiatief bundelen burgers hun krachten samen om in hun wijk of buurt zonnepanelen te plaatsen op daken van woningen en scholen. Andere partijen, zoals landelijke organisaties en energieleveranciers, houden collectieve inkoopacties waarmee de aanschaf van zonnepanelen wordt gestimuleerd. De derde vorm van zonnecollectieven is de "zonne(project)coöperatie" (Schwencke, 2012, pag. 18). Hier gaat het om initiatieven voor burgers die geen geschikt dak hebben voor zonnepanelen en deze elders, meestal op grote daken van bijvoorbeeld gemeentegebouwen, willen plaatsen. De coöperatie is een populaire rechtsvorm voor dit type zonneproject (Schwencke, 2012).

4.3.3 Lokale initiatieven anno nu

Het concept van windcoöperaties en zonnecollectieven lijkt precies op dat van de huidige lokale duurzame energie initiatieven die rond het jaar 2008 zijn ontstaan: in collectief verband windmolens of zonnecentrales bouwen en exploiteren met de financiering door de eigen leden. Het belangrijkste onderscheid tussen lokale initiatieven en wind- en zonnecoöperaties is dat de huidige initiatieven een bredere doelstelling hebben dan alleen (lokale) duurzame energie opwekken (Schwencke, 2012). Belangrijke verschillen met zonnecollectieven zijn dat deze

initiatieven bijvoorbeeld ook handelen in energie door deze in te kopen en door te leveren aan klanten, zich bezighouden met verschillende soorten duurzame energiebronnen (naast zonne- en windenergie, bijv. ook waterkrachtenergie) en meer de nadruk leggen op motieven zoals onafhankelijkheid van andere partijen en op termijn de energiebehoefte in de regio kunnen voorzien uit lokaal opgewekte duurzame energie. Een belangrijk verschil met windcoöperaties anno nu is dat lokale initiatieven zich juist niet willen profileren als bedrijven.

Een lokaal initiatief richt zich op één of meer van de volgende activiteiten (Schwencke, 2012, pag. 20) die in §4.4 worden uitgelegd:

- collectieve inkoop van groene energie;
- lokaal opwekken van groene stroom of gas;
- levering aan de lokale gemeenschap;
- financiering van en/of participatie in duurzame energie projecten;
- energiebesparing bevorderen in de gemeenschap.

Stokman (2012), hoogleraar Sociologie en initiatiefnemer van Grunneger Power, noemt de opkomst van lokale initiatieven een sociale revolutie in de energieproductie. Mensen willen zelf energie opwekken en deze met elkaar delen, wat leidt tot de verbetering van de sociale cohesie. Verder geeft hij aan dat het belang van het initiatief voorop gesteld moet worden aan het eigenbelang initiatiefnemers. Uiteindelijk is het doel dat consumenten besluiten hoe de energieproductie in de regio moet worden ingericht (Stokman, 2012). Het discours waarin energie wordt gezien als iets wat centraal geregeld wordt, is aan het veranderen. Burgers willen onafhankelijk zijn van grote energiebedrijven en de overheid en op termijn een actieve rol spelen bij het doel om de energievraag in de regio met lokaal opgewekte duurzame energie te voorzien.

4.4 Activiteiten van een initiatief

In de vorige paragraaf hebben we het kort gehad over de verschillende activiteiten en doelstellingen van lokale duurzame energie initiatieven anno nu. In deze paragraaf zullen we deze activiteiten uitgebreid bespreken. Lokale initiatieven bepalen de diversiteit van hun activiteiten meestal zelf, de belangrijkste hiervan zijn het opwekken en/of doorleveren van duurzame energie en het stimuleren van energiebesparing.

4.4.1 Collectieve inkoop

Collectieve inkoop vindt op verschillende manieren plaats. Naast collectieve inkoopacties voor zonnepanelen, wordt groene energie ingekocht van grote energieleveranciers en 'doorgeleverd' aan de klanten van het initiatief. Meestal vindt dit plaats tegen aantrekkelijke prijzen, want door de grootschalige inkoop krijgen initiatieven vaak korting. De meeste initiatieven hebben geen leveringsvergunning omdat zij vaak nog niet zelf kunnen deelnemen aan de "complexe energiemarkt" (HIER opgewekt, 2013). Doorverkoop is in Nederland op twee manieren mogelijk: wederverkoop en verkoop onder *white labels*. Bij wederverkoop (soort dealer tussen energieleverancier en klant) wordt energie verkocht onder de naam van de vergunninghouder. Om die reden kozen lokale initiatieven voor verkoop onder *white labels*, waarbij de stroom van de vergunninghouder onder de naam van het initiatief kon worden verkocht. Dit leverde marketingtechnische voordelen op voor het initiatief (HIER opgewekt, 2013). Juridisch gezien is in beide gevallen de energieleverancier de vergunninghouder.

Greenchoice, Eneco en Delta zijn voorbeelden van energieleveranciers die energie verkopen aan lokale duurzame energiecoöperaties. Trianel, het bedrijf dat op de energiebeurs gas en stroom kocht en deze doorverkocht aan kleine energieleveranciers, behoorde tot december 2012 ook tot deze lijst. Eind 2012 ging het bedrijf echter failliet, waardoor lokale initiatieven als Grunneger Power, Lochem Energie en Energie Dongen 'dringend' op zoek moesten gaan naar een alternatief (Persson, 2013). De Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) trok de

energieleveringsvergunning van Trianel in waardoor binnen tien dagen de Procedure Noodleveranties van start zou gaan (Persson, 2013). Dit kon betekenen dat de klanten van initiatieven terecht konden komen bij energieleveranciers als Essent of Nuon. Omwille van de leveringszekerheid en transparantie heeft de NMa per 1 april 2013 verkoop onder *white labels* afgeschaft (zie verder Persson, 2013).

4.4.2 Lokale opwekking van duurzame energie

Een andere activiteit van een initiatief is het lokaal opwekken van groene stroom. Dit is bij lokale initiatieven die gericht zijn op zonne-energie op twee manieren mogelijk: energie opwekken met zonnepanelen op eigen dak of medefinancierder worden van zonne-centrales op daken van gemeente- of kantoorgebouwen. Calorie Energie is een voorbeeld van een coöperatie die met de investeringen van haar leden een zonnecentrale heeft gebouwd op het dak van een gemeentegebouw in Castricum. Het doel van dit project is dat de opgewekte energie “25 jaar lang door de coöperatie wordt verkocht aan de gemeente tegen de marktprijs; en de opbrengsten worden na aftrek van administratie- en verzekeringskosten verdeeld onder de deelnemers” (HIER opgewekt, 2013). In collectief verband energie opwekken is niet rendabel omdat salderen voor de meter (collectief opgewekte elektriciteit in mindering brengen op de collectief verbruikte; wordt besproken in hoofdstuk 5) zonder energiebelasting en transportkosten niet toegestaan is. Daarnaast zijn er ook praktische problemen als het ontbreken van netwerken en opslagcapaciteit.

4.4.3 Financieren van en deelnemen aan projecten

Het financieringsmodel van lokale initiatieven is vergelijkbaar met dat van windcoöperaties en zonnecollectieven: “Projecten worden gefinancierd met leningen van leden, opbrengsten uit bestaande projecten en eventuele marges op inkoop en levering van groene stroom. Leden zijn collectief eigenaar van de installaties” (Schwencke, 2012, pag. 23). Een goed businessmodel is van groot belang voor de financiële haalbaarheid van een lokaal initiatief. Uit de interviews blijkt dat initiatiefnemers het ontbreken van financiële middelen vooral in de startfase als een groot probleem ervaren. Na de startfase is het probleem dat er vaak geen genoeg geld beschikbaar is voor grote projecten. Naast contributies zoeken veel initiatiefnemers naar alternatieve inkomstenbronnen, zoals subsidies, (revolverende) fondsen, leningen, enz. Hierover volgt meer in hoofdstuk 7. Een lokaal initiatief kan verder ook participeren aan duurzame energieprojecten die zijn ontwikkeld door bijvoorbeeld de gemeente of ondernemers.

4.4.4 Bevorderen van energiebesparing

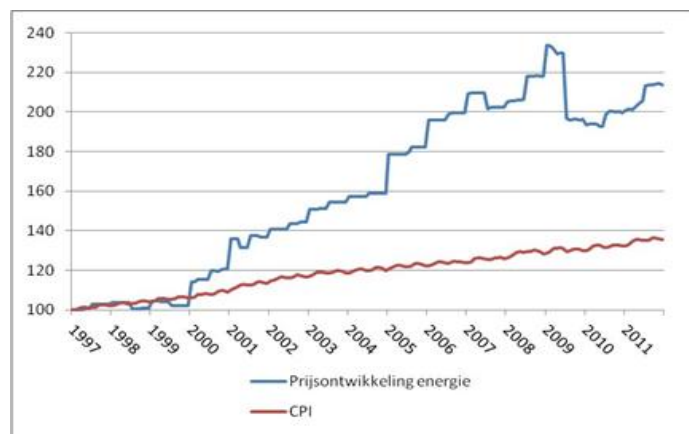
Het bevorderen van energiebesparing in de lokale gemeenschap is ook een belangrijke activiteit van lokale initiatieven. Tijdens informatieavonden, buurtbijeenkomsten, energie cafés, enz. wordt op verschillende manieren aandacht besteed aan dit onderwerp. Voor sommige initiatieven is dit het belangrijkste doel. Initiatiefnemers van bijv. Rijn en IJssel Energie zijn van mening dat dit thema weinig aandacht krijgt in Nederland. Het initiatief heeft o.a. het concept ‘service in een doos’ bedacht om energiebesparing bij hun klanten onder de aandacht te brengen. Bij de ‘LED gemak en zuipverbruik’ doos, worden 37 verschillende soorten LED lampen en 8 energiemeters vijf dagen lang door de klant uitgetest. Met energiemeters kan men onderzoeken welk elektrisch apparaat de meeste stroom verbruikt. Als de klant tevreden is kan hij de LED lampen met korting kopen bij de partners van de coöperatie (Rijn en IJssel Energie, 2013). Volgens de VNG (2013) is energiebesparing één van de effecten van decentrale duurzame elektriciteitsproductie. Het leidt niet alleen tot een bewuster energieverbruik (VNG, 2013), maar ook tot kritische burgers die bewust omgaan met hun gedrag op het gebied van milieu.

4.5 Doelstellingen van lokale initiatieven

De achterliggende gedachte van lokale initiatieven is gebaseerd op idealistische termen als burgerkracht, zelfvoorzienend zijn, onafhankelijkheid, autonomie en sociale cohesie. Dit zijn niet alleen motivatiefactoren voor de initiatiefnemers zelf, maar vaak ook voor de potentiële leden of klanten van de coöperatie. Hierna bespreken we de doelstellingen van lokale initiatieven.

Uit de interviews met de initiatiefnemers blijkt dat er verschillende aanleidingen zijn voor het oprichten van een initiatief. Naast houdbaarheid, spelen leefbaarheid en vitaliteit van de gemeenschap, onafhankelijkheid van externe partijen en betaalbaarheid een grote rol. De krimp en vergrijzing in Nederland (De Jong & Van Duin, 2010) leidt vooral in dorpen tot een leefbaarheidsvraagstuk. De werkloosheid stijgt doordat steeds meer mensen vertrekken naar grote steden. Daarnaast is energiearmoede voor steeds meer huishoudens een dreiging (Rijkswaterstaat, 2013). Energie is voor lokale initiatieven een belangrijk thema omdat het gaat over de houdbaarheid van fossiele energiebronnen en de energiekosten die steeds maar hoger worden. In de onderstaande figuur zien we dat er een groot verschil is tussen de ontwikkeling van de energieprijzen en de algemene consumentenprijzen (van andere consumptiegoederen):

Figuur 7: Prijsontwikkeling energie tussen 1997-2011 (bron: CBS in Rijkswaterstaat Leefomgeving, 2013)

Wanneer een lokaal initiatief succesvol wordt kan het een boost zijn voor de regionale economie en werkgelegenheid creëren. In regio's waar de leefbaarheidsdoelstelling een belangrijke rol speelt, is 'samen' duurzame energie opwekken een goed alternatief voor burgers. Daarnaast streeft men naar onafhankelijkheid en transparantie, zeker na de verkoop van Nuon en Essent aan buitenlandse energiebedrijven (zie volgende alinea's). De kritiek op de gevestigde energiesector is misschien wel de belangrijkste verklaring voor de opkomst van decentrale duurzame energie initiatieven (Schwencke, 2012). Duurzame energie is overigens een van de vele thema's waar initiatiefnemers mee aan de slag gaan. Er zijn ook initiatieven om bijvoorbeeld de zorg anders te organiseren of duurzame consumptie te stimuleren door bijv. duurzame stadslandbouw.

Volgens Hajer (2011) is de moderne samenleving een energieke samenleving met mondige, autonome burgers en vernieuwende bedrijven die een belangrijke rol zullen spelen bij de verduurzaming van de samenleving. Hij geeft daarbij het volgende aan: "samenlevingen staan voor de uitdaging om in enkele decennia een absolute ontkoppeling te realiseren tussen de groei van de economie en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen" (SER, 2010 in Hajer, 2011, pag. 8). Niet alleen grote groepen burgers en bedrijven zouden willen bijdragen aan de verduurzaming van de samenleving, maar ook veel gemeenten en instellingen zoals scholen, corporaties, ziekenhuizen, enz. Initiatiefnemers willen de heft in handen nemen omdat ze ontevreden zijn over wat de overheid en het bedrijfsleven tot nu toe op het gebied van duurzame energie hebben bereikt. Zij bieden een alternatief voor de goederen en diensten van deze spelers en worden 'prosumenten' (Toffler, 1980). Het is dus meer dan alleen een reactie op de stijgende energieprijzen. Het is tevens systeemkritiek, wat vooral voor de oprichters van het initiatief, meestal duurzaamheids- of energiespecialisten, erg belangrijk is.

Volgens cultuurpsycholoog Van der Lans (2012) willen mensen weer "zeggenschap terug over zaken die hun levens raken, en vragen om instituties die dat mogelijk maken. Dat is geen goedkope bezuinigingsretoriek; het is het opnieuw toe-eigenen van wat in een grootschalige

wereld verloren is gegaan". Er is een soort wantrouwen in de overheid en het bedrijfsleven. Zo bevestigen een aantal respondenten dat de overname van Nuon door het Zweedse Vattenfall voor sommigen een belangrijke rol heeft gespeeld bij de beslissing om een initiatief op te richten of actief betrokken te zijn bij een initiatief. Niet alleen omdat grote energiebedrijven zelf bepalen waar zij in investeren, maar ook omdat de (Nederlandse) klant geen controle en invloed heeft op wat het Zweedse bedrijf doet. Technieken waarvan het mogelijk is om deze ook lokaal toe te passen, zoals het opwekken van duurzame energie, zouden ook lokaal toegepast moeten worden (interview Energie Dongen, 2013). Decentrale duurzame energieopwekking wordt ook wel geassocieerd met 'globalisering': "een hernieuwde waardering voor het lokale zonder de vruchten van de globalisering overboord te gooien" (Schwencke, 2012, pag. 41).

Het verbeteren of versterken van de sociale cohesie is tot slot ook een belangrijke doelstelling van lokale initiatieven. De opwaartse druk hangt intrinsiek samen met de solidariteit en de krachtenbundeling binnen een gemeenschap. Men streeft immers op hoofdlijnen hetzelfde doel na en is bereid om zich in te zetten voor zijn gemeenschap en het initiatief. In de eerste paragraaf hebben we gezien dat de sociale omstandigheden en het vertrouwen binnen een gemeenschap, de participatie in en draagvlak voor duurzame energie projecten sterk beïnvloeden. Sterk uiteenlopende meningen en wantrouwen kunnen belangrijke belemmeringen zijn voor het succes van het initiatief. Warren en McFadyen (2010) hebben overigens aangetoond dat als gemeenschapsleden project-eigenaren worden, dit leidt tot een sterk gevoel van trots en verbondenheid met het project. Een 'solidaire' gemeenschap kan als een resultaat van een lokaal initiatief worden gezien, maar andersom is er ook een sterke gemeenschap nodig (met doelbewuste gemeenschapsleden) om een initiatief op te richten en staande te houden.

4.6 Aantal initiatieven in Nederland

Er is veel onenigheid over het aantal lokale initiatieven in Nederland. De schattingen variëren tussen 100 en 300 initiatieven:

Jan Rotmans schat dat er sprake is van "... zo'n 300 initiatieven voor decentrale duurzame energieopwekking". In 2011 telt Henri Bontebal, beleidsmedewerker van het CDA 53 energiecoöperaties. *P-NUTS* verzamelt ruim 100 voorbeelden van koplopers. Frank Boon, student duurzame ontwikkeling aan de Universiteit Utrecht komt uit op 139 lokale duurzame energiebedrijven. De milieufederaties hebben onder de vlag van HIER opgewekt een actueel overzicht samengesteld gerangschikt naar regio, sinds augustus weergegeven op de website. HIER opgewekt heeft "nu 280 initiatieven op de radar" en daar komen er wekelijks nieuwe bij.

(Schwencke, 2012, pag. 10)

Een *echte* burgerinitiatief ofwel een lokaal initiatief *door* en *voor* burgers is een coöperatie die opgericht is op 'initiatief' van de burgers. Andere partijen als provincies, gemeenten en/of ondernemers zijn hier niet bij betrokken. Op de website van HIER opgewekt worden niet alleen door burgers geïnitieerde projecten weergegeven, maar ook die van gemeenten, energiebedrijven en/of woningcorporaties. Een voorbeeld hiervan is 'Aardwarmte Den Haag VOF'. Gemeente Den Haag, energiebedrijven Eneco en E.ON Benelux en woningcorporaties Staedion, Vestia en Haag Wonen hebben hun krachten gebundeld "om een uniek en duurzaam aardwarmteproject te realiseren" (HIER opgewekt, 2013). Volgens het platform HIER opgewekt kent Nederland op dit moment ongeveer 300 initiatieven.

Wanneer we kijken naar de lijst van Frank Boon dan zien we hetzelfde. Hij gebruikt het begrip LDEB, lokale duurzame energiebedrijven, waar niet alleen burgers, maar ook overheden en energiebedrijven bij betrokken kunnen zijn. Op dit moment kent de in mei 2013 geactualiseerde lijst van Frank Boon 155 LDEB's. Volgens Rotmans (2011) is er een "[...] explosie van lokale en regionale energiebedrijven (coöperaties) die uit de grond schieten, inmiddels zijn er al zo'n 300 initiatieven voor decentrale duurzame energieopwekking". De VNG concludeert dat het aantal initiatieven variëren tussen 140 en 300. Het is onduidelijk of het hier alleen om burgerinitiatieven gaat. De lijst van Bontebal kent op dit moment 56 lokale initiatieven. Dit is echter een lijst met alleen duurzame energiecoöperaties. Andere (rechts)vormen zoals

verenigingen, stichtingen, werkgroepen, netwerken en andere duurzame energie initiatieven zijn uitgesloten (Bontebal, 2012).

Schwencke (2012) geeft in haar rapport aan dat er in juni 2012 19 lokale duurzame energie initiatieven (door burgers) geregistreerd waren bij de notaris als 'coöperatieve vereniging zonder winstoogmerk' of als 'stichting'. Daarnaast waren er in dezelfde periode 18 lokale initiatieven in oprichting. Uit een update versie van februari 2013 blijkt dat deze getallen in een halfjaar tijd zijn verdubbeld. Het aantal formeel opgerichte duurzame energie initiatieven bedragen op dit moment 40 en het aantal initiatieven in oprichting 32. Zonne- en windcoöperaties, wijkinitiatieven en lokale duurzame energiebedrijven waar ondernemers of gemeenten/provincies bij betrokken zijn, zijn hier dus niet in opgenomen, al kan de participatie van burgers wel deel uitmaken van de coöperatie of het project (Schwencke, 2012).

Uit verschillende bronnen blijkt tot slot dat het aantal initiatieven in Nederland snel stijgt (bijv. Schwencke, 2012; VNG, 2013; HIER opgewekt, 2012). Vooral na 2011 is er een snelle stijging geweest, wat zoals eerder aangegeven te maken zou kunnen hebben met de verkoop van Essent en Nuon aan grote, buitenlandse energiebedrijven. Tot slot zijn er grote verschillen tussen de omvang van lokale initiatieven. Zo zijn er initiatieven met een paar duizend leden, maar ook initiatieven met maar een paar honderd leden. De twee koplopers uit het noorden van Nederland, Texel Energie en Grunneger Power, hebben bijvoorbeeld 3000 tot 4000 leden. Initiatieven als Energie Dongen, Onze Energie (Noord-Holland) en Lochem Energie hebben daarentegen ongeveer 250 leden (Schwencke, 2012).

4.7 Conclusie

In dit hoofdstuk is decentrale duurzame energieopwekking door burgers uitgebreid besproken. Eerst hebben we ons verdiept in de wetenschappelijke analyses over het onderwerp, vervolgens hebben we gekeken naar de historie, doelstellingen en activiteiten van initiatieven en het aantal initiatieven in Nederland.

Na aanleiding van de analyse in dit hoofdstuk kunnen we het volgende concluderen: decentrale duurzame energie initiatieven in dit onderzoek zijn coöperaties of stichtingen die door burgers worden opgericht met het doel om de houdbaarheid van fossiele energiebronnen, leefbaarheid en vitaliteit binnen hun gemeenschap, onafhankelijkheid van externe partijen en betaalbaarheid van hun energierekening te waarborgen. De collectieve inkoop (en doorverkoop aan klanten) van groene energie, het lokaal opwekken van groene energie, financieren van projecten en bevorderen van energiebesparing in de gemeenschap zijn de belangrijkste activiteiten van een coöperatie. Initiatiefnemers willen bijdragen aan de verduurzaming van de samenleving, meer zeggenschap over publieke taken en meer sociale cohesie binnen hun gemeenschap. Op lange termijn is het doel om autonoom en zelfvoorzienend te zijn: de energievraag in de regio met lokaal opgewekte duurzame energie kunnen voorzien.

Uit de analyse blijkt ook dat de invulling van het begrip 'decentrale duurzame energieopwekking' een complexe zaak is. Niet alleen omdat het theoretisch een veelzijdig begrip is, maar ook omdat het uiteenlopende maatschappelijke discussies met zich meebrengt. Deze discussies worden in het volgende hoofdstuk uitgebreid besproken. De definitiebepaling van het begrip 'decentrale duurzame energieopwekking door burgers' is dus niet alleen een issue in de wetenschappelijke wereld, maar ook in het maatschappelijk veld waar verschillende actoren betrokken zijn en een mening erover hebben. Voor een algemene definitie is het ook belangrijk om echte burgerinitiatieven te onderscheiden van andere soorten initiatieven (windcoöperaties, zonnecollectieven, enz.) en van initiatieven die opgericht zijn door andere partijen (overheid, bedrijven, enz.). De belangrijkste reden hiervoor is dat doelstellingen en activiteiten van en de rol van de burger bij verschillende soorten initiatieven kunnen variëren.

Hoofdstuk 5

Het beleid geanalyseerd vanuit de BAB

5.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 is de beleidsarrangementen benadering uitgebreid besproken. De nadruk is gelegd op de dimensies en de onderlinge relaties daartussen. Dit hoofdstuk beschrijft een analyse van het arrangement 'decentrale duurzame energie' (door burgers). Dat wil zeggen dat we in het vervolg uitgebreid zullen ingaan op de verhoudingen tussen de dimensies van dit arrangement en op die manier inzicht zullen krijgen in waarom sommige actoren op een bepaalde manier handelen, welke hulpbronnen zij in bezit hebben en spelregels zij hanteren om hun doelen te bereiken. Zodoende kan de houding van verschillende actoren en de keuzes die zij maken in het huidige beleidsveld beter worden begrepen. Vooraf aan de beleidsarrangementenanalyse volgt een korte analyse over het huidige beleid en de wetgeving. Daarna kijken we naar de vier dimensies van de BAB: actoren, discoursen, hulpbronnen en spelregels (zie hoofdstuk 2, §2.2 voor meer uitleg). Tot slot zullen we ingaan op het beleid van Duitsland en Denemarken voor duurzame energie. Het hoofdstuk sluit af met conclusies.

5.2 Het huidige beleid

Er is op dit moment in Nederland nog geen specifiek beleid ten aanzien van decentrale duurzame energie. In deze paragraaf bespreken we de kern van het huidige beleid voor duurzame energie en de belangrijkste regelingen voor decentrale duurzame energie. De voornaamste barrières en kansen in het beleid komen aan bod in §5.6.3.

5.2.1 Uitgangspunten

De ambitie van de overheid op het gebied van energie kan als volgt worden samengevat: de verduurzaming van de energiehuishouding door minder afhankelijk te worden van fossiele energiebronnen en te profiteren van de sterke kanten van de Nederlandse energiesector (EZ, 2011). De kern van het energiebeleid bestaat uit drie hoofddoelen: de overgang naar een duurzame energievoorziening, duurzame en economische groei en een evenwichtige mix van groene en grijze energie voor een betrouwbare energievoorziening. Voor een CO₂-arme economie in 2050 gaat de overheid uit van een internationale klimaataanpak en legt daarbij de nadruk op de groei van de Nederlandse economie. Het doel is om in samenwerking met ondernemers en onderzoekers nieuwe energietechnieken te ontwikkelen en op de manier de kracht van de Nederlandse energiemarkt op internationaal niveau te versterken. Dit zal werkgelegenheid creëren en leiden tot nieuwe inkomstenstromen (EZ, 2011). Voor een evenwichtige mix van groene en grijze energiebronnen wordt het belang van fossiele energiebronnen onderstreept, omdat deze nog van groot belang zullen zijn in deze eeuw. De Nederlandse overheid blijft zich profileren als gasland, en ziet haar reserves als een groot voordeel voor haar internationale concurrentiepositie.

De ambitie van de overheid is gebaseerd op de gedachte dat het energiebeleid sterk samenhangt met het internationaal en economisch beleid. Het versterken van de Europese markt (en dus ook de eigen markt) is belangrijk in verband met de vermindering van de afhankelijkheid van instabiele regio's (Midden-Oosten) en prijsschommelingen (EZ, 2011). Een goede balans tussen groen en groei voorkomt hoge maatschappelijke kosten. Energie wordt als de topsector beschouwd van de Nederlandse economie, daarom kiest de overheid "voor modern industriebeleid gericht op het beter benutten van economische kansen voor zowel groene als grijze energie" (EZ, 2011, pag. 10).

De overheid onderscheidt in haar duurzame energie beleid een lange- en een korte termijn perspectief. Op lange termijn is het doel om hernieuwbare energieproductie concurrerend te maken en een CO₂-arme economie te bereiken in 2050. Duurzame energie zal 'een normaal' onderdeel gaan uitmaken van de Europese energiemarkt. Op korte termijn is het doel zo

efficiënt mogelijk toewerken naar de 2020-doelstelling van 14 procent hernieuwbare energie. Het verduurzamen van de energiehuishouding moet op een “economische verstandige manier” gebeuren. Dat betekent “het bevorderen van het gebruik van technieken die bijna rendabel zijn en innovatiebeleid voor andere technieken” (EZ, 2011, pag. 22). De economische crisis zou hebben laten zien dat “een overhaaste rol van hernieuwbare energie” tot onnodig hoge maatschappelijke kosten zal leiden.

In het energierapport uit 2011 gaat het kabinet ervan uit dat de hoogte van de kosten afhankelijk is van de tempo van investeringen. Het is belangrijk om een juiste balans te vinden tussen “het goedkoper maken van technologieën en het grootschalig produceren van hernieuwbare energie” (EZ, 2011, pag. 22). De grootste uitdagingen en kansen voor hernieuwbare energie zouden liggen in het lange termijn perspectief. Om duurzame energie op lange termijn te laten concurreren met grijze energie kiest de overheid voor het stimuleren van innovatie op korte termijn. De focus ligt op de technieken en sectoren waar Nederland een sterke concurrentiepositie in heeft (EZ, 2011). Voor het bereiken van de 2020-doelstelling zijn de belangrijkste energieopties bio-energie, wind op land en wind op zee. EZ (2011) geeft hier de volgende redenen voor:

- “Bio-energie heeft een groot groeipotentieel en biedt talloze gebruiksopties.
- Wind op land blijft de komende jaren een van de goedkoopste manieren om hernieuwbare energie te produceren.
- Windenergie op zee behoort op korte termijn niet tot de meest kosteneffectieve opties, maar heeft wel de potentie om op langere termijn een belangrijk deel van de elektriciteitsproductie te verzorgen” (pag. 24).

De instrumenten die de overheid wil inzetten om deze doelstelling te bereiken zijn toegesneden op deze energieopties. De SDE+ en de bij- en meestook van biomassa in kolencentrales zijn hier enkele voorbeelden van. In ‘Energierapport 2011’ wordt tot slot over decentrale duurzame energie gezegd dat de toename van het aandeel van decentraal opgewekte duurzame energie vraagt om nieuwe, ‘slimme’ netten (bijv. voor tweerichtingsverkeer, dus opwekken en verbruiken). Deze ontwikkeling brengt voor bijv. netbeheerders uitbreidingsinvesteringen met zich mee waarvoor “een stabiel reguleringsregime noodzakelijk is dat netbeheerders een redelijk marktconform rendement biedt” (EZ, 2011, pag. 52). Dit kan leiden tot hogere tarieven voor consumenten en bedrijven en daarom is het volgens de overheid belangrijk om de “nut en noodzaak en de financiële gevolgen van individuele investeringen” te wegen.

5.2.2 Energiebelasting

In Nederland zijn we verplicht om als afnemer energiebelasting te betalen over de elektriciteit die via het elektriciteitsnet geleverd wordt. Daarbij wordt er geen onderscheid gemaakt tussen ‘groene’ (duurzame) en ‘grijze’ (fossiele) elektriciteit, want voor beide soorten elektriciteit/energie moet hetzelfde tarief worden betaald (huidige tarief voor huishoudens: 11,7 eurocent/kWh). Tot 2005 was groene elektriciteit wel vrijgesteld van deze belasting (zie bijlage 1, figuur 8). Dit leidde echter tot het weglekken van belastinggelden naar het buitenland, omdat buitenlandse producten vanwege de EU-regels niet mogen worden uitgesloten van deze vrijstelling (Wikipedia, 2013). Daarnaast besloot de overheid niet de vraag naar groene stroom, maar de aanbod ervan te bevorderen (Rijksoverheid, 2013). Groene elektriciteit zou zonder financiële ondersteuning niet kunnen concurreren met grijze elektriciteit, omdat de kostprijs van groene stroom nog altijd hoger is dan die van grijze stroom (bijv. wind op land 7-12,2 cent/kWh, zonne-energiesystemen 10-13,4 cent/kWh versus 5-6 cent/kWh fossiele energie (Simons, 2013)).

5.2.3 Salderingsregeling, SDE+ en zonnepanelensubsidies

Om duurzame elektriciteit marktconform te krijgen zijn er in Nederland momenteel drie stimuleringsregelingen:

- De salderingsregeling: kleinverbruikers die ‘achter de elektriciteitsmeter’ elektriciteit opwekken (zoals met zonnepanelen op eigen dak) en het gedeelte dat ze niet zelf gebruiken aan het elektriciteitsnet ‘terugleveren’ kunnen dit ‘salderen’ met de elektriciteit die zij van het net afnemen (zie bijlage 1, figuur 9 ‘Salderen achter de meter’). Een kleinverbruiker betaalt dan alleen energiebelasting en btw over het positieve saldo van de elektriciteit die hij van het net afneemt minus de elektriciteit die hij terug levert (art. 50 lid 2 Wet belastingen op milieugrondslag). Energieleveranciers zijn verplicht om de elektriciteit die een kleinverbruiker aan het net levert (tot 5000 kWh per jaar; indien >5000 kWh krijgt men een redelijke vergoeding) in mindering te brengen op de elektriciteit die de kleinverbruiker van het net afneemt (art. 31c Electriciteitswet 1998).
- SDE+: SDE staat voor ‘Stimulering Duurzame Energieproductie’ en is bedacht voor bedrijven en non-profit instellingen. Om een scheiding aan te brengen tussen installaties waarbij men kan salderen en installaties waarbij men gebruik kan maken van de SDE+ stelt de regeling vast dat zonne-elektriciteitinstallaties een piekvermogen moeten hebben van ten minste 15 kilowatt en aangesloten moeten zijn op een grootverbruikersaansluiting (Rijksoverheid, 2013). De SDE+ richt zich dus op windmolenparken en grote zonne-elektriciteitinstallaties.
- Zonnepanelensubsidies: tussen 2 juli 2012 en 28 december 2013 konden particulieren 15 procent subsidie ontvangen op de aanschaf van zonnepanelen. Hier waren een aantal voorwaarden aan verbonden zoals een zonne-installatie met een vermogen van tenminste 0,601 kWh en bestemd voor particulier gebruik (dus niet aangesloten op een grootverbruikersaansluiting) (Rijksoverheid, 2013). De subsidiepot was in augustus 2013 op. Het ging om een eenmalig bedrag, deze subsidieregeling krijgt dus geen vervolg (Energie overheid, 2013). De zonnepanelensubsidies van provincies en gemeenten blijven nog wel bestaan.

5.2.4 Herzieningen en geplande regelingen

Lokale initiatieven zijn een betrekkelijk nieuw fenomeen in Nederland. Dit heeft tot gevolg dat de huidige energiewetgeving nog nauwelijks toegesneden is op deze ontwikkeling. De Gaswet en Electriciteitswet uit 1998 zijn tot stand gekomen in een tijd dat de energieproductie en – levering door een beperkt aantal grote spelers werd verzorgd, met het doel om marktwerking in de energievoorziening te introduceren en te faciliteren. Hierbij lag de nadruk op het reguleren van netbeheerders die via de elektriciteitsnetten energie naar afnemers transporteren. Veel lokale initiatiefnemers en maatschappelijke organisaties ervaren de huidige wetgeving als belemmerend. In de visie van EZ op lokale initiatieven worden op basis van gesprekken met stakeholders de volgende bezwaren genoemd (2013, pag. 13):

- Het is voor kleingebruikers onmogelijk om geld te besparen met bijv. ‘slim’ energiegebruik doordat er standaard gebruiksprofielen worden gebruikt: “een gemiddeld belastingpatroon op basis waarvan de elektriciteitsverbruiker wordt afgerekend” (Encyclo, 2013).
- Het beheer over de lokale infrastructuur is niet te combineren met de opwekking en het gebruik van de eigen energie. Daardoor wordt ‘lokaal balanceren’ en ‘vraagsturing’ bemoeilijkt.
- De verplichting tot het hebben van een leveranciersvergunning, ook als de productie en levering van energie in de regio plaatsvindt, is belemmerend.
- De huidige regels en bepalingen rond de tarieven en voorwaarden die zijn bedoeld om consumenten te beschermen, zijn belemmerend wanneer consumenten zelf hun energie willen opwekken.

In een brief aan de Tweede Kamer heeft de vorige minister van EZ in 2011 aangekondigd dat de Electriciteitswet 1998 en de Gaswet ingrijpend ‘op de schop’ zal worden genomen (EZ, 2011).

De 'nieuwe' wetten zouden meer gericht moeten zijn op de transitie naar een duurzame energiehuishouding. Ze moeten meer rekening houden met recente ontwikkelingen "zoals een groeiend aandeel hernieuwbare energie, meer grensoverschrijdend transport van gas en elektriciteit en een toename van decentraal opgewekte energie" (Rijksoverheid, 2012). Bovendien zouden ze duidelijker en eenvoudiger moeten zijn, minder regeldruk moeten opleveren voor burgers en bedrijven en meer in lijn moeten zijn met de Europese regels. Aan de hand van proefprojecten wil de overheid achterhalen welke regelgeving voldoende ruimte biedt voor initiatiefnemers en welke voldoende bescherming aan de afnemers van de geproduceerde energie. Om die reden is er experimenteerruimte voor de nieuwe/aangepaste wet- en regelgeving.

Het grootste deel van de lokale initiatieven is gericht op de opwekking van zonnestroom in coöperatief verband. Meestal wil men zonnepanelen installeren op een centrale locatie, bijv. op een dak van een groot gebouw, en de elektriciteit via het elektriciteitsnet aan de leden leveren. In de huidige wetgeving is deze elektriciteit – anders dan zonnestroom die op eigen dak wordt opgewekt – niet vrijgesteld van energiebelasting en btw (zie bijlage 1, figuur 10). Daarnaast zijn de systemen vaak te klein om in aanmerking te komen voor een SDE+-subsidie. Daardoor kan deze elektriciteit niet concurreren met de elektriciteit die van een reguliere energieleverancier wordt afgenomen (Elzenga & Kruitwagen, 2012). Om dergelijke initiatieven toch te stimuleren wil het kabinet in de eerste schijf van de energiebelasting een verlaagd tarief invoeren op elektriciteit die "afkomstig is van coöperaties van particuliere kleinverbruikers, aan deze verbruikers geleverd wordt en in hun nabijheid is opgewekt" (Regeerakkoord VVD- PVDA, 2012, pag. 9).

Inmiddels is dit verder uitgewerkt in de visie van EZ op decentrale duurzame energie (EZ, 2013) en het Energieakkoord (SER, 2013). Belangrijke elementen van dit kabinetsvoorstel zijn:

- De belastingkorting in de eerste schijf bedraagt 7,5 cent per kWh (excl. btw).
- De leden van de coöperatie of VvE (Vereniging van Eigenaren) en de installatie(s) moeten zich in hetzelfde postcodegebied met vier gelijke cijfers of aangrenzende postcodegebieden bevinden (een 'postcoderoos').
- De hoogte van de belastingkorting wordt gedurende vier jaar niet veranderd. In 2017 wordt de regeling geëvalueerd op basis van gebruik.

Het voornemen is om de regeling kostenneutraal uit te voeren door het reguliere tarief in de eerste schijf te verhogen (Energeia, 2012). Per 1 januari 2014 zou salderen-light ingevoerd worden, maar het is nog onduidelijk of dit daadwerkelijk is gedaan.

5.3 Actoren

In deze paragraaf wordt een inventarisatie gegeven van de verschillende spelers in het arrangement 'decentrale duurzame energie'. Deze inventarisatie vormt de basis voor de bespreking van andere dimensies en is daarmee het startpunt van de analyse van het arrangement.

5.3.1 Betrokken actoren

Niet alleen de Rijksoverheid, gemeenten en burgers zijn actief in het beleidsveld, maar ook energieleveranciers, netbeheerders en woningcorporaties. Iedere actor heeft zijn eigen reden en belang om deel te nemen aan de discussies over lokale initiatieven, invloed uit te oefenen en een positie te verwerven in het beleidsveld. Figuur 11 is een overzicht van de betrokken actoren in het beleidsveld van decentrale duurzame energie dat gemaakt is op basis van interviews met beleidsmakers en -uitvoerders en literatuur- en documentenanalyses. De actoren zijn geclusterd in de domeinen overheid, markt en civil society. Het overzicht beoogt de meest actieve actoren te identificeren, en is niet uitputtend.

Figuur 11: Overzicht actoren

Overheid	Rijksoverheid	• EZ • Financiën • I&M • BZK
	Gemeente	• VNG
	Politieke partijen	• PvdA
		• GroenLinks
Markt	Energieleveranciers	• Nuon • Essent • Eneco • Greenchoice • Energie Nederland
	Netbeheer	• Netbeheer Nederland
	Woningcorporaties en bewonersorganisaties	• Aedes • Vereniging Eigen Huis (VEH) • Woonbond
Civil Society	Brancheverenigingen	• E-decentraal
	Kennisplatforms	• HIER opgewekt • Energie+
	Netwerkorganisaties	• Natuur- en Milieufederaties
	Maatschappelijke organisaties	• Natuur en Milieu

5.3.2 Coalities

De actoren opereren niet onafhankelijk van elkaar. Om bepaalde doelstellingen te bereiken zijn zij genoodzaakt om met elkaar samen te werken. Bij een coalitie is er sprake van een langdurige en intensieve, d.w.z. een structurele samenwerking tussen actoren (Arts et al., 2001). In het vervolg bespreken we de coalities in dit arrangement en kijken we naar hoe deze coalities samenhangen met de dimensies hulpbronnen en discoursen.

EZ en Financiën werken structureel samen op het gebied van decentrale duurzame energie, en vormen daardoor een coalitie. Deze samenwerking is onder meer gericht op het vaststellen van de ruimtelijke, economische en fiscale voorwaarden voor decentrale duurzame energie. Het vormgeven van effectieve wetsvoorstellen zonder dat daar hoge uitvoeringskosten aan verbonden zijn, is daar een voorbeeld van (interview Financiën, 2013). Het gaat hier dus om een hulpbronnencoalitie. Het discours van deze coalitie is dat decentrale duurzame energie een eerlijke positie moet krijgen binnen de energiesector (interview EZ, 2013). Beide ministeries streven daarbij wel naar een financieel houdbaar steunkader, ook als de ontwikkeling een grote vlucht gaat nemen. Uit de analyse in de eerste paragraaf blijkt dat het lange en korte termijn perspectief op het energiebeleid hier ook een belangrijke rol bij speelt. Tussen EZ en Financiën, en I&M en BZK is er sprake van een incidentele samenwerking. De werkzaamheden van I&M en BZK zijn namelijk niet primair gericht op lokale duurzame energie.

Bijna alle marktpartijen zijn in een onderzoeksfase over hun visie op decentrale duurzame energie en de rol die zij daarbij kunnen spelen (interview AgentschapNL, 2013). Daarnaast worden door verschillende marktpartijen technisch-wetenschappelijke onderzoeken gedaan naar innovaties en proefprojecten en andere experimenten uitgevoerd voor mogelijke aanpassingen in de wetgeving (bijv. smart grid pilots van Enexis in samenwerking met Greenchoice, woningstichting SWZ, enz.). Eneco, Aedes, Woonbond en Netbeheer Nederland delen op bepaalde gebieden dezelfde belangen (wordt later in het hoofdstuk duidelijk) en bezitten de benodigde technische kennis rondom innovaties. Ook de samenwerking tussen deze actoren kan worden beschouwd als een hulpbronnencoalitie. Het discours van deze coalitie is dat de overheid decentrale duurzame energie ‘ruimte’ moet geven om te kunnen ontwikkelen, dat wil zeggen ruime regelingen met weinig belemmeringen en facilitering door de overheid.

De spelers binnen de civil society werken niet alleen met elkaar samen maar ook met de actoren uit andere domeinen samen. Dit heeft te maken met dat decentrale duurzame energie niet alleen een actueel maatschappelijk thema is dat goed past binnen de energieke samenleving, maar ook politiek gevoelig is: de overheid wil deze ontwikkeling wel ondersteunen, maar moet ook rekening houden met de financiële houdbaarheid van regelingen. E-decentraal kan het aanspreekpunt worden beschouwd van zowel incidentele als structurele vormen van samenwerking en vormt een hulpbronnencoalitie met HIER opgewekt, Energie+, Natuur- en Milieufederaties en stichting Natuur en Milieu. Belangrijke hulpbronnen van deze coalitie zijn kennisdeling, lobby, professionalisering en onderzoek. Het discours is dat zij zoveel mogelijk voordelen moeten behalen voor lokale initiatieven en de overheid decentrale duurzame energie zoveel mogelijk moet stimuleren.

Het gedeelde discours onder een groot aantal actoren (civil society-actoren, Eneco, Greenchoice, VNG, Netbeheer Nederland, woningcorporaties, PvdA en GroenLinks) is dat lokale duurzame energie meer gestimuleerd moet worden. Niet alleen voor energiebesparing en verduurzaming, maar ook voor het creëren van werkgelegenheid en daarmee een nieuwe inkomstenbron. In een brief aan de Tweede Kamer in 2012 heeft deze coalitie een verzoek gedaan om collectieve opwekking van duurzame energie vrij te stellen van energiebelasting. Deze actoren hebben allen hun belang bij de ontwikkeling van decentrale duurzame energie. Voor woningcorporaties is het belang dat bijv. het energiezuiniger maken van huurwoningen o.a. leidt tot een lagere energierekening en daardoor lagere woonlasten. Voor gemeenten is dit belangrijk omdat de duurzaamheidsdoelstellingen binnen bereik komen en burgers gestimuleerd worden om samen te werken waardoor de sociale cohesie wordt versterkt (Natuur- en Milieufederaties, 2012).

5.3.3 Conflicten

Conflicten tussen actoren kunnen invloed hebben op het functioneren van het beleidsarrangement. Arts et al. (2001) onderscheiden vier typen conflicten in de BAB:

- Meningsverschil: tegenstrijdige belangen rondom een bepaalde zaak. Er is onenigheid maar partijen zijn wel bereid samen te werken.
- Escalerend conflict: meningsverschillen die dreigen uit te hand te lopen, communicatie tussen de actoren is zeer gebrekkig.
- Heet conflict: actoren negeren elkaar (en proberen elkaar zelfs te ondermijnen).
- De-escalerend conflict: een heet conflict komt langzaamaan tot een oplossing. Terugval in een heet conflict is echter nog steeds mogelijk.

In het arrangement 'decentrale duurzame energie' zijn er duidelijke aanwijzingen voor meningsverschillen en de-escalerende conflicten. In deze paragraaf zullen we deze bespreken.

Het belangrijkste meningsverschil tussen het Rijk en de VNG, Netbeheer Nederland, Woonbond, Aedes, Eneco, Greenchoice en de actoren uit de civil society gaat over de stimulering van decentrale duurzame energie. Volgens deze coalitie zou de overheid lokale initiatieven kunnen faciliteren door het creëren van de juiste randvoorwaarden, de relevante wetgeving aan te passen (salderen voor de meter zonder energiebelasting) en een lichtere leveringsvergunning en *crowdfunding* mogelijk te maken voor lokale initiatieven (Energieplus, 2012). In §5.2.1 hebben we gezien dat het voor de overheid erg belangrijk is dat het steunkader betaalbaar blijft en niet ten koste gaat van de overheidsfinanciën. Een ander meningsverschil tussen deze coalitie en het Rijk is dat de actoren uit de coalitie van mening zijn dat decentrale duurzame energie de potentie heeft om een substantieel deel van de energievraag te kunnen voorzien en kan bijdragen aan de reductie van CO₂ (Energieplus, 2012).

Een ander belangrijk meningsverschil tussen deze actoren gaat over de definitie van het begrip 'decentraal' (interview EZ, 2013). De respondent van EZ geeft hierbij het voorbeeld van een stakeholdersessie van EZ waarin men geen overeenstemming heeft kunnen bereiken over wat

‘decentraal’ inhoudt. Een van de definities die tijdens deze sessie aan bod is gekomen was ‘burgerparticipatie in warmtekrachtcentrales’, waar dus ook grijze energie wordt opgewekt. Discussies over de postcoderegeling zijn hier een gevolg van. Het instrument dat het Rijk voor ‘lokaal’ wil gebruiken is het postcodegebied. E-decentraal is hierop tegen omdat de belastingkorting geografisch wordt beperkt. Een dergelijke definitie zou onwerkbaar zijn omdat bijv. een coöperatie in Amsterdam die “ergens in de polder een windmolen wil neerzetten” niet in aanmerking komt voor het belastingvoordeel (Energeia, 2013).

Meningsverschillen tussen marktpartijen gaan over de wijze waarop decentrale duurzame energie gestimuleerd moet worden en de rol die marktpartijen kunnen spelen. Eneco en Greenchoice geven expliciet aan dat zij bereid zijn om hun rol als energieleverancier aan te passen en een adviesfunctie willen hebben richting de klant (Eneco, 2012). Deze actoren pleiten voor het principe ‘de vervuiler betaalt’. De gebruikers van groene energie zouden dus minder energiebelasting moeten betalen. VEH en Energie-Nederland zijn van mening dat gebruikers van grijze energie niet veel meer energiebelasting moeten betalen als gevolg van beleidsaanpassingen voor decentrale duurzame energie. Nuon en Essent hebben tot nu toe niets gepubliceerd over hun visie t.a.v. decentrale duurzame energie, maar ervan uitgaande dat deze actoren nog ‘grote’ investeerders zijn van grijze energie (Steinweg et al., 2012) is de kans groot dat zij in dezelfde lijn denken als Energie-Nederland en VEH.

Lange tijd is er ook een conflict geweest tussen lokale initiatieven en het ministerie van EZ. De overheid was tot vorig jaar (bijna) niet erg geïnteresseerd in decentrale duurzame energieopwekking door particulieren (interview AgentschapNL, 2013). Het belangrijkste argument hiervoor was dat de voorkeur moet liggen bij de 2020-doelstelling en het aandeel van zonne-energie bij het realiseren van deze doelstelling gering is. Na de snelle opkomst van lokale initiatieven in 2011 vonden er wetconsultaties en stakeholdersessies plaats. Het ging hier echter om een selecte groep waardoor een groot aantal initiatiefnemers zich gepasseerd voelden. Dit was één van de redenen voor waarom E-decentraal is opgericht. Deze vereniging speelt een intermediaire rol tussen het Rijk en lokale initiatieven en brengt op die manier verschillende spelers in het veld samen. Op deze manier werd het conflict tussen lokale initiatieven en EZ gede-escaleerd. Daarvoor ging het overigens niet om een heet conflict, want actoren negeerden elkaar niet of wilden elkaar niet ondermijnen.

Een de-escalerend conflict wat langzaam op gang komt is datgene tussen energieleveranciers en lokale initiatieven. Het ontstaan van kleine nutbedrijfjes heeft bij traditionele energiebedrijven geleid tot confrontaties (interview ZZP-er, 2013). De energiesector in Nederland bestaat al decennialang uit grote energieleveranciers. Dat burgers zelf hun energie willen opwekken is een ontwikkeling waar ook deze actoren zich niet op hadden voorbereid. Aan het begin werd deze trend ook genegeerd door energieleveranciers. Anno 2013 zien we dat Eneco en Greenchoice hun business hierop richten. Nuon en Essent zijn niet zo betrokken maar hebben wel deelgenomen aan de SER-consultaties over decentrale duurzame energie wat laat zien dat zij zich genooddaakt voelen om interesse te tonen voor de trend. Kleinere grijze (en groene) energiebedrijven zoals Oxxio besteden geen aandacht aan deze ontwikkeling.

5.4 Discoursen

De discoursen binnen het arrangement zijn in de vorige paragraaf kort aan bod gekomen. In deze paragraaf zal het hoofddiscours en het discours over de groeiperspectieven van lokale initiatieven (nader) worden geanalyseerd.

5.4.1 Meerwaarde

Het hoofddiscours binnen het arrangement is ongetwijfeld de meerwaarde van lokale initiatieven. Bijna alle actoren zijn het erover eens dat decentrale duurzame energieopwekking door burgers een positieve ontwikkeling is met een grote maatschappelijke meerwaarde. Naast allerlei voordelen voor de sociale cohesie, werkgelegenheid, etc. speelt de potentie van

initiatieven voor het creëren van draagvlak voor grotere duurzame energieprojecten ook een belangrijke rol. Lokale initiatieven kunnen een positieve wending geven aan duurzame energieprojecten en op die manier het NIMBY-effect (zie hoofdstuk 4) ‘verzachten’ (interview EZ, 2013; Van Gemen, 2013). Het NIMBY-effect speelt bij grote duurzame energieprojecten, zoals windparken, nog een grote rol bij burgers en lokale overheden in Nederland (Elzenga & Kruitwagen, 2012). Wanneer je als burger ervoor kiest om zonnepanelen op je eigen dak te plaatsen, ontwikkel je een andere kijk op duurzame energie en de voordelen daarvan (bijv. op je energierekening). Op termijn kan dit zelfs leiden tot het tegenovergestelde van het NIMBY-effect: het PIMBY-effect wat staat voor *Please In My Back Yard* (interview AgentschapNL, 2013).

Het belangrijkste tegendiscours hierop is dat decentrale duurzame energie een nieuwe ontwikkeling is dat nog in kinderschoenen staat en de voordelen ervan nog moeten blijken. In dit discours gaat men ervan uit dat decentrale duurzame energie vooral ‘sociale’ voordelen heeft waarvan de effecten pas op lange termijn zullen worden gezien. Daarnaast zouden er geen grote voordelen zijn aan ‘decentraal’ ten opzichte van centraal opgewekte energie. Dat lokale initiatieven tot meer draagvlak en energiebesparing zouden leiden en het NIMBY-effect kunnen verzachten is overigens wetenschappelijk nog niet hard gemaakt (interview EZ, 2013).

5.4.2 Groeiperspectieven

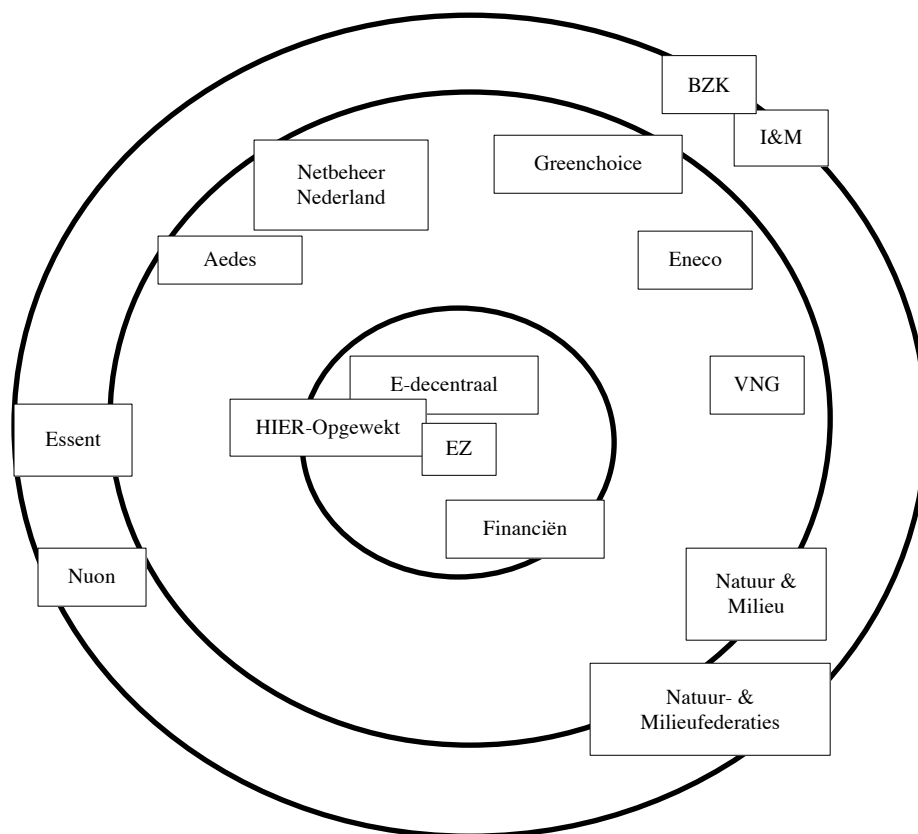
Het hoofddiscours heeft geleid tot dat ‘decentrale duurzame energie door burgers’ een hot item werd. Er kwam meer publiciteit over dit onderwerp. Daarnaast ontstonden er discussies over de manier waarop decentrale duurzame energie gestimuleerd zou moeten worden. In de vorige paragraaf hebben we gezien dat deze discussies veelal gaan over groeiperspectieven, stimuleringsmaatregelen en de rol van de overheid. Samengevat kunnen we hierover zeggen dat een grote groep actoren het erover eens zijn dat decentrale duurzame energie zoveel mogelijk moet groeien en gestimuleerd moet worden door de overheid. Belemmerende wetgeving moet worden aangepast; de overheid moet waar nodig lokale initiatieven stimuleren en faciliteren zodat zij een eerlijke positie krijgen in de energiesector. Het tegendiscours van de overheid hierop is dat dit niet moet leiden tot hoge maatschappelijk kosten. De overheid is overigens bereid om initiatieven in staat te stellen “om technische vernieuwing uit te testen en gebruik te maken van regelgeving die ruimte biedt om te experimenteren” (EZ, 2013, pag. 20).

Beide discoursen hebben raakvlakken met de milieudiscoursen ‘ecologische modernisering’ en ‘duurzame ontwikkeling’. Ecologische modernisering wil de tegenstelling tussen groei en milieu, ecologie en economie overbruggen (Leroy & Wiering, 2007). Bij decentrale duurzame energie worden milieuvriendelijke technieken ingezet omwille van competitieve voordelen zoals het verminderen van de energiekosten, concurreren met energiebedrijven, enz. Binnen dit discours heerst de gedachte dat de overheid “minder regulerend en veel meer faciliterend” moet optreden (Leroy & Wiering, 2007, pag. 83), wat precies aansluit op de wil van lokale initiatieven: technologische innovaties steunen en experimenteer ruimte bieden, milieuvriendelijke investeringen met subsidies ondersteunen, enz. Decentrale duurzame energie initiatieven kunnen ook als een gevolg of een ‘product’ van het discours duurzame ontwikkeling worden gezien. Houdbaarheid van fossiele brandstoffen en het doorgeven van een ‘goede’ planeet aan de komende generaties is een van de belangrijkste motieven voor het oprichten van een initiatief.

5.5 Hulpbronnen en invloed

Actoren zetten hun hulpbronnen in om invloed uit te oefenen en op die manier een machtspositie te verkrijgen binnen het arrangement. Deze invloed kan bedoeld of onbedoeld positief of negatief zijn, d.w.z. de groei en ontwikkeling van decentrale duurzame energie bevorderen of belemmeren (groei langzamer laten verlopen) (Arts et al., 2001). In figuur 12 zien we een sociogram (samengesteld op basis van interviewresultaten en documentenanalyses) waarin de actoren zijn gepositioneerd op basis van hun betrokkenheid, relevantie en hulpbronnen. Hoe dichter bij de kern van het sociogram, hoe groter de invloed van de actor is gemeten naar zijn functie en hulpbronnen.

Figuur 12: Sociogram 'invloed actoren'

5.5.1 Positieve, negatieve of neutrale invloed

De meest invloedrijke actor in het arrangement is EZ (interview EZ; AgentschapNL, 2013). Dit ministerie kan het meest doen op het gebied van wet- en regelgeving, en daardoor ook voor de groei van lokale initiatieven door bijv. belemmerende wetten- en regels aan te passen. Gelet op de herzieningen en geplande regelingen die we in §5.2.4 hebben besproken, om lokale initiatieven een betere plek te geven in de energiesector (interview EZ, 2013), kunnen we zeggen dat EZ streeft naar de ontwikkeling van decentrale duurzame energie. Aan de andere kant is het belangrijk dat dit niet ten koste gaat van de overheidsfinanciën. EZ wil decentrale duurzame energie dus wel stimuleren, maar het lijkt erop dat zij in het huidige beleidsveld hierin geremd wordt door het ministerie van Financiën (interview AgentschapNL, 2013).

De macht van Financiën in het arrangement moet niet worden onderschat (interview EZ, 2013; AgentschapNL, 2013). Wanneer een regeling te duur of te gecompliceerd is, is de kans groot dat deze niet wordt ingevoerd. Een groot deel van de actoren ziet 'ruime' regelingen, zoals salderen voor de meter zonder energiebelasting, als een belangrijke ontwikkeling voor de groei van lokale initiatieven. Salderen voor de meter zonder energiebelasting wordt niet toegestaan, omdat dit zal leiden tot 'een onbeheersbare derving van belastinginkomsten' en overstimulering (Elzenga & Kruitwagen, 2012). Vanuit dit perspectief kunnen we zeggen dat Financiën onbedoeld de groei van decentrale duurzame energie remt. Zij moet echter de overheidsfinanciën in orde houden en heeft daarin weinig keus. Vanuit dit perspectief is de invloed van Financiën neutraal. I&M en BZK hebben neutrale invloed op de groei van lokale initiatieven, maar staan wel positief tegenover de trend (interview AgentschapNL, 2013).

E-decentraal is de bekendste belangenbehartiger van lokale initiatieven en heeft de macht dat zij een intermediaire rol speelt tussen actoren uit verschillende domeinen. Hierdoor is er een krachtenbundeling tussen bedrijven, organisaties, instellingen en particulieren die streven naar zoveel mogelijk groei van decentrale duurzame energie. E-decentraal is daarmee een krachtige gesprekspartner voor lobby en krijgt een belangrijke positie in het arrangement (interview

AgentschapNL, 2013). De vereniging streeft naar het aanpakken van knelpunten, begeleiden van nieuwe lokale initiatieven, kennisdeling en functioneren als 'spreekbuis' naar andere actoren om lokale initiatieven goed op weg te helpen (E-decentraal, 2013).

Een andere actor die de groei van lokale initiatieven het meest bevordert is HIER opgewekt. Deze organisatie heeft veel kennis in huis, brengt advies uit en streeft naar de professionalisering van lokale initiatieven. Het gaat hier om kennis over bijvoorbeeld ledenwerving, ondernemerschap, backoffice, technieken, wet- en regelgeving en financieringsmogelijkheden (HIER opgewekt, 2013). Kennis is bij een lokaal initiatief van groot belang, omdat niet alle initiatiefnemers kennis hebben over de energiesector en het oprichten van een lokaal initiatief. Knelpunten die worden ervaren kunnen aan de hand van deskundig advies worden verholpen. De overige actoren in de civil society hebben ook positieve invloed op de groei van decentrale duurzame energie. Voor deze (maatschappelijke) organisaties is de maatschappelijke meerwaarde van lokale initiatieven erg belangrijk.

Tot slot hebben Netbeheer Nederland, VNG, Aedes, Woonbond en Eneco ook positieve invloed op de groei van decentrale duurzame energie. Netbeheer Nederland, VNG, Aedes en Woonbond zijn vrij grote groepen die allemaal een bepaalde machtspositie hebben in het arrangement. Deze actoren pleiten voor gunstige omstandigheden voor lokale initiatieven zodat de trend kan doorzetten. De hulpbronnen die deze actoren inzetten zijn voornamelijk kennis over decentrale duurzame energie (vaak verkregen door eigen onderzoek, zie bijv. 'Lokaal energiek: decentrale duurzame elektriciteit' door VNG) en technologische ontwikkelingen en lobby. Nuon en Essent hebben in tegenstelling tot deze actoren neutrale invloed op de groei van decentrale duurzame energie.

5.5.2 Nieuwe spelers

De positie en invloed van actoren in het arrangement zijn onderhevig aan verandering. Dat betekent dat nieuwe actoren het arrangement kunnen toetreden of dat bestaande actoren kunnen veranderen in hun positie. In deze paragraaf zullen de nieuwe spelers van het arrangement 'decentrale duurzame energie' en de redenen voor waarom zij betrokken zijn worden besproken.

De eerste groep actoren die in opkomst zijn, zijn de woningcorporaties (interview AgentschapNL, 2013). Energiebesparing en duurzaamheid staan namelijk hoog op de agenda van woningcorporaties (Aedes, 2013). Aedes, Woonbond en VEH maken deel uit van de coalitie die ernaar streeft dat zelf energie opwekken voor alle huishoudens makkelijker moet worden (ook bijv. voor mensen die geen geschikt dak hebben). Hier liggen een aantal belangrijke redenen ten grondslag. Zoals in §5.3.2 aan bod is gekomen speelt het betaalbaar blijven van de woonlasten een belangrijke rol. Investeren in energiebesparing en duurzaamheid leidt niet alleen tot bijdragen aan een beter milieu en de waardeontwikkeling van woningen, maar ook tot het vergroten van het wooncomfort en verlagen van de woonlasten (Aedes, 2013).

Netbeheerders zijn ook sterk in opkomst zijn (interview AgentschapNL, 2013). Zij hebben naar eigen zeggen "een unieke positie in de energievoorziening en zijn in staat om de verduurzaming te versnellen" (Netbeheer Nederland, 2013). Vooral de gebouwde omgeving (40 procent van het Nederlandse energiegebruik) speelt daarbij een grote rol. Uit een recent onderzoek dat voor netbeheerders is uitgevoerd blijkt o.a. dat de toegankelijkheid van de netbeheerders voor lokale initiatieven verbeterd kan worden. Er kunnen bijv. adviesdiensten en dataservices worden geleverd tegen acceptabele kosten. Ook is het belangrijk dat er flexibiliteit komt in contractvormen en tarifiering (Netbeheer Nederland, 2013). Netbeheerders zijn momenteel bezig met het geschikt maken van producten en diensten voor lokale initiatieven.

Een derde belangrijke actor in opkomst is VNG (interview AgentschapNL, 2013). Vaak weten gemeenten niet welke rol zij kunnen spelen bij decentrale duurzame energie (Energieplus,

2012) of hebben geen interesse. De VNG is zeer positief over lokale initiatieven en wil gemeenten helpen bij het ondersteunen van lokale initiatieven (bijv. inzetten van de juiste instrumenten). De rol van de gemeente is vooral belangrijk omdat zij vaak het eerste overheidsorgaan is waar initiatiefnemers naartoe stappen. De vereniging ziet steeds meer voordelen aan decentrale duurzame energieopwekking, omdat lokale initiatieven bijv. kunnen bijdragen aan verduurzaming, energiebesparing en werkgelegenheid en zoals eerder genoemd de sociale cohesie kunnen versterken.

5.6 Spelregels

Spelregels omvatten meer dan alleen wet- en regelgeving. Arts et al. (2001) onderscheiden twee soorten spelregels: “[...] het geheel van geschreven en ongeschreven gedrags-, omgangs- en procedureregels van algemene en specifieke strekking, en [...] het geheel van inhoudelijke regels” (pag. 26). In deze paragraaf zullen we onderzoeken hoe spelregels de processen in het arrangement beïnvloeden. Daarbij zullen we ingaan op de besluitvormingsarena’s (waar inhoudelijk over de trend gesproken wordt (Arts et al., 2001)) en de toegankelijkheid hiervan, en de kansen en belemmeringen in de inhoudelijke regelgeving.

5.6.1 Besluitvormingsarena’s

Een arena kan een fysieke ontmoetingsplaats zijn, maar ook een virtuele, d.w.z. discussies rondom een beleidsthema, beleidsveld of een concreet besluitvormingsproces (Arts. et al., 2001). De Tweede Kamer, EZ en Financiën vormen samen een belangrijke besluitvormingsarena in het arrangement (interview Financiën, 2013). De spelers van de ministeries zijn de minister en ambtenaren van het departement en die van de Tweede Kamer de partijen PvdA en GroenLinks. In 2011 zijn een aantal moties ingediend over decentrale duurzame energie, waarvan er twee zijn aangenomen. In een van de aangenomen moties, bijv. motie-Van der Werf en Wiegman-Van Meppelen Scheppink, werd de regering verzocht om laagdrempelige modellen te ontwikkelen en waar nodig de wetgeving aan te passen “binnen de verantwoorde financiële kaders voor het Rijk” (Elzenga & Kruitwagen, 2012, pag. 50).

Een andere belangrijke arena is rondom die van E-decentraal. Een groot deel van de strategie van lokale initiatieven wordt in deze arena bepaald (zie bijvoorbeeld in §5.3.3 over saldering). De vereniging heeft verschillende werkgroepen samengesteld die bestaan uit leden die betrokken zijn bij lokale initiatieven. Deze werkgroepen buigen zich over allerlei gemeenschappelijke vraagstukken t.a.v. decentrale duurzame energie: financiering, kennisdeling en het wegnemen van institutionele belemmeringen op het gebied van wet- en regelgeving (E-decentraal, 2012). De werkgroep voor wet- en regelgeving heeft bijvoorbeeld in 2011 een lobbyagenda opgesteld en belooft te blijven onderzoeken op welke onderdelen er samengewerkt kan worden met andere actoren voor een effectieve lobby.

Het proces voorafgaand aan het Energieakkoord was tot medio 2013 ook een van de belangrijkste besluitvormingsarena’s in het arrangement (interview EZ; AgentschapNL, 2013). Dit was een vrij open arena met verschillende spelers, “waaronder de overheid, werkgevers, vakbeweging, natuur- en milieuorganisaties, andere maatschappelijke organisaties en financiële instellingen” (SER, 2013). De belangrijkste conclusies voor decentrale duurzame energie zijn:

- Lokale initiatieven ondersteunen bij het oplossen van organisatorische knelpunten (o.a. door kennisdeling van bestaande lokale initiatieven en vroegtijdig betrekken van belanghebbenden).
- Meewerken aan de nieuwe wetgeving die ‘kaderstellend’ en consistent moet zijn om ‘lange termijn zekerheid’ te bieden aan investeerders (SER, 2013) en een onderzoek naar de noodzakelijkheid van aanpassing voor de energietransitie.
- Streven naar een zo eenvoudig en efficiënt mogelijke uitvoering van de postcoderegeling; “partijen spreken af dat de kosten die leveranciers moeten maken om

deze kortingsregeling uit te voeren, in rekening gebracht kunnen worden bij energiecoöperaties [...] die het voordeel van deze regeling genieten” (SER, 2013).

5.6.2 Toegankelijkheid van arena's

Wanneer actoren willen deelnemen aan een besluitvormingsproces dan zijn zij verbonden aan toegangswaarden en spelregels. “Deze arena's kunnen variëren van vrij toegankelijk tot zeer gesloten, naar gelang de toepasselijke spelregels barrières opwerpen of juist openheid creëren” (Arts et al., 2001, pag. 27). De arena van EZ, Financiën en de Tweede Kamer zijn relatief gesloten, het gaat immers om een beperkt aantal spelers. Bij wetsvoorstellen wordt er wel met andere actoren geconsulteerd (interview EZ, 2013), maar deze actoren hebben daarmee geen toegang tot de arena en/of (directe) invloed op de besluitvorming. Met lobby probeert men wel via ‘de achterdeur’ deze arena te doordringen om hun wensen in te brengen. De arena rondom E-decentraal is veel opener. De vereniging geeft op haar website aan dat zij waar nodig en mogelijk gelegenheidssamenwerking zal aangaan met andere partijen (E-decentraal, 2013). Daarnaast worden themabijeenkomsten georganiseerd met andere partijen waarin bijv. wordt geconsulteerd over een businesscase voor lokale initiatieven en andere organisatorische knelpunten. Hieruit blijkt dat in deze arena juist ruimte wordt gecreëerd voor de input van andere actoren. Deze openheid zal worden begrensd door de belangen van lokale initiatieven. Dat wil zeggen dat de toegang tot de arena en de invloed op de besluitvorming alleen wordt toegestaan als dit niet in strijd is met de belangen van lokale initiatieven. De derde arena, het proces voorafgaand aan het Energieakkoord, was tot slot vrij toegankelijk. Ruim veertig organisaties waren betrokken in deze arena. Tijdens het proces hebben naast deze actoren ook wetenschappers, politici en ondernemers hun visies kunnen inbrengen (Draijer, 2013). Het doel van dit akkoord was afspraken maken op het gebied van duurzame ontwikkeling, die gesteund worden door een grote groep actoren. Hier was dus ook sprake van directe invloed op de besluitvorming.

5.6.3 Kansen en barrières (van inhoudelijke regelgeving)

Op basis van de analyse in dit hoofdstuk kunnen de voornaamste kansen en barrières in Nederland voor de ontwikkeling van decentrale duurzame energie worden beschreven. Een belangrijke barrière is de verouderde Gaswet en Elektriciteitswet uit 1998 die niet passen bij en afgestemd zijn op recente ontwikkelingen zoals decentrale duurzame energie. Deze wetten zijn overigens ook niet toegesneden op de overgangsfase naar de verduurzaming van de energiehuishouding. Tegelijkertijd bieden de geplande herzieningen en aanpassingen in deze wetten kansen voor lokale initiatieven, omdat beleidsmakers beloven dat zij meer rekening zullen houden met recente ontwikkelingen (zie ook §5.2.4). Een belangrijke arena waar overheden, burgers en bedrijven met elkaar discussiëren over de nieuwe wetgeving is *LinkedIn*. Dit *social media* instrument creëert een informele sfeer wat positieve effecten kan hebben op de interactie tussen de overheid en initiatiefnemers.

Een andere belangrijke barrière in de huidige regelgeving is dat er geen gerichte stimuleringsregelingen bestaan voor lokale initiatieven. De bestaande regelingen zoals salderingsregeling, SDE+ en verschillende subsidieregelingen zijn niet gericht op coöperaties, althans niet op burgers die in collectief verband energie willen opwekken, maar op particulieren, bedrijven en non-profit instellingen. Bij deze regelingen blijven lokale initiatieven vaak met lege handen staan. In hoofdstuk 6, waarin de knelpunten in het beleid aan orde komen, worden deze barrières uitgebreid besproken. Uitbreiding van salderen wordt door initiatiefnemers vaak gezien als een belangrijke kans voor de groei van lokale initiatieven. De geplande regeling ‘salderen-light met postcode-roos’ laat duidelijk zien dat de overheid positiever staat tegenover salderen dan in de voorgaande jaren. Een ruime salderingsregeling waarin zo weinig mogelijk beperkingen worden gelegd en voorwaarden worden gesteld is echter vooralsnog uitgesloten.

Zoals we in de eerste paragraaf hebben gezien heeft de overheid een aantal keuzes gemaakt op

het gebied van duurzame energie. Gelet op de korte termijn strategie is het een niet voor de hand liggende keuze om decentrale duurzame energie met 'ruime' regelingen te stimuleren. Een van de argumenten van de overheid is dat zij de grootste uitdagingen en kansen voor hernieuwbare energie op lange termijn wil realiseren en op korte termijn de nadruk legt op technieken en sectoren waar Nederland een sterke concurrentiepositie in heeft. Een ander motief is dat overstimulering van decentrale duurzame energie kan leiden tot een aanzienlijke derving van de belastinginkomsten en door uitbreidingsinvesteringen tot hogere tarieven voor netwerkkosten voor consumenten en bedrijven. Deze keuzes leiden indirect tot barrières voor de ontwikkeling van lokale initiatieven. De overheid is wel van plan om de omstandigheden voor lokale initiatieven te verbeteren.

In de vorige paragrafen hebben we ook gezien dat er een relatief sterke lobby is voor decentrale duurzame energie. De brief die in 2012 aan de Tweede Kamer werd gestuurd door een brede alliantie, waarin overigens werd verzocht dat de overheid concrete stappen moet zetten richting decentrale duurzame energie, is hier een mooi voorbeeld van (zie §5.3.2). In de vorige paragrafen hebben we gezien dat deze coalitie, die zich ook heeft laten zien tijdens de SER, uit verschillende actoren bestaat die afkomstig zijn uit verschillende domeinen. Het belang van decentrale duurzame energie wordt door deze actoren in verschillende arena's herhaaldelijk benadrukt, maar eigenbelang is voor hen net zo belangrijk. Deze organisaties zoeken vaak ook naar wat decentrale duurzame energie voor hen kan betekenen en andersom. Al met al leidt de diversiteit van deze actoren tot een sterke lobby, die goede kansen biedt voor de ontwikkeling van lokale initiatieven.

5.7 Beleid in andere landen

In het vervolg zullen we ingaan op de kern van het duurzame energiebeleid in Duitsland en Denemarken. Daarnaast zullen we ook de belangrijke wetgeving voor lokale initiatieven in deze landen bespreken. Vaststaat dat het beleid voor duurzame energie in Nederland een andere insteek heeft dan het beleid in deze landen.

5.7.1 Duitsland

Het beeld dat we in Nederland over Duitsland hebben is dat er in dit land al jarenlang sprake is van een coherent en breed gedragen energiebeleid (Bosman, 2013). Vanaf 2010 heeft de energietransitie in Duitsland een andere wending gekregen. De Merkel-regering en het milieuministerie zijn invloedrijke actoren geweest. In deze nieuwe energietijdperk heeft de Duitse overheid specifieke doelstellingen voor het versnellen van de energietransitie, zoals concrete maatregelen, een toegesneden financieringsplan, enz. Deze route wordt de *Energiewende* genoemd. De algemene doelstelling is een snelle en continue uitbreiding van de hernieuwbare energie in de elektriciteitsmarkt.

De '*Energiewende*' betekent de transformatie van het energiesysteem en verwijst naar de overgang naar het tijdperk van hernieuwbare energiebronnen en energie-efficiëntie (BMU, 2011). De Duitse overheid streeft ernaar om in 2050 de energievoorziening voor een groot deel uit hernieuwbare energiebronnen te genereren. Het fundamenteel herstructureren van de energievoorziening wordt niet alleen gezien als een van de grootste uitdagingen van de 21^e eeuw, maar ook als een ethische en een culturele beslissing. Niet alleen omwille van duurzaamheid, maar ook omdat dit volgens de Duitse overheid de unieke kans is om de wereld te laten zien "how competitiveness can be reconciled with sustainable development in a leading industrial nation" (BMU, 2011).

De *Energiewende* heeft door de snel stijgende vraag naar duurzame energie een grote rol gespeeld in de groei van het aantal lokale initiatieven in Duitsland. In het afgelopen drie jaar zou het aantal initiatieven gegroeid zijn van 150 naar 600. De aandeelhouders steken gemiddeld 5000 euro in hun coöperatie (Energie+, 2012). Boot (2013) zegt het volgende hierover: "Een belangrijke drijfveer achter de toename van hernieuwbare elektriciteit is dat het in grote mate

eigendom van de burgers zelf is. Dat moet niet veronachtzaamd worden [...] De *Energiewende* is daarmee niet een vervelende oplossing van een milieuprobleem, maar – in lijn met de drijfveer van het creëren van industriële kansen – iets wat van de burger zelf is en daarmee een technologische democratiseringsbeweging” (pag. 7).

In het huidige EEG-systeem (*Erneuerbare-Energien-Gesetz*) krijgen producenten een vaste prijs voor de opgewekte elektriciteit over een periode van 20 jaar. Deze is “hoog voor zon-PV, lager voor wind op land, hoger voor kleinschalige systemen, lager voor grootschalige, afhankelijk van de extra kosten” (Boot, 2013, pag. 8). Netbedrijven zijn verplicht om deze stroom in te kopen en op de markt door te verkopen. Het hele systeem loopt buiten de markt om. Daarnaast is de prijs voor verschillende technieken vastgelegd voor de komende jaren. Men krijgt voor grote projecten per productie-eenheid elektriciteit minder dan voor kleine projecten. Deze prijsondersteuning is echter niet voor een onbeperkte tijd en wordt voor nieuwe zon-PV installaties gestopt als 52 GW bereikt is. Voor kleine zonnestroom installaties betekent dat bijvoorbeeld een daling van 18 cent per kWh naar 12,75 cent in januari 2016, “voor grootschalige zon-PV van 12 cent begin 2013 naar 6,75 cent in januari 2013 (en dit is geen premie, maar de totale vergoeding)” (Boot, 2012, pag. 8).

5.7.2 Denemarken

Denemarken is in de jaren '70 begonnen met de energietransitie naar de verduurzaming van de samenleving. De energieafhankelijkheid van Denemarken, het gebrek aan eigen aardgas en andere fossiele brandstoffen en de kwetsbaarheid in de energievoorziening spelen een grote rol in het Deense beleid (Buisman, 2012). In 2012 werd een nieuwe politieke overeenkomst bereikt wat niet alleen een belangrijke stap is voor het realiseren van de 2050-doelstelling (100 procent onafhankelijkheid van fossiele brandstoffen), maar waar ook 95 procent van de parlementsleden het erover eens waren (DEA, 2012). Belangrijke instituties zijn het ministerie van Klimaat, Energie en Bouw en de Deense Energie Agentschap.

Tussen 2008 en 2011 werd een driejarig energiebeleid uitgevoerd. Dit was een vervolg op eerdere overeenkomsten waarin men het erover eens werd om in 2011 20 procent van het Deense energieverbruik te voorzien uit hernieuwbare energiebronnen (IEA, 2011). De bouw van windparken, het vergroten van het gebruik van biomassa en biogas, energiebesparende maatregelen zoals een daling van het energieverbruik met 4 procent in 2020 ten opzichte van 2006 en compensatieregelingen voor mensen die in de buurt wonen van windturbines kregen in dit akkoord extra aandacht (IEA, 2011). In 2011 werd *Energy Strategy 2050* gepubliceerd om de langetermijnvisie van Denemarken op duurzame energie in kaart te brengen: de doelstelling dat Denemarken in 2050 in de sectoren energie en vervoer 100 procent hernieuwbare energie moet gebruiken (Danish Energy Agency, 2012).

Denemarken is bekend als een windenergie-land omdat een groot deel van de energiebehoefte wordt gegenereerd uit windenergie: 28 procent van de huidige elektriciteit wordt geproduceerd door windturbines. Het doel is 50 procent in 2050 (DEA, 2012). Uit verschillende bronnen blijkt dat er meer dan 100 windcoöperaties zijn in het land. Lokale gemeenschappen werden begin jaren '70 al snel betrokken bij dergelijke projecten (DTI, 2004). Begin jaren 2000 was het mogelijk dat particulieren zonder energiebelasting hun eigen elektriciteit konden opwekken binnen hun eigen of een aangrenzende gemeente. Het doel hiervan was om de investeringen in windenergie te stimuleren. Men kocht echter vaker aandelen via windcoöperaties die investeerden in gemeenschappelijke windturbines (Wikipedia, 2013). Ongeveer 15 procent van de Deense windturbines is van coöperaties (Skotte, 2013).

Sinds 2012 kent de Deense zonne-energiemarkt een opmars. De vraag naar zonne-energie is vooral toegenomen nadat salderen in het beleid werd geïmplementeerd. De mogelijkheid voor o.a. huishoudens om de overproductie aan het net te leveren heeft zonne-energie aantrekkelijk gemaakt (Schultz in UM, 2012). Volgens Schultz (in UM, 2012) heeft de Deense designtraditie

hier ook mee te maken. Zonnepanelen zijn omgevingsvriendelijk en esthetisch en dit sluit goed aan bij de vraag van de Deense consument. Voor zon-PV is er een feed-in tarief van 0,60 DKK/kWh voor de komende 10 jaar en 0,40 DKK/kWh voor de volgende 10 jaar. Er is geen feed-in tarief voor zon-PV eenheden onder de 6 kWh die zijn aangesloten bij huishoudens (IEA, 2011), wel zijn deze vrijgesteld van energiebelasting. Bovendien kan men salderen, wat overeenkomt met een feed-in tarief van ongeveer 200 DKK per kWh. Voor windturbines geldt een voor 20 jaar vastgesteld feed-in tarief, met subsidies en toeslagen (IEA, 2011).

5.8 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn we uitgebreid ingegaan op het huidige beleid in Nederland en het beleidsarrangement 'decentrale duurzame energie'. Er is veel aandacht besteed aan de interactie tussen actoren, maar ook zijn belemmeringen en kansen in het licht gebracht. Tot slot hebben we gekeken naar het duurzame energiebeleid van Duitsland en Denemarken.

De diversiteit van actoren, coalities en discoursen is typerend voor dit beleidsarrangement. Een belangrijke reden voor de betrokkenheid van verschillende actoren is de rol van burgers bij deze ontwikkeling. Verschillende voordelen die decentrale duurzame energie met zich meebrengt, zoals het bevorderen van energiebesparing in de gemeenschap, leidt tot de betrokkenheid van verschillende civil society actoren. Daarnaast gaat het om een maatschappelijke trend. Het feit dat initiatieven duurzame energie willen opwekken leidt tot de betrokkenheid van verschillende actoren uit de domeinen overheid en markt. Burgers zijn nieuwe spelers in de energiesector waar jarenlang alleen de overheid en marktpartijen een rol hebben gespeeld. De overheid bepaalt daarnaast de wettelijke kaders voor de ontwikkeling van de trend. Uit de analyse in dit hoofdstuk blijkt verder dat het ontstaan van lokale initiatieven heeft geleid tot een verandering van de rol van een aantal marktpartijen. Deze marktpartijen sluiten zich aan bij de coalitie van de actoren uit de civil society. Deze brede alliantie, bestaande uit actoren uit alle drie de domeinen, is typisch voor dit beleidsarrangement (zie §5.3.2).

De heersende discoursen zijn ook typerend voor dit beleidsarrangement. Deze discoursen zijn specifiek gericht op de voordelen van decentrale duurzame energie. Daarnaast is er een sterke samenhang tussen deze discoursen. De meerwaarde van lokale initiatieven is dat er *duurzame energie* wordt opgewekt door *burgers*. Dit gaat logischerwijs samen met groeiperspectieven over de verdere ontwikkeling van deze trend. Deze 'maatschappelijke' discoursen zijn intrinsiek verbonden met de 'theoretische' discoursen 'ecologische modernisering' en 'duurzame ontwikkeling'. Ecologische modernisering legt namelijk de nadruk op milieuvriendelijke en economische groei en duurzame ontwikkeling op het kunnen voorzien in je bestaansmogelijkheden zonder die van anderen op de wereld en die van de komende generaties in gevaar te brengen (Leroy & Wiering, 2007).

Er zijn belangrijke verschillen tussen het beleid in Nederland en Duitsland en Denemarken. Het belangrijkste verschil is dat er in deze landen politieke consensus is bereikt over de bevordering van decentrale duurzame energie. Ongeacht veranderingen in de politieke sfeer blijft de consensus behouden. In deze landen is er ook sprake van *sense of urgency*: in Duitsland vooral na de kernramp in Fukushima, in Denemarken vanwege de energieafhankelijkheid van het land. In Nederland is daarentegen hier geen sprake van. De korte en lange termijn strategieën van Nederland en Duitsland en Denemarken zijn ook anders. Terwijl Nederland grote hernieuwbare energie investeringen op lange termijn wil realiseren, streven Duitsland en Denemarken naar het zo snel mogelijk starten van de energietransitie. Het belangrijkste verschil tussen Nederland en deze landen op het gebied van wetgeving is dat in Duitsland en Denemarken producenten een vaste prijs krijgen voor de door hen geleverde hernieuwbare energie. In Denemarken zijn er in het verleden, maar ook in de afgelopen jaren een aantal regelingen ingevoerd met het doel decentrale duurzame energieopwekking door burgers te stimuleren. In Nederland is daarentegen nog geen specifiek beleid ten aanzien van lokale initiatieven. Wat Nederland van deze landen kan 'leren' en een gedetailleerde analyse van de verschillen volgt in hoofdstuk 8.

Hoofdstuk 6

Knelpunten van lokale initiatieven

6.1 Inleiding

Conner (1992) onderscheidt verschillende fases in veranderingsprocessen. Zelfs wanneer mensen bewust kiezen voor een verandering of er positief tegenover staan zou er geleidelijk aan een soort eigen weerstand ontstaan (Anthonissen et al. 2006). In het begin is iedereen optimistisch; dit is de fase van het ongeïnformeerd optimisme, omdat de meeste mensen met een positief gevoel uitkijken naar nieuwe ontwikkelingen. De tweede fase wordt het geïnformeerd pessimisme genoemd: “Naarmate de verandering realiteit wordt, blijkt dat alle beloften niet zomaar worden ingelost of dat er problemen opduiken waarop men niet is voorbereid” (Anthonissen et al. 2006, pag. 473). Wanneer het niet in een breuk eindigt, zal het pessimisme wegebben en komt men terecht in de fase van hoopvol realisme. In deze fase ziet men dat er toch wel hoop is om de barrières te overwinnen. Deze fase gaat uiteindelijk over in de fase van geïnformeerd optimisme waarin het individu er in gelooft dat het veranderingsproces succesvol kan worden afgerond (Anthonissen et al. 2006).

Uit verschillende bronnen blijkt dat bestaande lokale initiatieven zich vaak in de fase van hoopvol realisme of geïnformeerd optimisme bevinden. Deze initiatieven zijn al een lange tijd opgericht, hebben leden en/of klanten en eigen projecten. Uit de interviews blijkt verder dat de initiatiefnemers vaak standvastig zijn en ondanks belemmeringen doorzetten om hun doelen te bereiken. Lokale initiatieven in de startfase bevinden zich vaak in de fase van ongeïnformeerd optimisme of geïnformeerd pessimisme. Wanneer het lukt om door die fases heen te komen is het initiatief vaak ook officieel opgericht en kan de groei beginnen (ledenwerving, enz.). De oprichting van lokale initiatieven kunnen ook in de volgende fases worden verdeeld:

Figuur 13: Fases oprichting lokale initiatieven (bron: Cuperus, 2012)

Bestaande lokale initiatieven bevinden zich in de realisatie- of nazorgfase. Lokale initiatieven in de startfase doorlopen alle fases tot de ontwerpfase. Men heeft in alle fases te maken met verschillende knelpunten: “Veel startende initiatieven hebben vragen over ledenwerving, de organisatievorm of het opstellen van een goed businessplan. Initiatieven die de startfase voorbij zijn, lopen soms aan tegen het niet gefinancierd krijgen van de investeringen, terwijl er een positieve exploitatiebegroting is” (HIER opgewekt, 2013). Samen met de theorie van Conner leidt dit ertoe dat initiatieven in verschillende fases interessant zijn voor nader onderzoek. Het doel van dit hoofdstuk is de knelpunten van bestaande lokale initiatieven en van initiatieven in de startfase in het licht brengen. Aan de hand van de resultaten kan een vergelijking worden getrokken tussen de knelpunten van initiatieven in verschillende fases. Kennis hierover is vooral belangrijk voor het bieden van specifieke oplossingen en gerichte steun.

In dit hoofdstuk maken we een onderscheid tussen de (antwoorden van) initiatiefnemers van initiatieven in verschillende fases, behalve waar dit onderscheid niet relevant is. Dit wordt dan in de betreffende paragraaf uitgelegd. Het eerste deel van dit hoofdstuk gaat over de knelpunten in het beleid, het tweede deel over de knelpunten op het gebied van financiering, draagvlak, enz. Eerst bespreken we de houding van de Rijksoverheid en decentrale overheden tegenover lokale duurzame energie. Vervolgens kijken we naar de knelpunten in de wet- en regelgeving voor (lokale) duurzame energie. Daarna bespreken we de invloed van deze knelpunten op het enthousiasme van de initiatiefnemers en de oplossingsrichtingen die zij voor deze knelpunten geven. Tot slot komen andere knelpunten aan bod.

6.2 De houding van de Rijksoverheid

Bij dit onderdeel is steeds gevraagd wat men in het algemeen vindt van de houding van politici, beleidsambtenaren, enz. t.a.v. lokale duurzame energie en of het initiatief gestimuleerd is door de Rijksoverheid. Op Lochem Energie na (met het Innovatieprogramma Intelligente Netten (IPIN)), is geen enkel initiatief – naar eigen zeggen – door een regeling van de Rijksoverheid gestimuleerd, daarom bespreken we hierna alleen de opvattingen van de respondenten over de houding van de Rijksoverheid. Er is geen onderscheid gemaakt tussen initiatiefnemers van bestaande lokale initiatieven en die van initiatieven in de startfase omdat de opvattingen met elkaar overeenkomen.

Op basis van de interviews kunnen we drie opvattingen over de houding van de Rijksoverheid onderscheiden. De initiatiefnemers zijn het met elkaar over eens dat er in de afgelopen jaren steeds een wisseling van stimuleringsbeleid is geweest voor duurzame energie. Het VNG zegt het volgende hierover:

[...] zo werd in 2003 burgers de mogelijkheid geboden om voor circa €100 een set zonnepanelen aan te schaffen. Omdat hier grootschalig gebruik van werd gemaakt werd deze subsidieregeling later weer stopgezet. Daarna is op incidentele wijze de aanschaf van zonnepanelen door subsidiëring gestimuleerd. De budgetten van deze regelingen waren echter steeds snel uitgeput waardoor sprake was van een inconsistent beleid.

(VNG, 2013, pag. 15)

Dit leidt volgens de respondenten, maar ook volgens de EZ, bij veel initiatiefnemers tot frustratie en onzekerheid (EZ, 2012). Het huidige systeem waarin lokale initiatieven functioneren is niet stabiel en zolang de stabiliteit niet kan worden gewaarborgd zijn investeringsrisico's te groot (investeringsonzekerheid doordat de overheid een 'onbetrouwbare partner' is, zie VNG, 2013, pag. 15): "Beleidsrisico's (zoals discontinuïteit of onzekerheid over subsidies, onduidelijke juridische randvoorwaarden), beperkende regelgeving (saldering) en marktimperfecties vormen belangrijke bronnen van onzekerheid. Continuïteit in het (subsidie)beleid is dus van cruciaal belang voor het aantrekken van kapitaal voor duurzame investeringen" (Jong Nederland, 2011).

De initiatiefnemers zijn het ook met elkaar eens dat de overheid nog "heel erg" gericht is op de centrale opwekking van energie (De la Court & Bokhoven, 2012). Initiatieven zijn daarentegen gericht tot de lokale gemeenschap, energieopwekking, herinvestering van de winst, enz. wat het huidige 'gecentraliseerde systeem' zou tegenwerken. Daarnaast zou er bij de overheid een *sense of urgency* ontbreken waardoor er te weinig gedaan wordt om de 2020-doelstellingen te realiseren (interview Energie Dongen, 2013). De overheid zou bovendien de grip op de energiesector niet willen verliezen omdat deze een belangrijke inkomstenbron voor haar is. In figuur 14 (in bijlage 1) zien wat het aandeel van aardgasbaten is in de totale Rijksinkomsten. In 2011 bedroegen de totale Rijksinkomsten uit energie 22,6 miljard euro. De verdeling was als volgt: aardgasbaten 11,2 miljard, accijns van lichte olie (benzine) 4 miljard, accijns van minerale olie (diesel) 3,7 miljard en energiebelasting (gas & elektriciteit) 4,2 miljard (PBL, 2012). Wanneer relatief veel burgers 'in het wilde weg' energie gaan opwekken kan bijv. de vraag en aanbod verhouding minder controleerbaar zijn en de overheid op termijn een belangrijk deel van haar inkomsten missen (Rijn en IJssel Energie, 2013). De initiatiefnemers zijn daarnaast van mening dat de economische macht van grote energieleveranciers en de lobby die zij voeren (Dekker, 2012) zodanig is dat de overheid met *politiek* beleid geen echte doorbraak kan creëren.

Bovendien zou de overheid lokale initiatieven niet 'serieus' nemen, maar als amateuristische hobbyinitiatieven zien (interview Rijn en IJssel Energie; Energie Dongen, 2013). Lokale initiatieven zouden volgens de overheid alleen maar op vrijwillige inzet steunen en daardoor niet kunnen uitrollen tot professionele, goed opererende coöperaties met een goede businesscase (interview Energie Dongen, 2013). Beleidswijzigingen die niet worden doorgevoerd zijn daar een bewijs van. Jonker en Reinhoudt (2013) zeggen het volgende hierover:

Het oude economische model is onhoudbaar, dus keert de wal het schip. Afval wordt voedsel, rioolwater is geld waard en energie produceer je zelf. Toch worden dit soort initiatieven door beleidsmakers vaak nauwelijks serieus genomen, en weggezet als amateuristisch, marginaal of economisch irrelevant. Maar de opkomst van deze kleinschalige initiatieven is de kiem voor een nieuwe, economisch anders ingerichte samenleving. Deze pioniers verdienen alle ondersteuning en respect. 'Klein is het nieuwe groot.'

(Jonker & Reinhoudt, 2013)

De initiatiefnemers zijn van mening dat burgers een substantiële rol kunnen spelen bij de energietransitie naar een duurzame samenleving, maar de overheid tot nu toe geen optimale keuzes heeft gemaakt om burgers op dit gebied te stimuleren. De burger kan niet alleen als consument, maar ook als producent substantieel bijdragen aan de energietransitie (Schwencke, 2012; Hajer, 2011). Men vindt dat de rol van de overheid, markt en burgers even groot is. Ondanks dat is het positief dat er een paragraaf over lokale duurzame energie is opgenomen in het Regeerakkoord VVD-PVDA. Dit is volgens de initiatiefnemers een teken van dat de overheid meer in de richting van energiecoöperaties probeert te denken. Men heeft wel twijfels over hoe dit vertaald zal worden in wetgeving.

6.2.1 Conclusie

In deze paragraaf hebben we gezien dat de meeste initiatiefnemers van zowel bestaande initiatieven als van initiatieven in de startfase het erover eens zijn dat de overheid inconsistent beleid voert t.a.v. duurzame energie en fossiele energie als een belangrijke inkomstenbron ziet. Hierdoor heeft zij weinig belang bij het stimuleren van lokale initiatieven. De initiatiefnemers zijn ook van mening dat de overheid de rol die de burger bij de energietransitie kan spelen niet van belang acht en daardoor het nut en de voordelen van coöperaties niet ziet. Uit de analyse in deze paragraaf blijkt dat de initiatiefnemers de steun van de Rijksoverheid erg belangrijk vinden. Als de overheid deze ontwikkeling omarmd, kunnen lokale initiatieven groeien en op termijn substantieel bijdragen aan het aandeel van duurzame energie in de totale energieproductie. Het is belangrijk dat de overheid keuzes maakt en een consistent beleid voert. Om die reden vindt men het ook belangrijk dat er een paragraaf over lokale initiatieven is opgenomen in het Regeerakkoord VVD-PVDA en zodoende de overheid in de toekomst meer rekening wil houden met lokale duurzame energie (zie ook hoofdstuk 5, geplande herzieningen).

6.3 De houding van decentrale overheden

In deze paragraaf bespreken we wat voor steun lokale initiatieven van de gemeente en/of provincie hebben ontvangen en wat men denkt over de houding van lokale overheden ten aanzien van lokale duurzame energiecoöperaties.

Een groot deel van de initiatiefnemers van bestaande lokale initiatieven is in het algemeen tevreden over de houding van zijn gemeente: 4 van de 5 initiatieven hebben naast financiële, ook facilitaire en morele steun ontvangen. Bij twee van deze initiatieven ging het vooral om facilitaire en morele steun, de financiële steun bleef beperkt. Steeds meer gemeenten zouden beseffen dat er veel meer moet gebeuren op het gebied van duurzame energie (interview Energie Dongen, 2013). De oprichting van Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling (GDO) in 2008, die in het jaar 2012 117 leden had (Kooistra, 2012), is daar een bewijs van. Een van de respondenten geeft tot slot aan dat er bij gemeenten wel een goede wil aanwezig is om initiatieven morele steun te bieden, maar ook een 'natuurlijke weerstand' die voortvloeit uit haar rol als gemeente: gebonden zijn aan regels en procedures en risico's willen afdekken, wat kan leiden tot trage afhandelingen van vergunning- en subsidieaanvragen.

De initiatiefnemers van lokale initiatieven in de startfase zijn verdeeld over de houding van hun gemeente: twee initiatieven zijn tevreden en twee juist niet. Verder blijkt dat 2 van de 4 initiatieven morele steun hebben ontvangen, waarvan er een naast morele ook (beperkte) financiële steun en de ander ook facilitaire steun ontving. De initiatieven die ontevreden zijn over de houding van hun gemeente en ook geen steun hebben ontvangen zijn de twee 'mislukte'

initiatieven. Deelgemeente Overschie zou worden opgeheven en was niet meer geïnteresseerd in het initiatief. Oosterhesselen Energie kreeg geen medewerking vanwege het bodemarchief. Veel daken in Drenthe zouden vanwege het riet niet geschikt en daarom wilde men zonnepanelen installeren op het platteland. Dit ging echter niet door omdat er palen moesten worden geheid en dit volgens de gemeente zou leiden tot een verstoring van het bodemarchief. Volgens de respondent kunnen de zonnepanelen echter ook op het oppervlak aan betonnen balken worden vastgemaakt (Dekens, 2012).

De initiatiefnemers van bestaande lokale initiatieven zijn minder tevreden over de houding van hun provincie. Op Lochem Energie na hebben de initiatieven geen financiële en vaak ook geen facilitaire of morele steun ontvangen van hun provincie. Een respondent van Lochem Energie geeft aan dat het rentepercentage van 7 procent van de achtergestelde lening die zij hebben gekregen “veel te hoog” is. Hij gaat als volgt verder: “Wel is het zo dat we geen zekerheden moesten stellen. Zo’n lening hadden we bij een bank nooit gekregen, maar met 7 procent rente kan je niet 15 jaar lang iets exploiteren. Dat is veel te duur” (interview Lochem Energie, 2013). Lokale initiatieven in de startfase hebben ook geen financiële, facilitaire en/of morele steun ontvangen van hun provincie. Het is wel positief dat er op provinciaal niveau platforms zijn, die uit verschillende partijen bestaan die bij elkaar komen om te spreken over duurzaamheid, dus ook over lokale duurzame energie. Deze platforms zouden echter niet leiden tot concrete acties (interview Watt NU, 2013). Daarnaast stellen provincies revolverende fondsen beschikbaar voor o.a. duurzame energieprojecten, maar daarvan weten de initiatiefnemers niet of lokale initiatieven daarvoor in aanmerking komen (de instapmarge zou te hoog zijn).

6.3.1 Conclusie

Uit deze paragraaf blijkt dat de initiatiefnemers van bestaande lokale initiatieven in het algemeen tevreden zijn over de houding van hun gemeente, maar niet over die van hun provincie. Initiatiefnemers van lokale initiatieven in de startfase zijn ook ontevreden over de houding van hun provincie. Een deel van deze initiatiefnemers is ook ontevreden over de houding van zijn/haar gemeente en een deel juist niet. In het algemeen zijn de respondenten van mening dat decentrale overheden meer betrokken kunnen zijn bij decentrale duurzame energie. Elke vorm van steun is een duwtje in de goede richting, ook al is deze beperkt. Morele steun is belangrijk, maar niet voldoende. Facilitaire en financiële steun vindt men belangrijker. Uit deze analyse blijkt verder dat vooral de respondenten van ‘mislukte’ initiatieven ontevreden zijn over de houding van hun gemeente. Dit heeft deels te maken met de rol die hun gemeente heeft gespeeld (en had kunnen spelen) bij de oprichting van het initiatief (zie het voorbeeld van Oosterhesselen Energie). Het kan echter ook te maken hebben met dat initiatiefnemers hun gemeente niet op de juiste manier hebben benaderd (niet professioneel, enz.) of dat de gemeente simpelweg niet geïnteresseerd was in lokale duurzame energie.

6.4 Knelpunten in de wet- regelgeving

De respondenten van bestaande initiatieven en van initiatieven in de startfase ervaren dezelfde knelpunten in de huidige wetgeving. Deze knelpunten zijn met name op het gebied van de energiebelasting, salderingsregeling en SDE+. In deze paragraaf gaan we hier nader op in.

De meeste respondenten vinden het oneerlijk dat de belastingheffing op groene stroom evenveel is als de belasting op grijze stroom (12 van de 16) en dat kleinverbruikers meer energiebelasting moeten betalen dan grootverbruikers (zie figuur 8 in bijlage 1). Ervan uitgaande dat de energiebelasting, “naast het genereren van overheidsinkomsten, ook is bedoeld om negatieve externe effecten te beprijzen” is het geen voor de hand liggende keuze dat energieverbruikers dezelfde energiebelasting betalen over groene en grijze elektriciteit (Elzenga & Kruitwagen, 2012, pag. 54). De huidige energiebelasting heeft volgens de initiatiefnemers indirect negatieve gevolgen voor lokale duurzame energie. Het principe ‘de vervuiler betaalt’ prikkelt consumenten en producenten om duurzame keuzes te maken (Greenpeace et al., 2013) en stimuleert op die manier ook lokale duurzame energie. De energiebelasting die ooit bedoeld was om

energiebesparing te stimuleren houdt op deze manier de ontwikkeling van duurzame energie tegen (Klimaatverbond, 2011).

De energiebelasting bij salderen vóór de meter is ook een belangrijk knelpunt (11 van de 16). Een 'collectieve zonnecentrale project' op een nabijgelegen stuk grond is bijv. niet haalbaar, omdat het onrendabel is (Lokale energie voorwaarts; AgentschapNL, 2012). Men is verplicht om energiebelasting en transportkosten te betalen over de opgewekte duurzame energie, omdat hij voor de meter niet mag salderen. Hierdoor levert de opgewekte energie 7 eurocent op, in plaats van 22 eurocent (AgentschapNL, 2012). Dit is vooral een probleem voor mensen die geen eigen of geschikt dak hebben. Een deel van de respondenten vindt de salderingsregeling, ondanks dat het een regeling is die mensen prikkelt om te investeringen in duurzame energie, pervers. Het is immers een fiscale stimuleringsmaatregel (Doesburg, 2012) en daardoor niet houdbaar (Kamp, in Simons, 2013). Wanneer een groot aantal mensen gebruik zal maken van deze regeling kan dit leiden tot een aanzienlijke derving van de belastinginkomsten. Daarnaast moet het belang van gedragsverandering bij de gebruiker niet worden onderschat wil er daadwerkelijk sprake zijn van energiebesparing.

De SDE+ is interessant voor grote bedrijven en non-profit instellingen (RVO, 2013) en biedt geen stimulans voor lokale initiatieven (interview Grunneger Power; Energie Dongen; Lochem Energie, 2013). Wanneer coöperaties als bedrijven een aanvraag zouden doen voor een subsidie concurreren zij met grote energiebedrijven en andere zakelijke gebruikers. Daarnaast zouden ze bedrijfsmatig aan de slag moeten gaan wat haaks staat op de filosofie van lokale initiatieven. Bij een project waar in collectief verband energie wordt opgewekt, zou het effect van de regeling overigens verdwijnen, omdat er energiebelasting en transportkosten moeten worden betaald (interview Lochem Energie, 2013). De respondenten zijn ook van mening dat het subsidiebudget relatief snel op is; de goedkoopste vorm van duurzame energie krijgt namelijk 'voorrang' bij het toekennen van subsidies (Rijksoverheid, 2011) (zie figuur 15 in bijlage 1 voor de verdeling van de in 2011 toegekende SDE+ subsidies). In figuur 16 (in bijlage 1) zien we echter dat tussen 2008-2011 van alle beschikbare budgetten minder dan 1 procent is benut (Tromp, 2012). Tot slot blijken veel projecten die een subsidie hebben gekregen in de praktijk niet van de grond te komen (Weel, 2011; Rabobank, 2012).

Volgens een groot deel van de respondenten (11 van de 16) kunnen subsidies leiden tot een vertraging van projecten (investeringen) en soms ook tot het afzien van de beslissing om projecten te initiëren (Grunneger Power; Calorie Energie; Lochem Energie, 2013). Als een investering met subsidie rendabel of rendabeler wordt wacht men vaak de subsidie af (Duurzaam Thuis, 2012). Als de subsidiepot (in die tussentijd) leeg is, is de kans groot dat het geplande project niet meer doorgaat. Volgens een aantal respondenten zijn subsidies voor particulieren die zonnepanelen willen aanschaffen niet nodig en verstoren de markt, omdat zonnepanelen ook zonder subsidies rendabel zijn (De la Court, 2012; Anders, 2013). De prijs van zonnepanelen is enorm gedaald waardoor de animo van burgers groter is om ze aan te schaffen (Trouw, 2013). De Rijksoverheid heeft tussen 2012 en 2013 een eenmalig bedrag beschikbaar gesteld voor zonnepanelensubsidies. Er zijn nog steeds subsidies te krijgen bij decentrale overheden (AgentschapNL in Energie overheid, 2013).

Volgens een deel van de respondenten van bestaande lokale initiatieven is het een belangrijk knelpunt dat er geen specifiek beleid is voor lokale duurzame energie (5 van de 9). Dit laatste heeft niet alleen te maken met lange en ingewikkelde procedures die voorafgaan aan een wetsvoorstel, maar ook met dat de nationale overheid niet gelooft in 'de lokale kracht' (interview Rijn en IJssel). Hierdoor blijft een gerichte beleidsvoering uit. Men verwacht dan ook niet dat er vóór 2015 een efficiënt, specifiek beleid zal worden ontwikkeld waarmee ruimte zal ontstaan voor de verdere ontwikkeling van lokale initiatieven. Nederland loopt met duurzame energie 'enorm' achter op Europa (NOS, 2013) en ook hierdoor wordt de maatschappelijke trend van lokale duurzame energie niet gevoed (interview Rijn en IJssel Energie, 2013).

Volgens een aantal respondenten van lokale initiatieven in de startfase zijn knelpunten niet alleen in de wet- en regelgeving. De coördinatie tussen beleidsorganen kan voor een initiatief eveneens een knelpunt zijn: “Als lokaal initiatief moet je met verschillende beleidsorganen spreken voordat je bekendheid krijgt en je doelstellingen kunt bereiken. Zo’n traject doorlopen, maar ook de trage besluitvorming kan best lastig zijn”, aldus een respondent van Watt NU. Een respondent van Zomeren Power ziet ook problemen in groene energie: “We weten immers niet hoe groen de energie is die we geleverd krijgen. Er zijn wel certificaten (stroometiket, garantiecertificaat, groene stroom certificaten uit het buitenland, enz.), maar hoe betrouwbaar zijn deze?” geeft hij aan (interview Zomeren Power, 2013). Wanneer de consument voor groene energie kiest denkt hij vaak dat wat hij verbruikt ook groene energie is, maar feitelijk levert de energieleverancier grijze energie aan de klant en compenseert hij dit met investeringen in groene energie (Steinweg et al. 2012).

6.4.1 Conclusie

Uit de analyse in deze paragraaf blijkt dat de initiatiefnemers van lokale initiatieven in beide fases het met elkaar eens zijn over de knelpunten op het gebied van de energiebelasting (dezelfde energiebelasting op groene en grijze energie), salderen voor de meter (zonder energiebelasting en transportkosten niet toegestaan) en de huidige subsidieregelingen (relatief weinig effect bij zonne- en windenergie investeringen). De belemmeringen in de wetgeving voor de ontwikkeling van lokale initiatieven staan daarbij centraal. Het draait niet per se om de financiële voordelen van een regeling (zie alinea over ‘subsidieregelingen’), maar veeleer om de kansen die zij biedt voor het initiatief en de effectiviteit ervan (bijv. in de startfase of bij het initiëren van een bepaald project). Financiële onafhankelijkheid en rendabiliteit van projecten is voor initiatiefnemers erg belangrijk, zeker omdat lokale initiatieven relatief weinig geld in bezit hebben. Uit deze paragraaf blijkt ook dat de knelpunten in de wetgeving de mogelijkheden van initiatieven nog meer (kunnen) beperken. Tot slot blijkt ook dat initiatiefnemers streven naar gelijke kansen en een eerlijke concurrentiepositie in de energiesector. De huidige wetgeving is nog te veel gericht op de centrale energieopwekking wat de ontwikkeling van lokale initiatieven indirect tegenhoudt.

6.5 Invloed op enthousiasme

In deze paragraaf bespreken we de invloed van de belemmeringen in het beleid op het enthousiasme van de initiatiefnemers. Deze belemmeringen kunnen leiden tot een verzwakking van de motivatie, een soort vermoeidheid of een andere achteruitgang in het enthousiasme van de burger.

Volgens een deel van de respondenten (3 van de 9) van bestaande lokale initiatieven leiden belemmeringen in het huidige beleid tot een soort vermoeidheid bij initiatiefnemers. Het beleid heeft een negatieve invloed op hun creativiteit en innovatief vermogen. Een respondent van Lochem Energie zegt het volgende hierover: “De meeste van dit soort initiatieven zijn in 2010/2011 begonnen en al een paar jaar bezig. Op het moment dat je wacht op dat er in Den Haag iets verandert, en dat gebeurt niet, dan kan ik me voorstellen dat er een vermoeidheid ontstaat bij burgers en dat dit soort initiatieven gaan uitsterven” (interview Lochem Energie, 2013). Volgens 5 van 9 respondenten zijn er meestal andere redenen voor initiatieven die niet van de grond komen. Het initiatief kan bijv. niet slim genoeg zijn of de groep die vrijwilligers enthousiasmeert kan te klein zijn. Een deel van de respondenten (4 van de 9) is van mening dat belemmeringen in het beleid de initiatiefnemers juist prikkelt. ‘Stout salderen’ van Wij Krijgen Kippen (zie HIER opgewekt, 2013) is daar een voorbeeld van.

Respondenten van lokale initiatieven in de startfase hebben een andere kijk op dit onderwerp. Volgens 3 van de 7 respondenten heeft het (negatief) effect van beleid grotendeels te maken met hoe initiatiefnemers ermee omgaan. Wanneer men ook moreel afhankelijk is van de overheid doet hij geen recht aan de basis van een coöperatie (interview Zomeren Power, 2013). Initiatiefnemers moeten kijken naar waar ze wel mogelijkheden in hebben en verder mee

kunnen, want het feit dat iets niet mogelijk is betekent niet dat je alle doelen aan de kant moet schuiven. Volgens andere respondenten zou het negatief effect per overheidsniveau beoordeeld moeten worden. Dit betekent hoe meer je van de burger af komt hoe minder positief het wordt (zie §6.2 en 6.3). Desondanks is een deel van de respondenten (3 van de 7) van mening dat als burgers met veel tegenwerking te maken hebben vanuit de overheidskant hun enthousiasme negatief beïnvloed kan worden. Dit leidt vooral in de startfase van een initiatief tot teleurstellingen waardoor je als initiatiefnemer geen hoge verwachtingen meer hebt van de overheid (interview Overschie Energie, 2013). Slechts een respondent geeft aan dat belemmeringen in het beleid initiatiefnemers juist enthousiasmeren.

6.5.1 Conclusie

Uit deze analyse blijkt dat in totaal 6 van 16 respondenten van mening zijn dat het huidige beleid een negatief effect heeft of kan hebben op een deel van de initiatiefnemers. Volgens 10 van de 16 respondenten is er niet per se sprake van een negatieve invloed. Tot slot geven 5 van de 16 initiatiefnemers aan dat men door deze belemmeringen juist geprikkeld wordt om verder te gaan met het initiatief. De antwoorden van de respondenten van initiatieven in beide fases komen voor een groot deel met elkaar overeen. Er is alleen een groot verschil bij ‘geprikkeld worden door belemmeringen in het beleid’ (4 respondenten van bestaande initiatieven, 1 respondent van een initiatief in de startfase). Dit kan te maken hebben met dat de initiatiefnemers van bestaande initiatieven in de loop van tijd geleerd hebben hoe ze moeten omgaan met belemmeringen. Initiatiefnemers van initiatieven in de startfase kunnen op dit gebied erg kwetsbaar zijn. Desondanks is een deel van hen van mening dat het erg belangrijk is hoe initiatiefnemers omgaan met verschillende belemmeringen en of zij ook moreel onafhankelijk willen zijn van externe partijen. Deze initiatiefnemers erkennen dus hun ‘zwaktes’ maar weten ook dat zij deze zouden moeten overwinnen.

6.6 Andere knelpunten

Initiatiefnemers van zowel bestaande lokale initiatieven als die van initiatieven in de startfase ervaren niet alleen knelpunten in het beleid, maar ook op het gebied van financiering, draagvlak, professionalisering, communicatie, enz. In deze paragraaf bespreken we deze knelpunten.

Financiering is een belangrijk knelpunt voor lokale initiatieven. Het ontbreken van financiële bronnen is een complex probleem omdat het direct samenhangt met allerlei doelstellingen die initiatiefnemers willen realiseren. Naast het ontwikkelen van projecten is het ook belangrijk voor allerlei organisatorische zaken. HIER opgewekt zegt het volgende hierover:

Om plannen uit te voeren is geld nodig. De zoektocht naar financiering blijkt lang niet altijd even makkelijk. Plannen zijn vaak erg innovatief qua organisatievorm of techniek, voor een uitrol naar het grote publiek is nog te vroeg. Je blijft dan steken in, wat financiers noemen, de ‘Valley of Death’. Er zijn wel enkele vuistregels, volgens Jan Coen van Elburg (Rebel Group), waarmee je meer kans maakt bij een financier. Geef je initiatief een behoorlijke omvang mee, stapel niet teveel innovatieve ambities in 1 project en maak een doordacht businessplan. Zo laat je zien dat je je kunt verplaatsen in de wereld van financiers, en dat vergroot je kansen.

(HIER opgewekt, 2012)

Een goed businessplan is erg belangrijk, maar financieringsproblemen van lokale initiatieven hebben ook te maken met het beleid van de overheid (interview Energie Dongen, 2013). Als financierders geen zekerheid hebben over bijv. de energieprijzen zullen zij niet zo snel investeren in lokale duurzame energie. Wil het initiatief een kans van slagen hebben dan is het volgens de initiatiefnemers in de startfase erg belangrijk dat men een eigen potje heeft: “Er is geen geld beschikbaar, niet alleen voor koffie of thee, maar ook voor statuten bijvoorbeeld. De eerste financiering is moeilijk. Als het initiatief eenmaal draait dan lukt het ons wel”, aldus een respondent van Zomeren Power. Daarnaast word je in de startfase, omdat het initiatief meestal nog geen juridische vorm heeft, niet serieus genomen door andere partijen. Men wil eerst iets ‘tastbaars’ zien voordat hij lid wordt of wil samenwerken (interview Overschie Energie; Watt NU; Oosterhesselen Energie, 2013). Aan de andere kant is dit een kans; je kunt met de pet

rondgaan en mensen eerder betrekken bij de coöperatie omdat je de contributies 'echt' nodig hebt.

Een ander knelpunt is dat een lokaal initiatief bestaat uit vrijwilligers. Men kan 'onderweg' blijft haken, daarnaast kun je vrijwilligers niet overal voor claimen. Het is (bijna) niet mogelijk om dezelfde vooruitgang te boeken als met betaalde professionelen (interview Grunneger Power, 2013). Een respondent van Watt NU zegt het volgende hierover: "Je hebt verschillende soorten vrijwilligers. Je hebt initiatiefnemers die gemotiveerd zijn, weten wat ze willen en zich volledig inzetten. Je hebt ook initiatiefnemers bij wie dit niet zo is. Het probleem is vooral dat er in de startfase geen commitment is. Dit heeft bij ons ertoe geleid dat het initiatief een lange tijd niet van de grond is gekomen" (interview Watt NU, 2013). Daarnaast is het belangrijk dat de kerngroep bestaat uit personen die doelbewust handelen. Volgens de initiatiefnemers van bestaande initiatieven moet er op een gegeven moment professionele hulp bij, want naarmate het initiatief groter wordt is het voor vrijwilligers moeilijker om hun taken succesvol uit te voeren (meer kennis en expertise nodig).

Volgens een deel van de initiatiefnemers is draagvlak een ander knelpunt. Mensen zouden bang zijn voor verandering. Zo geeft een respondent van Lochem Energie aan dat klanten overtuigen veel moeilijker was dan zij in beginsel hadden verwacht. Het is vaak zo dat mensen de coöperatie en het gedachtengoed wel leuk vinden, maar de stap niet (durven) zetten om lid/klant te worden. Dit heeft te maken met consumentengedrag en dat maakt het juist zo moeilijk. Daarnaast zou er nog steeds heel veel energieanalfabetisme zijn onder consumenten. Veel mensen weten niet hoeveel ze betalen voor hun energie waardoor het onderwerp vaak niet interessant is (interview Rijn en IJssel Energie, 2013). Volgens een respondent van Overschie Energie zijn sociale contacten en het opleidingsniveau van de bewoners in de regio van groot belang voor lokale initiatieven. Het lage opleidingsniveau van de bewoners en de matige sociale contacten in Overschie (Woonstad Rotterdam, 2011) zijn volgens de respondent belangrijke redenen geweest voor het gebrek aan interesse voor het initiatief.

Volgens een deel van de initiatiefnemers van lokale initiatieven in de startfase is beeldvorming en communicatie ook een knelpunt. Niet alleen binnen het initiatief maar ook naar de klanten toe. Het is in het algemeen moeilijk om verschillende ideeën te verenigen onder een doelstelling (interview Watt NU, 2013). Zeker omdat het vrijwilligerswerk is, want mensen sturen en gedaan krijgen wat je wil bereiken is moeilijker dan bij een professionele organisatie, aldus een respondent van Zomer Power. Dit is een uitdaging en vaak ook één van de redenen voor waarom de startfase zo moeizaam verloopt (interview Zomer Power, 2013). Mensen hebben vaak ook andere verwachtingen van een lokaal initiatief. Desondanks vindt de initiatiefnemer de diversiteit van de groep vrijwilligers (in hun ideeën, achtergrond, enz.) bijzonder en het erg leuk om samen te werken.

6.6.1 Conclusie

In deze paragraaf hebben we gezien dat de initiatiefnemers in beide fases dezelfde knelpunten ervaren die zich in een iets ander context afspelen. Samenwerken met vrijwilligers bijv. is voor de initiatiefnemers van bestaande initiatieven vooral een probleem omdat er steeds meer tijd, kennis en expertise nodig is en voor de initiatiefnemers in de startfase vooral omdat vrijwilligers in deze fase niet altijd een gemeenschappelijk doel nastreven. Verder blijkt uit deze analyse dat 'andere' knelpunten ook te maken hebben met de initiatiefnemers zelf. Kwaliteiten zoals kennis, communicatieve vaardigheden, enz. spelen een belangrijke rol. Wanneer initiatiefnemers hun kwaliteiten verder ontwikkelen zouden zij creatieve oplossingen kunnen bedenken voor de ervaren knelpunten. In het citaat van HIER opgewekt wordt dit met het voorbeeld van financiering duidelijk uitgelegd: voor een goed en een 'doordacht' businessplan moet men zich verplaatsen in de wereld van financiers, er is dus kennis en expertise nodig. Het voorbeeld van Overschie Energie laat wel zien dat het succes van deze kwaliteiten deels afhankelijk is van je doelgroep.

6.7 Oplossingsrichtingen

Volgens de initiatiefnemers zijn er verschillende oplossingen voor de knelpunten die zij ervaren. Het onderscheid tussen initiatieven in verschillende fases is hier niet meer relevant, omdat de oplossingen meer in algemene zin bedoeld zijn.

De respondenten zijn van mening dat burgers/initiatiefnemers aan de hand van ruime regelingen gefaciliteerd en gestimuleerd moeten worden zodat ook zij technologische innovaties op het gebied van duurzame energie (op grote schaal) kunnen toepassen en andere burgers kunnen stimuleren om *gebruik* te maken van duurzame energie. De overheid is aan zet om beleidswijzigingen door te voeren zodat er een werkbaar model komt voor lokale initiatieven. Dat betekent dat er een nieuw soort economisch denken, model moet ontstaan en de rol van de overheid moet veranderen: meer regie voeren (aan de hand van mankracht, begeleiding, actief meedenken, stimulerende wetgeving, enz.) dan zelf investeren in duurzame energie. Wanneer de prioriteit ligt bij (lokale) duurzame energie en de burger de garantie heeft dat de door hem opgewekte energie wordt afgenomen komt er “te veel” energie op het net en kunnen op termijn kolencentrales lager worden gezet.

Een andere oplossing is dat er een nieuwe belastingstelsel moet komen waarin minder belasting wordt geheven op groene energie en meer op grijze energie. Op deze manier worden grijze energie investeringen extra belast. Minder energiebelasting op groene energie zal niet alleen kunnen leiden tot meer gebruik van duurzame energie – wanneer het verschil groter wordt zouden mensen eerder kunnen overstappen – maar op termijn ook tot meer bewustzijn over duurzame energie. Hierdoor kunnen zonne- en windenergie (beter) concurreren met grijze energie en verbetert de concurrentiepositie van lokale initiatieven:

Verschillende financiële maatregelen kunnen ervoor zorgen dat decentraal opgewekte groene stroom concurrerend(er) wordt ten opzichte van grijze stroom. Een verhoging van de energiebelasting op grijze stroom met 4 cent zorgt er bijvoorbeeld voor dat alle decentrale opwekkingsalternatieven even duur zijn als grijze stroom of zelfs goedkoper. Het is wel de vraag of deze fiscale maatregel op de langere termijn houdbaar is als het aandeel lokaal opgewekte duurzame energie sterk toeneemt. Steeds meer consumenten zien mogelijkheden om zelf duurzame energie op te wekken. Het vermogen hiervan is nog zeer bescheiden, maar het aantal initiatieven in Nederland stijgt snel. De roep naar de politiek is dan ook sterk om belemmeringen voor deze ontwikkeling weg te nemen. Met name de energiebelasting is hierin een belangrijke hobbel.

(Energie+, 2013)

Vrijwel alle respondenten zijn van mening dat salderen voor de meter, zonder energiebelasting of met belastingkorting moet worden toegestaan. Als er in plaats daarvan een redelijke vergoeding komt voor de opgewekte energie vindt men het nog steeds aantrekkelijk. De energiebelasting kan ook in stappen worden afgeschaft om grote prijsveranderingen te voorkomen en de overheidsfinanciën in orde te houden (interview Lochem Energie, 2013). Het is belangrijk dat de prijs van de energie die in een zonnepark wordt opgewekt (ongeveer) gelijk is aan de prijs van de grijze energie die van het net wordt afgenomen. De groep die bereid is om meer te betalen voor de in een zonnepark opgewekte energie is marginaal (interview Lochem Energie, 2013). Collectieve energieopwekking is erg belangrijk voor de doorbraak van lokale initiatieven. Op termijn kunnen in wijken met grote accu's energie worden opgeslagen. In Duitsland krijgen particulieren al een subsidie wanneer zij bij het kopen van zonnepanelen ook investeren in accu's voor stroomopslag (Van de Werken, 2013).

Verder vindt men dat subsidies niet zomaar moeten worden uitgegeven, maar alleen wanneer deze daadwerkelijk effect hebben. Daarnaast is het belangrijk dat subsidies samenlopen met andere regelingen, zodat men voor het beste alternatief kan kiezen, en dat er een soort garantie is voor het beschikbare geld of een standaard bedrag van het subsidiebudget, zodat investeringen niet worden uitgesteld. Respondenten van ‘mislukte’ initiatieven geven aan dat subsidies vooral in de startfase van groot belang zijn. Dit is de fase waarin men veel geld nodig

heeft, maar het simpelweg niet heeft en er ook niet makkelijk aan kan komen. Er kan een subsidie worden bedacht voor lokale initiatieven in de startfase; een deel van het huidige SDE+ budget kan worden uitgegeven aan particulieren die willen investeren in grote zonneprojecten. Een andere oplossing is dat de overheid banken gaat verplichten om te investeren in duurzame energie (de Nederlandse banken investeren gemiddeld meer in fossiele energie (Van Gelder & Kouwenhoven, 2010)). Als de markt voor duurzame energie kiest zijn subsidies niet meer nodig (interview Overschie Energie, 2013).

Verder geven de respondenten aan dat de overheid meer zou kunnen doen op het gebied van energiebesparing. Dit is namelijk de eerste stap richting het verminderen van de CO₂-uitstoot. Daarnaast is het belangrijk dat regelingen niet belemmerd worden door de overheidsfinanciën. Het stimuleren van duurzame energie moet net zoals in Duitsland buiten de markt om geregeld worden (zie hoofdstuk 5). Een aantal respondenten zijn meer voorstander van het maken van prijsafspraken voor het produceren van hernieuwbare energie zoals dit in het Duitse EEG-systeem mogelijk is: hoog voor zon-PV, lager voor wind op lang, hoger voor kleinschalige systemen, enz. (Boot, 2013). Op deze manier worden ook netbedrijven verplicht om de opgewekte stroom in te kopen en deze op de markt door te verkopen.

Lokale overheden kunnen een belangrijke rol spelen bij lokale duurzame energie. De energieneutraliteit is immers afhankelijk van eenieders energieverbruik en daardoor niet haalbaar op nationaal niveau (interview Lochem Energie, 2013). Ambtenaren zijn in staat om burgers te enthousiasmeren. Thijs de la Court, GroenLinks wethouder duurzaamheid van Lochem die pleit voor decentrale duurzame energieopwekking en ook betrokken is geweest bij de oprichting van Lochem Energie, is een voorbeeld van zo'n ambtenaar. Het is erg belangrijk dat er in de lokale politiek een groepje is dat kennis heeft over de regio en lokale duurzame energie toe-eigent (interview Overschie Energie, 2013). Lokale overheden zouden daarnaast 'normoverschrijdingen' in een bepaald gebied kunnen toelaten om winst te behalen voor de energietransitie. Provincies kunnen tot slot een belangrijke rol spelen bij financiering en netwerkvorming, bijv. als kennismakelaars om toegang te bieden tot financieringsbronnen.

Initiatiefnemers geven ook oplossingen voor andere knelpunten. Zo kan er een professionele backoffice worden opgericht voor (en door) lokale initiatieven om problemen op het gebied van financiering, draagvlak, communicatie, professionaliteit, enz. op te lossen. De oprichting van de Verenigde Energie Coöperaties (VEC) en Duurzame Energie Unie (DE Unie) is een goede kans om coöperaties te verenigen in een backoffice die gericht is op het toewerken van een initiatief naar een energieleverend bedrijf (Heuvelrug Energie; DE Unie, 2013), aldus een respondent van Zomeren Power. Voor meer maatschappelijk draagvlak zijn educatie en onderwijs belangrijke oplossingen (interview Overschie Energie, 2013). De overheid zou scholen kunnen verplichten om duurzaamheid te implementeren in het onderwijs. Dit kan een belangrijke stap zijn richting de verduurzaming van de samenleving: "kinderen leren omgaan met het milieu en dat duurzaam leven lonend is" (Jooren-Van der Boor, 2013) waardoor zij al op jonge leeftijd een perspectief ontwikkelen op duurzaamheid en milieu.

6.7.1 Conclusie

In deze paragraaf hebben we verschillende oplossingsrichtingen besproken. De belangrijkste hiervan is dat er een nieuw soort economisch denken moet ontstaan zodat lokale initiatieven verder kunnen ontwikkelen. Dit ligt in het verlengde van de bevindingen in de vorige paragrafen: de overheid moet het belang van burgers en de rol die zij kunnen spelen in de energietransitie inzien. Dit gaat gepaard met allerlei regelingen zoals minder energiebelasting op groene energie, zonder energiebelasting of met belastingkorting salderen voor de meter, enz. Uit deze bevindingen blijkt dat initiatiefnemers streven ruime regelingen, maar ook naar erkenning. Het is erg belangrijk dat decentrale overheden meedenken met het initiatief, bewust zijn over de rol die zij zelf kunnen spelen bij lokale duurzame energie en als gemeente/provincie het thema 'lokale duurzame energie' toe-eigenen. Daarnaast blijkt dat men niet zozeer uit is op

financiering en subsidies, maar eerder op facilitaire ondersteuning. Het belangrijkste is dat er een werkbaar model komt en dit kan alleen worden gerealiseerd als de overheid lokale initiatieven faciliteert. Voor de oplossing van andere knelpunten is het belangrijk dat er een professionele backoffice komt voor lokale initiatieven.

6.8 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn we uitgebreid ingegaan op de knelpunten die initiatiefnemers in het huidige beleid ervaren. Daarnaast hebben we ook andere knelpunten en verschillende oplossingsrichtingen besproken. Hoe respondenten omgaan met verschillende knelpunten en erdoor worden beïnvloed wordt uitgelegd in hoofdstuk 8.

In de vorige paragrafen hebben we gezien dat de meningen van de initiatiefnemers van bestaande initiatieven voor een groot deel overeenkomen met die van initiatiefnemers van initiatieven in de startfase. Het verhaal van beide groepen respondenten is in ieder geval op hoofdlijnen hetzelfde. Uit de analyse blijkt verder dat bestaande lokale initiatieven en initiatieven die nog in de startfase zijn relatief meer financiële, facilitaire en/of morele steun hebben ontvangen van gemeenten dan de twee mislukte initiatieven. Dit heeft verschillende redenen. Zo kan de gemeente zelf erg geïnteresseerd zijn in lokale duurzame energie en participatie van burgers. Ook kan de coöperatie haar succes hebben bewezen door verschillende projecten, relatief veel leden, enz. Andere factoren zoals lobby van ambtenaren en politici en kwaliteiten van de initiatiefnemers spelen natuurlijk ook een rol.

In het algemeen kunnen we zeggen dat de initiatiefnemers streven naar de erkenning van (het belang van) lokale duurzame energie initiatieven. Het is erg belangrijk dat overheden keuzes maken en een bepaalde rol toe-eigenen op het gebied van lokale duurzame energie. Dit brengt consistent beleid en zekerheid met zich mee. In het algemeen is men ontevreden over de houding van de overheid en de huidige wetgeving. Belemmeringen in het beleid hebben een negatieve invloed op de ontwikkeling en daardoor op het succes van lokale duurzame energie initiatieven. Dit blijkt ook uit de ervaringen van de initiatiefnemers met decentrale overheden. Mislukte initiatieven zijn door hun gemeente niet gesteund. Het beleid is natuurlijk niet het belangrijkste reden voor het mislukken van deze initiatieven, maar heeft op de achtergrond wel een rol gespeeld. Dit zullen we uitgebreid bespreken in hoofdstuk 8. Tot slot hebben we gezien dat initiatiefnemers ook andere belangrijke knelpunten ervaren die de ontwikkeling van lokale initiatieven tegenhouden. Het is belangrijk dat initiatiefnemers leren omgaan met verschillende knelpunten. De oprichting van een professionele backoffice, die uit initiatiefnemers bestaat, is vooral belangrijk omdat initiatiefnemers streven naar 'onafhankelijk zijn van externe partijen' en daarom het beste van elkaar kunnen leren.

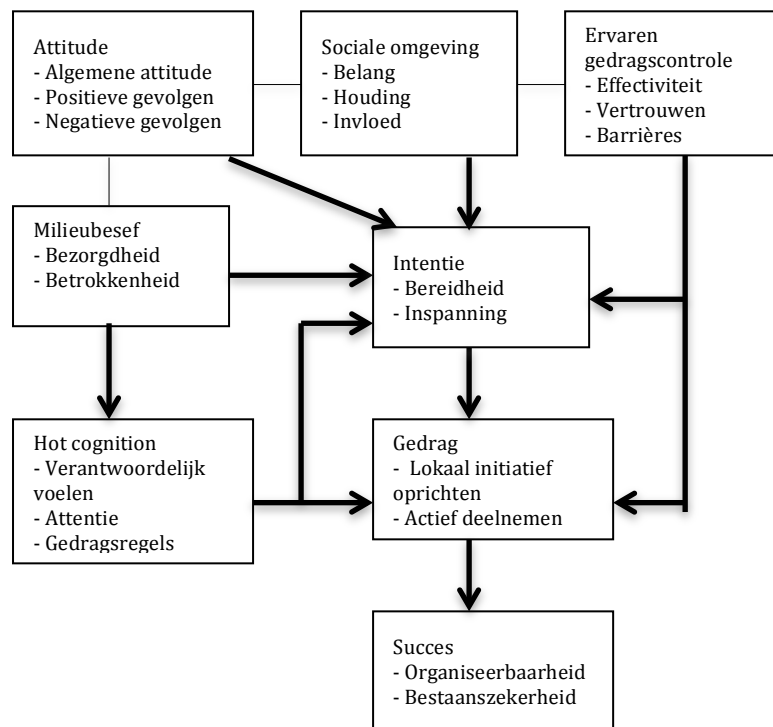
Hoofdstuk 7

De determinanten van het gedrag van initiatiefnemers

7.1 Inleiding

Lokale duurzame energiecoöperaties zijn relatief nieuw in onze maatschappij. In dit hoofdstuk zullen we aan de hand van de gepland gedrag theorie een beeld vormen van het gedrag van de initiatiefnemers. Hiervoor moeten we onderzoeken worden hoe de determinanten attituden, sociale omgeving, ervaren gedragscontrole, milieubesef en *hot cognition*, de intentie van de initiatiefnemers beïnvloeden. Op deze manier kunnen de motiverende factoren voor 'het oprichten van een initiatief' verklaard worden. In het conceptueel model, waarvan een gedeelte hieronder wordt weergegeven, zien we onder elk determinant verschillende indicatoren. Bij de determinant 'sociale omgeving' bijvoorbeeld horen de indicatoren 'belang' van de houding van naasten, 'houding' van naasten en 'invloed' van naasten op het gedrag van een individu. Om te onderzoeken hoe elk determinant, meestal samen met andere determinanten, invloed heeft op de intentie en het gedrag van de initiatiefnemers moet er gekeken worden naar de verschillende indicatoren per determinant.

Figuur 17: Een deel van het conceptueel model

In dit hoofdstuk bespreken we de invloed van de determinanten op de intentie van de initiatiefnemers. Daarbij kijken we ook kort naar de invloed op het gedrag. De betekenis van de determinanten en de bijbehorende indicatoren is in hoofdstuk 2 uitgelegd, maar wordt in dit hoofdstuk in de betreffende paragraaf kort herhaald. De invloed van de determinanten op het gedrag van de respondenten en het succes van initiatieven wordt uitgebreid besproken in hoofdstuk 8. In dit hoofdstuk is overigens het onderscheid tussen bestaande lokale initiatieven en lokale initiatieven in de startfase grotendeels opgeheven. Een groot deel van de respondenten van bestaande lokale initiatieven en van initiatieven in de startfase geven namelijk bijna altijd dezelfde antwoorden op de vragen over attituden, sociale omgeving, ervaren gedragscontrole, milieubesef en *hot cognition*. Er zijn alleen belangrijke verschillen tussen de antwoorden van de twee groepen respondenten bij de determinant 'ervaren gedragscontrole', indicatoren 'effectiviteit' en 'vertrouwen'. Dit wordt in de betreffende paragraaf uitgelegd.

7.2 Attituden

De eerste determinant 'attituden' bestaat uit de indicatoren 'algemene attitude', 'positieve gevolgen' en 'negatieve gevolgen'. De algemene attitude is de houding van het individu tegenover een bepaald gedrag in het algemeen, en de positieve en negatieve gevolgen zijn de voor- en nadelen die een individu relateert aan het uitvoeren van dat gedrag (ook wel de specifieke attitude genoemd). Om de algemene attitude te onderzoeken is aan de respondenten gevraagd wat hun betrokkenheid was tot duurzaamheid en energiebesparing vóór het initiatief (zie hoofdstuk 2).

7.2.1 Algemene attitude

Vrijwel alle respondenten (15 van de 16) geven aan dat zij al een lange tijd, meestal door hun werk of opleiding, betrokken waren bij de thema's duurzaamheid en energiebesparing. De helft van de respondenten geeft aan dat duurzaamheid ook in zijn/haar privé belangrijk was (kosten besparen, voetafdruk verkleinen, enz.). Hieruit blijkt dat lokale duurzame energie voor bijna alle respondenten in het verlengde lag van waar zij op hun werk of in hun privé mee bezig waren. Het lijkt erop dat ieder respondent op zijn eigen manier affiniteit had met duurzaamheid, waaruit een positieve houding tegenover lokale duurzame energie is ontstaan. De respondent van Energie Dongen was bijvoorbeeld de laatste directeur van stichting 'De Kleine Aarde' in Boxtel: opgericht door pioniers van het thema duurzaamheid na aanleiding van het rapport van de Club van Rome (interview Energie Dongen, 2013). Een aantal respondenten zagen het initiatief als een gelegenheid om verschillende theoretische inzichten over duurzaamheid, die zij bijv. tijdens hun werk verkregen hebben, in praktijk te brengen. Slechts één respondent geeft aan dat zijn betrokkenheid tot het thema duurzaamheid niet anders was dan een gewone consument, het idee van een lokaal initiatief voor duurzame energie vond hij echter wel interessant (interview Overschie Energie, 2013).

7.2.2 Positieve gevolgen

Woerkum en Renes (2007) geven aan dat "als iemand gelooft dat een bepaald gedrag tot positieve uitkomsten zal leiden, zal deze dat gedrag sneller toepassen" (pag. 401). Alle respondenten zien verschillende voordelen aan het betrokken zijn bij een lokaal initiatief. Deze kunnen als volgt worden samengevat:

- lokale duurzame energie stimuleren en/of opwekken;
- nieuwe mensen leren kennen, sociale cohesie;
- bijdragen aan het bewustzijn van de lokale bevolking over milieuproblemen;
- consumenten worden producenten en gaan bewuster om met energie;
- impuls voor de lokale werkgelegenheid;
- theoretische inzichten e.a. bestaande kennis kunnen toepassen;
- meer kennis en ervaring over duurzaamheid en de energiesector;
- een zinnige dagbesteding.

7.2.3 Negatieve gevolgen

Volgens 9 van de 16 respondenten zijn er ook verschillende nadelen aan het betrokken zijn bij een lokaal initiatief. De belangrijkste hiervan zijn tijd en het doen van vrijwilligerswerk. Dit gaat vaak gepaard met een verplichtingsgevoel, terwijl je 'vrijwillig' betrokken bent. Daarnaast brengt een lokaal initiatief verschillende verantwoordelijkheden met zich mee. Niet alleen tegenover het werk dat moet worden verricht, maar ook tegenover andere initiatiefnemers. Rekening houden met verschillende belangen en met die van het initiatief kan moeilijk zijn voor initiatiefnemers. Volgens andere respondenten zijn er geen nadelen aan het betrokken zijn bij een lokaal initiatief. Initiatiefnemers zouden zelf bepalen hoeveel tijd zij (willen) besteden aan het initiatief. Daarnaast is het belangrijk dat men niet 'doorslaat' in zijn betrokkenheid en enthousiasme, de initiatiefnemer moet een bepaalde afstand creëren tussen zichzelf en het initiatief (interview Zomeren Power, 2013).

7.2.4 Bevindingen en conclusies

In het overzicht hieronder zijn de belangrijkste bevindingen weergegeven van de analyse in deze paragraaf. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de algemene attitude van de initiatiefnemers tegenover duurzaamheid, energiebesparing en lokale duurzame energie positief is. Dat betekent

Figuur 18: Overzicht 'attituden'

Attituden		
Algemene attitude	Betrokkenheid tot het thema duurzaamheid:	
	- Werk en/of opleiding	15/16
Positieve gevolgen	- Privé	8/16
	- Lokale duurzame energie	16/16
	- Sociale cohesie	
	- Werkgelegenheid	
	- Bewustzijn en draagvlak	
	- Kennis en ervaring	
Negatieve gevolgen	- Tijd	9/16
	- Vrijwilligerswerk	

dat men een lokaal initiatief oprichten of actief betrokken zijn bij een initiatief een goede zaak vindt, maar ook iets wat bij zichzelf past. Dit blijkt ook uit de voor- en nadelen die men relateert aan het betrokken zijn bij een initiatief. Er worden namelijk meer positieve dan negatieve gevolgen genoemd. Daarnaast is het aantal respondenten dat positieve gevolgen noemt twee keer zo groot als het aantal respondenten dat negatieve gevolgen noemt. De respondenten hebben dus overwegend positieve attituden ten

aanzien van het gedrag in kwestie. Ajzen (1991) gaat ervan uit dat wanneer er overwegend positieve attituden zijn ten aanzien van een bepaald gedrag, de intentie voor het uitvoeren van dat gedrag sterker is. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de eerste determinant 'attituden', een positieve invloed heeft op de intentie van de respondenten. Dit betekent dat initiatiefnemers door hun houding t.a.v. lokale initiatieven positief gestimuleerd worden om een initiatief op te richten of betrokken te zijn bij een initiatief. De initiatiefnemers zijn bereid om een initiatief op te richten en willen zich inspannen voor het initiatief. Wanneer er sprake is van een sterke intentie, is de kans groter dat het gedrag wordt uitgevoerd. De positieve houding van de initiatiefnemers heeft op die manier ook een positieve invloed op het gedrag van het individu.

7.3 Milieubesef & hot cognition

Het milieubesef van de initiatiefnemers is op twee niveaus onderzocht. De eerste reeks vragen waren gericht op het algemeen milieubesef van de respondenten waarbij werd gekeken naar de betrokkenheid tot het milieu en de natuur en de bezorgdheid over milieuproblemen. De tweede reeks vragen waren gericht op *hot cognition*, ook wel actief milieubesef genoemd (Woerkum & Renes, 2007), waarbij verantwoordelijkheidsgevoel tegenover het milieu, reflectie en communicatie over het milieu en gedragsregels voor een milieubewust gedrag zijn onderzocht. In het conceptueel model zien we dat er een verband is tussen de determinanten milieubesef en attituden. Dit betekent dat milieubesef, de attituden van het individu jegens het milieu omvat (zie hoofdstuk 2, §2.5.1).

7.3.1 Betrokkenheid tot het milieu

Alle respondenten geven aan dat zij relatief veel waarde hechten aan het milieu en de natuur. Verschillende factoren zoals opvoeding, opleiding en werkervaring spelen hierbij een belangrijke rol. Daarnaast vindt men dat er onvoldoende aandacht is voor de milieu- en als gevolg daarvan de klimaatproblematiek. Het is belangrijk dat de nadruk wordt gelegd op het fundamenteel probleem dat de mens natuurlijke processen aan het omdraaien is (interview Overschie Energie, 2013), terwijl de natuur haar wil op ons legt (interview Oosterhesselen Energie, 2013) en alles wat verdwijnt of kapotgaat vaak niet meer te herstellen is (interview Watt NU, 2013). Een deel van de initiatiefnemers geeft daarbij aan dat deze problematiek een gevolg is van menselijk handelen en daardoor alleen door de mens kan worden opgelost. De PPP-richtlijn (*people, planet, profit*), vroeger het rentmeesterschap, speelt voor hen een belangrijke rol. Voor de meeste respondenten geldt overigens dat hun betrokkenheid bij het initiatief niet per se heeft geleid tot een grotere waardering voor het milieu en de natuur. Men zou wel meer te weten gekomen zijn over (lokale) milieuproblemen en concrete doelen kunnen stellen ten aanzien van de oplossing ervan (interview Zomer Power; Watt NU; Oosterhesselen Energie, 2013).

7.3.2 Bezorgdheid over het milieu

Een groot deel van de respondenten (12 van de 16) geeft aan zorgen te hebben over de toekomst van de aarde en de schade die door de mens veroorzaakt wordt. Initiatiefnemers zijn vooral bezorgd omdat niet iedereen de milieuproblematiek en de rol van de mens daarin serieus neemt (interview Oosterhesselen Energie, 2013). Daardoor blijven efficiënte en effectieve maatregelen uit (interview Zomer Power; Grunneger Power, 2013). Daarnaast zou het gaan om complexe problemen die zich veelal op grote schaal voordoen (interview Overschie Energie, 2013) en op verschillende manieren met elkaar samenhangen (interview Watt NU, 2013). Een deel van de respondenten is daarentegen niet bezorgd. Zij hebben ook een negatief beeld van de huidige situatie, maar hebben er wel vertrouwen in dat het goed zal komen.

7.3.3 Verantwoordelijkheidsgevoel

Er is een drietal vragen gesteld om te onderzoeken of er bij de respondenten sprake is van algemeen of actief milieubesef, *hot cognition*. De eerste vraag had betrekking op het verantwoordelijkheidsgevoel tegenover het milieu. Uit de interviews blijkt dat alle respondenten zich verantwoordelijk voelen voor het bijdragen aan de oplossing van milieuproblemen. De meesten geven daarbij aan dat de overheid en het bedrijfsleven zonder burgers geen concrete doelen kunnen bereiken. Men gaat ervan uit dat een betere wereld bij jezelf begint; elk steentje dat je kunt bijdragen telt en is een stap in de goede richting. Het doel is, een goede aarde 'doorgeven' aan de komende generaties. Daarnaast zouden burgers aan zet zijn om voor zichzelf te zorgen, wat zij het beste samen kunnen organiseren (interview Lochem Energie; Calorie Energie, 2013).

7.3.4 Attentie

De tweede vraag gaat over of men regelmatig communiceert en/of reflecteert over milieuproblemen. Voor alle respondenten geldt dat zij in hun werkomgeving en/of in het kader van het initiatief communiceren en/of reflecteren over milieuproblemen. Meer dan de helft van de respondenten geeft expliciet aan dat hij/zij ook in zijn/haar privé over dit onderwerp communiceert. Dit is vaak met familieleden en/of vrienden die weten dat de respondent bezig is met duurzaamheid en milieu. De meeste respondenten zien het initiatief als hun werk en hobby. Volgens een respondent van Zomer Power wordt er over milieu en duurzaamheid aan bestuurlijke tafels wel degelijk gesproken. Voor bewustwording is het echter belangrijker dat er ook in de privésfeer (verjaardagfeestjes, borrels, enz.) wordt gesproken over de milieuproblematiek. Op die manier leeft het onderwerp binnen diverse groepen, aldus de respondent.

7.3.5 Gedragsregels

Alle respondenten hebben allerlei gedragsregels bedacht om bewust om te gaan met hun gedrag op het gebied van milieu. Voorbeelden hiervan zijn: zonnepanelen op eigen dak, elektrische apparatuur uitzetten als je er geen gebruik van maakt, verwarming niet op de hoogste stand laten staan, led- en spaarlampverlichting gebruiken, op de fiets gaan als je de auto kunt laten staan, elektrische auto, niet te lang douchen, geen droogtrommel, enz. Andere gedragsregels als zo weinig mogelijk gebruik maken van de vliegtuig, geen vlees eten, een bewuste voedselkeuze (bijv. geen aardbeien in de winter), enz. werden tijdens de interviews ook genoemd. Hieruit blijkt dat de gedragsregels van de initiatiefnemers niet alleen gericht zijn op zoveel mogelijk energie besparen voor o.a. een lage energierekening, maar ook op een duurzame leefstijl.

7.3.6 Rol van het milieuaspect

Voor alle respondenten is milieu een van de belangrijkste redenen voor hun betrokkenheid bij het initiatief. Uit een oriënteringsgesprek met A.M. Schwencke (2013) bleek dat het milieuaspect niet altijd de primaire reden is voor de betrokkenheid van initiatiefnemers. Dit blijkt ook uit de interviews. Voor een deel van de respondenten (6 van de 16) is het duurzaamheidsmotief belangrijker dan bijvoorbeeld het financieel en/of het sociaal motief. Een deel van de respondenten (6 van de 16) vindt het milieuaspect daarentegen even belangrijk als alle andere

motieven. Een respondent van Calorie Energie geeft bijv. aan dat hij binnen de PPP-richtlijn alle drie de elementen even belangrijk vindt: “Als je daar een rangorde in zou aanbrengen staat *Planet* voor mij bovenaan. Ik vind dat je bij een club als Calorie Energie vanuit minstens twee elementen van de PPP-richtlijn moet handelen”, aldus de respondent (interview Calorie Energie, 2013). Tot slot vindt een deel van de respondenten (4 van de 16) het milieuaspect juist minder belangrijk dan andere motieven.

7.3.7 Bevindingen en conclusies

Uit de analyse in deze paragraaf blijkt dat alle respondenten relatief veel waarde hechten aan het milieu en de natuur. Een groot deel van de respondenten is bezorgd over de toekomst van de aarde en de schade die de mens veroorzaakt. Daarnaast hebben we gezien dat alle respondenten een verantwoordelijkheidsgevoel hebben tegenover het milieu, communiceren en/of reflecteren over het milieu en gedragsregels hebben bedacht om bewust met het milieu om te gaan. Hieruit blijkt dat alle respondenten een actief milieubesef hebben. Er is namelijk ‘bekommernis’ om milieuproblemen, constante aandacht voor het milieu en tot slot bewuste omgang met eigen gedrag op milieugebied (Woerkum & Renes, 2007). Verder hebben we gezien dat de respondenten verdeeld zijn over de rol van het milieuaspect bij de beslissing om een initiatief

Figuur 19: Overzicht ‘milieubesef’

Milieubesef		
Betrokkenheid	Hecht relatief veel waarde aan de natuur en het milieu	16/16
Bezorgdheid	Bezorgd over de toekomst van de aarde en de schade die de mens toebrengt	12/16
Hot cognition		
Verantwoordelijkheidsgevoel	Bijdragen aan de oplossing van (lokale) milieuproblemen	16/16
Communicatie en/of reflectie (attentie)	- Werk en/of initiatief	16/16
	- Privé	10/16
Gedragsregels	Belangrijkste gedragsregels:	16/16
	- Op die fiets i.p.v. de auto	
	- Zo veel mogelijk energie besparen	
Rol milieuaspect	- Belangrijker dan andere motieven	6/16
	- Net zo belangrijk als andere motieven	6/16
	- Minder belangrijk dan andere motieven	4/16

op te richten of betrokken te zijn bij een initiatief. Dit heeft o.a. te maken met dat initiatiefnemers vaak van mening zijn dat met het duurzaamheidsmotief maar een kleine groep te winnen is. Het zou niet de bindingskracht zijn voor een grote groep potentiële klanten/leden. Los van hoe belangrijk het duurzaamheidsmotief is kunnen we zeggen dat milieu in het algemeen een belangrijke persoonlijke drijfveer is van initiatiefnemers. Milieu speelt namelijk altijd een rol (alle respondenten noemen het in hun ‘top 3 aanleidingen’). In hoofdstuk 2 gingen we ervan uit dat hoe groter het milieubesef is, hoe sterker de intentie zal zijn om het gedrag uit te voeren. Na aanleiding van de bevindingen in deze paragraaf kunnen we zeggen dat de determinanten milieubesef en *hot cognition* een positieve invloed hebben op de intentie en het gedrag van de initiatiefnemers en dat *hot cognition* daarnaast tot een sterkere intentie leidt. Dat wil zeggen dat milieu en duurzaamheid, bij het oprichten van of actief betrokken zijn bij een lokaal initiatief, een belangrijke rol spelen voor de initiatiefnemers. Men wordt door deze determinanten positief gestimuleerd om het gedrag in kwestie uit te voeren.

7.4 Sociale omgeving

In deze paragraaf bespreken we in hoeverre de respondenten bij het oprichten van of actief betrokken zijn bij een lokaal initiatief beïnvloed zijn door hun sociale omgeving. De sociale omgeving gaat over de opvattingen van een individu over hoe belangrijke mensen in zijn omgeving aankijken tegen het gedrag in kwestie (Aronson et al., 2007). Hierna komt aan bod in hoeverre de initiatiefnemers de houding van anderen in hun sociale omgeving belangrijk vinden, wat doorgaans de houding van anderen was en op welke manier de initiatiefnemers zelf denken beïnvloed te zijn door hun sociale omgeving.

7.4.1 Belang

Uit de interviews blijkt dat 11 van de 16 respondenten de houding van anderen t.a.v. lokale

duurzame energie initiatieven belangrijk vinden. Men geeft hier verschillende redenen voor. De sociale omgeving is bijv. niet alleen belangrijk omdat je bij een lokaal initiatief direct te maken hebt met de mens en samenleving, maar ook omdat zij een soort toetsingskader is voor het (potentiële) draagvlak in de regio (Rijn en IJssel Energie, 2013). De sociale omgeving is niet alleen belangrijk voor de uitbreiding van het aantal klanten/leden van het initiatief. Initiatiefnemers vinden het ook belangrijk dat zij gesteund worden door belangrijke mensen in hun omgeving. Volgens een deel van de respondenten is de houding van anderen in hun sociale omgeving juist niet zo belangrijk. Deze respondenten nemen genoeg met dat ze uitleggen waar ze mee bezig zijn, het ligt verder aan de persoon zelf of hij geïnteresseerd is. Eén van hen geeft daarbij aan dat je door je sociale omgeving wel aan het denken wordt gezet, maar dat deze je niet moet weerhouden van datgene waarvan je denkt dat het goed is om te doen.

7.4.2 Houding

Verder geven 10 van de 16 respondenten aan dat de meeste mensen in hun omgeving positief hebben gereageerd op hun betrokkenheid bij een lokale duurzame energie initiatief. Men is vooral positief wanneer er wordt gesproken over de voordelen van een lokaal initiatief, bijvoorbeeld voor hun energierekening (interview Calorie Energie, 2013). Het is dus erg belangrijk om de voordelen van een initiatief goed uit te leggen (interview Zomer Power, 2013). Een deel van de respondenten geeft daarentegen aan dat zij (ook) negatieve reacties hebben ontvangen van mensen in hun sociale omgeving. Dit heeft niet alleen te maken met dat nog veel mensen de voordelen van decentrale duurzame energie niet inzien (interview Watt NU; Overschie Energie, 2013), maar ook met dat veel mensen betwijfelen of lokale initiatieven succesvol zullen zijn (interview Lochem Energie, 2013).

7.4.3 Invloed

Tot slot geven 11 van de 16 respondenten aan dat zij beïnvloed zijn door (belangrijke) mensen in hun sociale omgeving. Vaak is men aangemoedigd om actief te zijn bij een dergelijk initiatief of door zijn vriendenkring direct betrokken bij de oprichting van een initiatief. Een respondent van Lochem Energie zegt hierover dat de vraag om een lokaal initiatief op te richten van zijn politieke vriendenkring is gekomen. Hierop heeft hij andere vrienden en zijn vrouw 'ingeschakeld', en die club is steeds uitgebreid. De belangrijkste reden hiervoor is dat de initiatiefnemer deze mensen vertrouwt en daardoor een veilig gevoel heeft bij het initiatief (interview Lochem Energie, 2013). Andere respondenten geven aan dat zij niet zijn beïnvloed door personen in hun sociale omgeving. Dit betekent echter niet dat de sociale omgeving onbelangrijk is. Zo wist een van deze respondenten van zijn huidige collega dat zij geïnteresseerd was in duurzame energie en heeft contact gelegd met haar wat uiteindelijk heeft geleid tot haar betrokkenheid bij het initiatief (interview Zomer Power, 2013).

7.4.4 Bevindingen en conclusies

In deze paragraaf hebben we gezien dat een groot deel van de respondenten de houding van anderen in zijn/haar omgeving belangrijk vindt en door anderen is aangemoedigd om betrokken te zijn bij een lokaal initiatief. Daarnaast heeft een groot deel van de respondenten positieve reacties ontvangen van anderen in zijn/haar omgeving. In het overzicht zijn de resultaten meer in details weergegeven. De sociale omgeving is niet voor iedere respondent even belangrijk. In hoofdstuk 2 zagen we dat volgens Brock & Green (2005, in Leroy & Driessen, 2007) naast het beeld dat een persoon heeft van het gedrag dat anderen belangrijk vinden, ook de motivatie om zich daaraan te conformeren een rol speelt.

Figuur 20: Overzicht 'sociale omgeving'

Sociale omgeving		
Belang van de houding van anderen	De houding van anderen ten aanzien van lokale duurzame energie is belangrijk	11/16
Houding anderen	- Positief - Negatief	10/16 6/16
Invloed	Beïnvloed door anderen in zijn/haar sociale omgeving: - Betrokken door een vriend of kennis - Aangemoedigd door familie of vrienden	11/16

Deze motivatie is door de respondenten tijdens de interviews niet expliciet gemaakt, maar na aanleiding van de interviewresultaten kan de aanwezigheid ervan wel worden geconcludeerd. Voor een aantal respondenten die de houding van anderen in hun sociale omgeving belangrijk vinden geldt namelijk dat zij ook door anderen beïnvloed zijn bij de beslissing om betrokken te zijn bij een lokaal initiatief. Na aanleiding van deze paragraaf kan tot slot worden gezegd dat de sociale omgeving positieve invloed heeft op de intentie en het gedrag van de initiatiefnemers. Niet alleen omdat een groot deel van hen de houding van anderen belangrijk vindt, maar ook omdat een groot deel denkt dat de houding van anderen in zijn/haar sociale omgeving t.a.v. lokale initiatieven positief is en hij/zij erdoor aangemoedigd is/wordt om het gedrag in kwestie uit te voeren. Dit betekent dat initiatiefnemers hun sociale omgeving om verschillende redenen belangrijk vinden en vaak erdoor worden gestimuleerd om een initiatief op te richten of actief betrokken te zijn bij een initiatief.

7.5 De ervaren gedragscontrole

Bij de ervaren gedragscontrole draait het om de beschikbaarheid van de vereiste mogelijkheden en bronnen zoals tijd, geld, vaardigheden, medewerking van anderen, enz. die samen de werkelijke controle over het gedrag vormen en de slagingskansen ervan bepalen (Fishbein & Ajzen, 1975; Ajzen, 1991). De indicatoren van deze determinant zijn de opvattingen over de effectiviteit van een bepaald gedrag, ervaren barrières en het vertrouwen in eigen vaardigheden om het gedrag succesvol uit te kunnen voeren.

7.5.1 Effectiviteit

In totaal zijn 10 van de 16 respondenten van mening dat hun bijdrage met het initiatief, aan de oplossing van (lokale) milieuproblemen en het creëren van draagvlak voor energiebesparing, effectief is. Een groot deel van deze respondenten (8 van de 11) zijn van bestaande initiatieven, en een klein deel van initiatieven in de startfase (2 van de 11). Er is dus een groot verschil tussen de antwoorden van de respondenten van bestaande lokale initiatieven en van initiatieven in de startfase. De belangrijkste reden hiervoor is dat een deel van de respondenten van initiatieven in de startfase van mening is dat het initiatief nog moet groeien en de tijd zal laten zien in hoeverre men kan bijdragen aan de oplossing van milieuproblemen en/of het creëren van draagvlak. Respondenten die denken dat hun bijdrage effectief is zien het als een vlindereffect in de chaos, maar dat wil niet zeggen dat het niet een stap is in de goede richting. Om die reden is het volgens de initiatiefnemers belangrijk dat zij op een gegeven moment professionaliseren en niet iets 'in de marge' (vrijwillig samen projecten ontwikkelen) blijven doen.

7.5.2 Barrières

Ook bij de ervaren barrières zijn er grote verschillen tussen de antwoorden van de respondenten van bestaande initiatieven en van initiatieven in de startfase. In totaal hebben 11 van de 16 respondenten barrières ervaren: 8 van bestaande initiatieven en 2 van initiatieven in de startfase. Dit kan samenhangen met dat de initiatiefnemers van initiatieven in de startfase nog niet te maken hebben gehad met grote projecten waarvoor meer kennis, tijd, enz. nodig is. Ook zou het te maken kunnen hebben met dat lokale duurzame energie initiatieven al enige tijd bestaan en daardoor in het algemeen meer kennis beschikbaar is over de oprichting van een initiatief en minder barrières ervaren worden. Voor de respondenten die wel belemmeringen hebben ervaren variëren deze van belemmeringen door externe partijen tot gebrek aan specifieke kennis, tijd, medewerking van anderen, enz. Uit hoofdstuk 6 blijkt dat het ontbreken van financiële bronnen ook een belangrijke belemmering is. In het algemeen zijn de respondenten het met elkaar eens dat initiatiefnemers opportunistisch moeten zijn. Het is belangrijk dat men zijn eigen weg zoekt om een balans te vinden tussen wat hij wel en niet kan doen.

Uit deze paragrafen blijkt dat een groot deel van de initiatiefnemers van bestaande lokale initiatieven barrières ervaart, maar toch denkt dat zijn/haar gedrag effectief is. Daarentegen ervaart een groot deel van de initiatiefnemers van initiatieven in de startfase geen barrières,

maar denkt ook dat zijn/haar gedrag niet effectief is. Dit verschil kan te maken hebben met dat initiatieven in de startfase nog niet begonnen zijn met het echte werk, d.w.z. nog niet met grote projecten aan de slag zijn geweest, waardoor men dus ook weinig barrières heeft ervaren en denkt dat het initiatief nog niet effectief is.

7.5.3 Vertrouwen

Tot slot geven alle respondenten aan dat zij genoeg vertrouwen hebben in hun vaardigheden om een initiatief op te richten en/of succesvol te functioneren binnen een initiatief. Vaak omdat men de relevante werkervaring en/of kennis over de energiesector heeft, maar ook omdat een initiatiefnemer 'de kracht' moet hebben om een lokaal initiatief op te richten: "Je moet niet afhankelijk zijn van de complimenten van anderen. Je moet het vanuit je eigen energie, kracht en overtuiging doen", aldus een respondent (interview Zomer Power, 2013). Volgens een aantal respondenten heeft dit te maken met de groep waarmee iemand samenwerkt. Het is belangrijk dat de kerngroep van het initiatief bestaat uit enthousiaste personen met verschillende vaardigheden, kennis en ervaring, enz. wat jezelf en anderen in de groep motiveert. Het enthousiasme van het eerste uur is de sleutel tot het succes van het initiatief.

7.5.4 Bevindingen en conclusies

In deze paragraaf hebben we duidelijke verschillen gezien tussen de antwoorden van de respondenten van bestaande initiatieven en die van initiatieven in de startfase. Deze verschillen

Figuur 21: Overzicht 'ervaren gedragscontrole'

Ervaren gedragscontrole		
Effectiviteit	Bijdrage aan oplossingen van (lokale) milieuproblemen en creëren van draagvlak voor energiebesparing is effectief	10/16
Barrières	Gebrek aan tijd, geld en kennis en belemmeringen door externe partijen	11/16
Vertrouwen	Vertrouwen in eigen vaardigheden	16/16

zijn in de betreffende alinea's uitgelegd. In het overzicht hiernaast worden de antwoorden van het totaal aantal respondenten weergegeven. Hieruit blijkt dat een groot deel van de respondenten denkt dat zijn/haar bijdrage effectief aan de oplossing van (lokale) milieuproblemen en het creëren van draagvlak voor energiebesparing.

Daarnaast hebben alle respondenten vertrouwen in hun vaardigheden om het gedrag in kwestie succesvol uit te voeren. Een groot deel van de respondenten heeft barrières en belemmeringen ervaren bij het uitvoeren van het gedrag. In hoofdstuk 2 zagen we dat de ervaren gedragscontrole gaat over de inschatting van een individu van zijn vaardigheden en beperkingen om het gedrag succesvol uit te voeren (Woerkum & Renes, 2007). Uit de analyse in deze paragraaf blijkt dat de ervaren gedragscontrole positieve invloed heeft op de intentie van de initiatiefnemers. Dit omdat (een groot deel van) de initiatiefnemers, ondanks dat zij belemmeringen ervaren op het gebied van tijd, geld, kennis, enz. vertrouwen hebben in hun vaardigheden om het initiatief op te richten en van mening zijn dat zij met het initiatief kunnen bijdragen aan bijv. het oplossen van lokale milieuproblemen of de energiebesparing in de regio. Dit leidt tot een positief controlegevoel over (de gevolgen van) het uit te voeren gedrag waardoor dit eerder zal worden uitgevoerd.

In de theorie van gepland gedrag wordt er een directe verband verondersteld tussen de ervaren gedragscontrole en het voorgenomen gedrag (zie ook conceptueel model). Uit deze paragraaf blijkt ook dat de ervaren gedragscontrole positieve invloed heeft op het voorgenomen gedrag. Alle respondenten hebben namelijk vertrouwen in hun vaardigheden om het gedrag succesvol uit te voeren en een persoon die vertrouwen hierin heeft is beter in staat om door te zetten dan een persoon die twijfelt (Ajzen, 1991). Ondanks dat een groot deel van de respondenten barrières heeft ervaren en niet alle respondenten denken dat hun gedrag effectief is, hebben alle initiatiefnemers het voorgenomen gedrag uitgevoerd. De ervaren gedragscontrole is dus niet bij iedere respondent even sterk, maar heeft bij de meeste respondenten samen met de positieve invloed van andere determinanten en de intentie wel een positieve invloed op het gedrag.

7.6 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we geprobeerd om ons een beeld te vormen van de motiverende factoren voor het gedrag van initiatiefnemers. In de vorige paragrafen was de conclusie steeds dat de determinanten positieve invloed hebben op de intentie van het individu. Ajzen (1991) gaat ervan uit dat de onderzoeker per situatie moet beoordelen wat de invloed is van de determinanten en op welke manier deze met elkaar samenhangen, om die reden gaan we in het vervolg hierop in.

Uit de analyses in dit hoofdstuk blijkt dat initiatiefnemers lokale duurzame energie en energiebesparing een goede zaak vinden en vaak over milieuproblemen communiceren, omdat men bewust wil omgaan met zijn gedrag op het gebied van milieu en zich verantwoordelijk voelt tegenover het milieu. Initiatiefnemers zijn dus personen met een groot milieubesef, een groene hart. Milieu is vaak hun belangrijkste (persoonlijke) motivatiebron. Ondanks dat zij verschillende barrières ervaren en met knelpunten hebben te maken, zijn zij bereid om het initiatief op te richten. We hebben ook gezien dat een groot deel van de initiatiefnemers gemotiveerd wordt door belangrijke personen uit zijn sociale omgeving (het gedrag is ook door anderen gewenst). Uitgaande van de versterkende relatie tussen de determinanten kunnen we zeggen dat de initiatiefnemers hierdoor waarschijnlijk positiever staan tegenover de oprichting van een lokaal initiatief. Uitgaande van de algemene regel binnen de theorie van gepland gedrag, hoe positiever de attituden en subjectieve norm met betrekking tot het gedrag, hoe groter de ervaren gedragscontrole en sterker de intentie is om het gedrag in kwestie uit te voeren, kunnen we het volgende zeggen: doordat initiatiefnemers positief denken over lokale duurzame energie, een groot milieubesef hebben en gesteund worden door hun sociale omgeving hebben zij er meer vertrouwen in dat zij het initiatief succesvol kunnen oprichten. Hierdoor is de intentie sterker; initiatiefnemers willen zich ondanks barrières nog meer inspannen voor de oprichting van het initiatief.

De determinanten hebben allemaal directe invloed op de intentie, maar zijn daarbij niet altijd van even groot belang (Aarst & Woerkum, 2008). Wanneer we aan de hand van de interviewresultaten (gelet op het aantal respondenten) een vergelijking trekken tussen de mogelijke invloed van de determinanten kunnen we zeggen dat de opvattingen van de initiatiefnemers over lokale duurzame energie en het milieu een belangrijkere rol spelen dan hun sociale omgeving en het controlegevoel dat zij hebben over het uit te voeren gedrag. De invloed van de attituden (over zowel lokale duurzame energie als milieu) is dus groter dan die van andere determinanten. Bij de indicatoren van de determinanten attituden en milieubesef/*hot cognition* zijn er namelijk meer respondenten (dan bij indicatoren van andere determinanten) die allemaal een bepaalde antwoord geven (zie overzichten). De ervaren gedragscontrole lijkt ook een belangrijkere rol te spelen dan de sociale omgeving. Uit de interviewresultaten blijkt namelijk dat wanneer er doorgaans negatieve reacties zouden zijn van anderen, initiatiefnemers ondanks dat toch het gedrag zouden uitvoeren. Dit heeft te maken met het vertrouwen van de initiatiefnemers in hun eigen vaardigheden en de effectiviteit van hun gedrag en met het idee dat betrokken zijn bij een lokaal initiatief een goede zaak is en past bij hun milieubewuste gedrag.

Hoofdstuk 8

Conclusies en aanbevelingen

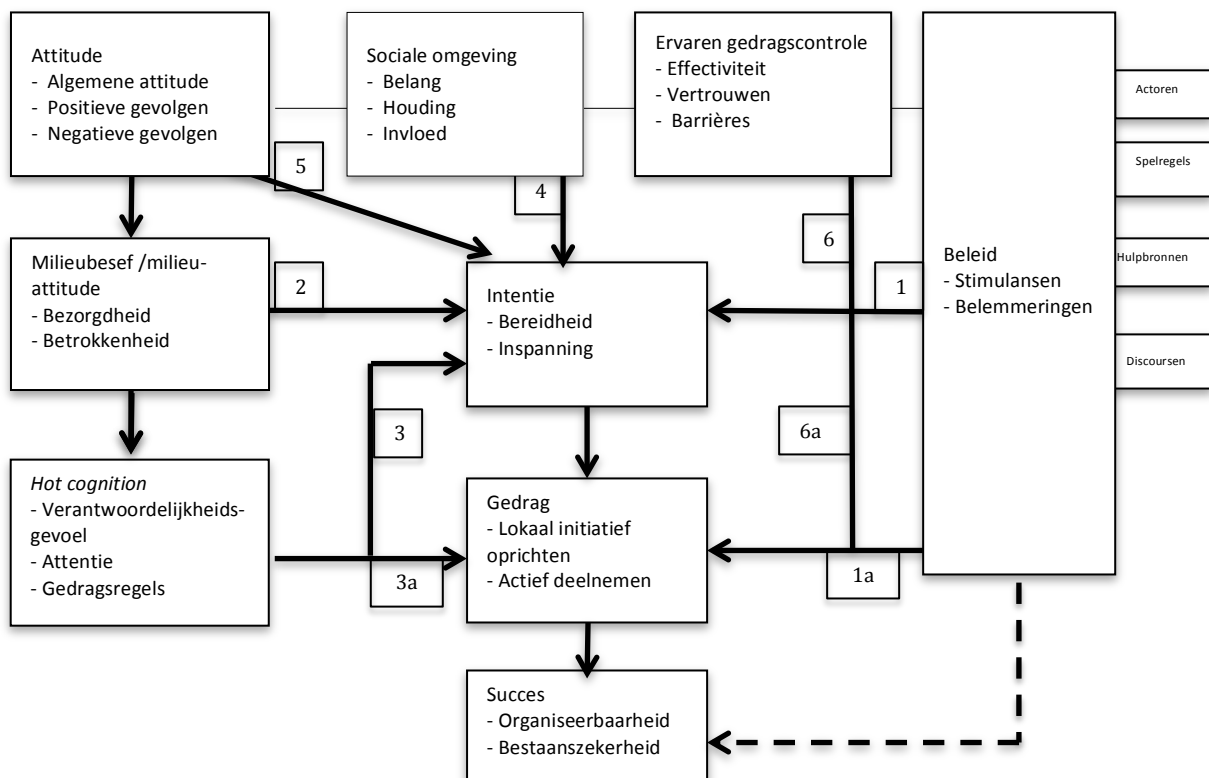
8.1 Inleiding

De aanleiding voor dit onderzoek was de achterstand van Nederland op het gebied van decentrale duurzame energie initiatieven in vergelijking tot landen als Duitsland en Denemarken. Het doel van deze studie was een bijdrage leveren aan de (verdere) ontwikkeling van lokale initiatieven door de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven te onderzoeken. Hiervoor zijn verschillende deelvragen geformuleerd waarvan de eerste vier achtereenvolgens in hoofdstuk 4, 5, 6 en 7 zijn beantwoord. In hoofdstuk 4 is het begrip 'decentrale duurzame energie initiatieven' uitgelegd en in hoofdstuk 5 het beleidsarrangement 'decentrale duurzame energie' besproken. Verder hebben we in hoofdstuk 6 op basis van de interviewresultaten een analyse gedaan van de knelpunten en stimulansen die initiatiefnemers ervaren in het huidige beleid. Tot slot zijn in hoofdstuk 7 de motiverende factoren voor het gedrag van initiatiefnemers besproken. In dit hoofdstuk zullen we aan de hand van deze analyses proberen om deelvraag 4 t/m 6 te beantwoorden (deze nummers corresponderen niet met de nummers in het conceptueel model):

4. *Wat is de invloed van beleid op het gedrag van initiatiefnemers?*
5. *Wat is de invloed van milieubesef op het gedrag van initiatiefnemers?*
6. *Wat is de invloed van sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers?*

Met het beantwoorden van deze vragen zullen de relaties en verbanden in het conceptueel model duidelijk worden. De antwoorden kunnen ook worden beschouwd als de hoofdconclusies van de analyses in de vorige hoofdstukken. Op basis hiervan kunnen we de centrale vraag van dit onderzoek beantwoorden.

Figuur 21: Relaties in het conceptueel model

De nummers in de figuur laten de volgorde zien waarin de relaties en verbanden tussen de determinanten zullen worden besproken. Dat betekent dat we in het vervolg eerst zullen kijken naar de invloed van beleid en daarbij zullen ingaan op de relatie tussen beleid, intentie en gedrag. De actor-structuur dynamiek (van de structuratietheorie) staat hierbij centraal. Vervolgens kijken we naar de invloed van algemeen en actief milieubesef, sociale omgeving en andere determinanten op de intentie en het gedrag van de respondenten. Aan de hand van deze conclusies zullen we een antwoord formuleren op de centrale vraag. We sluiten af met aanbevelingen en reflecties.

8.2 De invloed van beleid

In deze paragraaf zullen we deelvraag 4 beantwoorden. Daarbij staat relatie 1 en 1a in het conceptueel model centraal. Hierna volgen eerst de hoofdconclusies over de invloed van beleid en daarna een toelichting op deze conclusies aan de hand van de actor-structuur dynamiek.

We kijken eerst naar relatie 1, de invloed van beleid op de intentie. In hoofdstuk 6 hebben we gezien dat initiatiefnemers verschillende belemmeringen ervaren in het beleid. Volgens een deel van de respondenten (6 van de 16) wordt het enthousiasme van initiatiefnemers door deze belemmeringen negatief beïnvloed. Volgens een groot deel (10 van de 16) juist niet. Ondanks de knelpunten in de wet- en regelgeving en belemmeringen door de houding van de (nationale en decentrale) overheid, hebben alle initiatiefnemers een initiatief opgericht. Hieruit blijkt dat het beleid een negatieve invloed kan hebben op de intentie, maar dat de intentie sterk genoeg is om barrières te overwinnen. Men is bereid om het initiatief op te richten en wil zich voor het initiatief inspannen. Tot slot blijkt uit de resultaten van hoofdstuk 6 ook dat het beleid geen positieve invloed heeft op de intentie van de initiatiefnemers, op het beleid van een aantal gemeenten na. Morele en facilitaire steun van de lokale overheid heeft een positief effect op de intentie, omdat het leidt tot 'een versterking van de kracht' van initiatiefnemers.

Over de invloed van beleid op het gedrag van initiatiefnemers, relatie 1a, kunnen we het volgende zeggen: uit de interviewresultaten blijkt dat belemmeringen en stimulansen in het beleid relatief weinig directe invloed hebben op het gedrag van de respondenten. In hoofdstuk 3 hebben we gedrag gespecificeerd als 'het oprichten van of actief betrokken zijn bij een lokaal initiatief'. In de vorige alinea hebben we gezien dat alle initiatiefnemers ondanks de 'tegenwerkingen' door het beleid proberen om het initiatief op te richten. In termen van Ajzen kunnen we zeggen dat het individu, het gedrag, ondanks barrières die voortkomen uit het beleid, wil uitvoeren en dit ook daadwerkelijk doet. Dit is eigenlijk typisch aan decentrale duurzame energie initiatieven; het enthousiasme van initiatiefnemers steekt ver boven de belemmeringen uit. Vanuit dit perspectief lijkt beleid als determinant bijna geen invloed te hebben op het gedrag van initiatiefnemers. Dit is echter niet waar, want de directe invloed van beleid op het gedrag van initiatiefnemers hangt samen met het succes, dat wil zeggen met de organiseerbaarheid en bestaanszekerheid van lokale initiatieven.

Belemmeringen in de wetgeving en door de houding van de overheid hebben geen directe invloed op het gedrag van de respondenten, maar wel op de voortzetting van dat gedrag, het succes van lokale initiatieven. Initiatiefnemers van bestaande lokale initiatieven (en ook van initiatieven in de startfase) zijn het erover eens dat decentrale duurzame energie initiatieven binnen de huidige wettelijke kaders en het politiek beleid moeizaam kunnen groeien en verder ontwikkelen. De belemmeringen hebben een negatieve invloed op de organiseerbaarheid en bestaanszekerheid van lokale initiatieven. Initiatiefnemers van 'mislukte' initiatieven lijken zowel direct als indirect negatief beïnvloed te zijn door het gemeentelijk beleid. Het ontbreken van morele en facilitaire steun heeft namelijk een rol gespeeld bij het 'mislukken' van deze initiatieven. Alle initiatiefnemers zijn het tot slot met elkaar eens dat decentrale duurzame energie initiatieven een grote groei zullen doormaken wanneer de overheid de ontwikkeling van deze trend 'omarmd'. Tot zo ver de hoofdconclusies over de directe en indirecte invloed van beleid op het gedrag van de respondenten. Hierna worden deze nader besproken.

8.2.1 Actor-structuur dynamiek

In deze paragraaf zullen we met behulp van de structuratietheorie onderzoeken of de door initiatiefnemers ervaren knelpunten in het beleid actor- of structuurgericht zijn, hoe de interactie tussen actoren en structuren plaatsvindt in het sociale systeem van decentrale duurzame energie en of initiatiefnemers hierdoor ontmoedigd of juist gestimuleerd worden.

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat structuren regels en hulpbronnen zijn die zowel medium als resultaat zijn van sociale interacties (Giddens, 1984). Actoren zijn handelende personen, agents (Ruebens, 1989 in Dom, 2006). Giddens' uitgangspunt is dat actoren tijdens een handeling de gang van zaken kunnen beïnvloeden door macht uit te oefenen. Deze macht wordt bepaald en tegelijkertijd beperkt door de hulpbronnen die men in bezit heeft en de regels die gelden. In de structuratietheorie bestaan er twee soorten hulpbronnen: allocatieve en autoritatieve hulpbronnen. Allocatieve hulpbronnen zijn materiële goederen zoals geld, grond, technieken, enz. De macht die men heeft over objecten, goederen en materiële fenomenen staat in sociale relaties centraal. Autoritatieve hulpbronnen gaan over niet-materiële goederen: de (sociale) organisatie van tijd en ruimte, relaties tussen personen in verschillende 'associaties', enz. Hier gaat het om de macht die men heeft over andere personen en actoren, doordat hij verschillende activiteiten kan coördineren. Ook zijn er twee soorten regels: normatieve en interpretatieve regels. Normatieve regels omvatten morele rechten en plichten en gaan over wat goed en slecht is om te doen. Interpretatieve regels gaan over de algemeen geaccepteerde kennis en achtergrondkennis (Immink, 2007). Zie hoofdstuk 2, §2.4 voor meer informatie.

Actor- of structuurgericht

De belangrijkste knelpunten die initiatiefnemers ervaren in het huidige beleid zijn vaak structuurgericht, maar soms ook structuur- en actorgericht. Het aan-uit beleid van de overheid – omdat budgetten voor regelingen steeds snel waren uitgeput (VNG, 2013) – is hier een duidelijk voorbeeld van. De (lange- en) kortetermijnvisies van de afgelopen kabinetten (Hajer, 2013) hebben ook een rol gespeeld bij het duurzame energiebeleid van de afgelopen jaren. In Nederland is er niet een soort politieke consensus als in Duitsland en Denemarken (zie hoofdstuk 5) waardoor met de veranderende politieke sfeer vaak ook de gemaakte keuzes veranderen. Het gaat hier dus enerzijds om geld dat beschikbaar is en anderzijds om veranderingen in de politieke visie van een van de actoren, in dit geval de overheid, in het sociale systeem van decentrale duurzame energie.

Het centrale denken binnen de overheid is structuurgericht. Jarenlang is energievoorziening een belangrijke taak geweest van de overheid. Na de privatisering zijn bedrijven een grotere rol gaan spelen en sinds een paar jaar ontstaan er lokale initiatieven. Het energiesysteem is aan het veranderen doordat partijen als burgers hun eigen energie willen opwekken. De opvatting dat fossiele energie een belangrijke inkomstenbron is van de nationale overheid en de overheid mede door de lobby van grote energieleveranciers weinig belang ziet in het stimuleren van lokale duurzame energie, is volgens initiatiefnemers een ander knelpunt en het resultaat van een economisch model dat al decennialang in Nederland heerst. Fossiele energie creëert geldstroom voor bedrijven en overheden, een hulpbron waar de overheid haar macht aan kan ontlelen om de gang van zaken te beïnvloeden. Dit knelpunt is dus ook structuurgericht.

Facilitaire steun van lokale overheden hangt af van de kennis en voorzieningen die de gemeente of provincie bezit. Bij financiële steun draait het vooral om het geld dat de lokale overheid bezit en nog belangrijker, beschikbaar stelt voor decentrale duurzame energie (initiatieven). Verder geven een aantal respondenten aan dat de bureaucratie (autoritatieve hulpbronnen), allerlei procedures en regels voor bijvoorbeeld een subsidieaanvraag, vertragend en/of belemmerend kan zijn. We zien dat het hier gaat om verschillende hulpbronnen. Het ontbreken van facilitaire en financiële steun is dus een structuurgericht probleem. Als de gemeente/provincie simpelweg geen interesse heeft in lokale duurzame energie en om die reden ook geen morele steun biedt aan het initiatief, dan heeft dit vooral te maken met de hulpbronnen die zij in bezit heeft. Deze

bronnen bepalen namelijk voor een groot deel het beleid van de gemeente/provincie voor duurzame energie. Dit is wederom een structuurgericht probleem.

De belangrijkste knelpunten in de wetgeving, bijvoorbeeld dat de energiebelasting op groene energie evenveel is als de energiebelasting op grijze energie, belastingvrij salderen voor de meter vooralsnog niet is toegestaan en subsidies (SDE+, zonnepanelensubsidies) relatief weinig effect hebben bij investeringen in zonne- en windenergie, hebben te maken met hulpbronnen en regels en zijn daarom structuurgerichte knelpunten. Het bezit van geld, de macht om wetten en regels te maken en de interpretatieve regel dat de overheidsfinanciën in orde moet zijn spelen hierbij een belangrijke rol. Andere problemen waar initiatiefnemers mee te maken hebben, zoals financiële beperkingen, aan de slag gaan met een groepje vrijwilligers, enz. zijn ook structuurgerichte knelpunten omdat deze gaan over de beschikbaarheid van hulpbronnen zoals geld en kennis.

In hoofdstuk 2 zagen we dat discourses het handelen van actoren bepalen en tijdens sociale interacties worden gereproduceerd of getransporteerd. Het discours van de nationale overheid is dat lokale initiatieven een eerlijke positie moeten krijgen binnen de energiesector. Een financieel houdbaar steunkader staat daarbij centraal (zie ook beleidsarrangementen analyse in hoofdstuk 5). Het discours van de initiatiefnemers is dat decentrale duurzame energie zoveel mogelijk moet groeien en de overheid deze ontwikkeling met ruime regelingen moet faciliteren. Deze discourses verklaren ook de ervaren knelpunten in het beleid. Het voorbeeld van 'belastingvrij salderen voor de meter' laat dit duidelijk zien; de overheid staat dit niet toe omdat het o.a. zal leiden tot een aanzienlijke derving van de belastinginkomsten, de initiatiefnemers vinden deze regeling juist erg belangrijk voor de ontwikkeling van lokale initiatieven. Onder verschillende gemeenten en provincies in dit onderzoek zijn er geen 'heersende' discourses.

De dynamiek

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat de nationale overheid over geld, land en kennis bezit, maar ook de taak heeft om de wetgeving te organiseren. Hierdoor is zij een gezaghebbende, dominante actor in het sociale systeem van decentrale duurzame energie. Decentrale overheden bezitten ook geld en kennis en hebben de taak om procedures en regels uit te voeren. Initiatiefnemers bezitten daarentegen louter allocatieve hulpbronnen zoals kennis en geld. De overheid legitimeert haar handelingen door de normatieve regels dat de overheidsfinanciën in orde moeten zijn en dat zij rekening moet houden met het korte - en lange termijn perspectief op het energiebeleid. De initiatiefnemers legitimeren hun gedrag door te wijzen naar het nut van decentrale duurzame energie. De door beide actoren geaccepteerde algemene kennis is dat fossiele energiebronnen schaarser worden en de mens een energietransitie staat te wachten. De belangrijkste discourses zijn in de vorige paragraaf besproken, voor andere discourses zie hoofdstuk 5, §5.4.

Volgens de initiatiefnemers zijn er verschillende aanleidingen voor het ontstaan van lokale initiatieven. Het nut van duurzame energie voor de aarde en de komende generaties en de bijdrage hiervan aan de energietransitie zijn enkele voorbeelden. Concrete motieven als leefbaarheid, sociale cohesie, vitaliteit, enz. spelen ook een rol. De initiatiefnemers maken tijdens interacties met de overheid (om bijv. knelpunten in de wetgeving aan te kaarten) gebruik van deze regels en handelen vanuit het discours dat decentrale duurzame energie meerwaarde heeft. Tot vorig jaar heeft de overheid een afwachtende positie ingenomen ten aanzien van deze initiatieven, dit blijkt bijv. uit een lange tijd uitblijven van een reactie van de overheid op het ontstaan van decentrale duurzame energie initiatieven en beleidsaanpassingen die nodig zijn ten gunste van deze initiatieven.

Het belangrijkste argument voor deze houding van de overheid was, zoals we in hoofdstuk 5 hebben gezien, dat decentrale duurzame energie nog in kinderschoenen zou staan en dat deze initiatieven en zonne-energie überhaupt, gelet op de kortetermijnvisie van de overheid, geen

substantiële bijdrage zullen leveren aan de 2020-doelstelling (Kluin, 2013). De voorkeur van de overheid gaat uit naar duurzame energiebronnen als windenergie en biomassa, omdat deze een logischere optie zijn (zie Energierapport, 2011, pag. 23). De overheid handelt hier op basis van de regel dat zij rekening moet houden met het korte- en lange termijn perspectief op het energiebeleid en het discours dat lokale initiatieven ‘nog in kinderschoenen staan’. Daarnaast maakt ze gebruik van haar macht om de wetgeving te organiseren en het beleid te bepalen.

Rond het jaar 2011 ontstaan na aanleiding van de groei van het aantal lokale initiatieven, E-decentraal en HIER opgewekt, waardoor de interactie tussen de overheid en initiatiefnemers enigszins verbetert. Deze verenigingen zijn in staat om lobby te voeren namens lokale initiatieven en oplossingen te bedenken voor verschillende problemen. Het doel van deze verenigingen is eigenlijk het versterken van de hulpbronnen die initiatiefnemers bezitten. Zij dienen namelijk als een adviesorgaan om kennisgerichte vragen van initiatiefnemers te beantwoorden en hebben netwerkfuncties om financierders met initiatiefnemers te koppelen. De beschikbare kennis en het beschikbare geld beperken de handelingen van initiatiefnemers, maar zijn tevens bronnen voor die handelingen waarvoor deze verenigingen zijn ontstaan. Dit wordt de dualiteit van structuur genoemd die leidt tot een verandering in het systeem.

Na de oprichting van E-decentraal en HIER opgewekt is de positie van initiatiefnemers in het sociale systeem veranderd. De lobby rondom de knelpunten het beleid is sterker geworden. Tijdens interacties met de overheid spelen de initiatiefnemers in op de macht van de overheid om wet- en regelgeving aan te passen. Een van de belangrijkste knelpunten, de energiebelasting en transportkosten bij salderen voor de meter, wordt herhaaldelijk ter sprake gebracht. De overheid reageert hierop door te zeggen dat dit zou leiden tot een aanzienlijke derving van de belastinginkomsten wat weer ten koste zal gaan van de overheidsfinanciën. We zien dat in dit argument de regel dat de overheidsfinanciën in orde moeten zijn en de hulpbronnen geld en macht om de overheidsfinanciën te kunnen organiseren centraal staan. Het discours is dat initiatieven met een financieel houdbaar steunkader gestimuleerd moeten worden.

Geleidelijk aan heeft dit geleid tot een verandering van de positie en het discours van de overheid. De coalitie bestaande uit verschillende actoren van netbeheerders tot woningcorporaties in het arrangement ‘decentrale duurzame energie’, dat in hoofdstuk 5 besproken is, speelt hier een belangrijke rol bij. De overheid maakt vervolgens in het Regeerakkoord VVD-PVDA bekend dat zij salderen voor de meter in het postcodegebied, met belastingkorting wel zou kunnen toestaan. Dit is volgens een aantal respondenten een positieve ontwikkeling, maar men heeft twijfels over hoe het vertaald zal worden naar wetgeving. De reactie van de overheid op de lobby en coalitievorming (hulpbronnen van de ‘andere’ actor) is dat zij moet ‘toegeven’ aan beleidsaanpassingen. Het handelen van de overheid wordt hier beperkt, maar ook bepaald door haar eigen hulpbronnen en de geldende regels (zie vorige alinea’s).

Tijdens interacties met de decentrale overheden handelen initiatiefnemers vanuit de regels dat decentrale duurzame energie goed is voor de lokale werkgelegenheid, energievoorziening, sociale cohesie, leefbaarheid, enz. De houding van de decentrale overheden is in het algemeen moeilijk te beoordelen, omdat deze per gemeente/provincie verschilt. Wel blijkt dat gemeenten vaak geen bewuste keuzes maken en hun rol eerst kiezen “op gevoel of per toeval” en deze achteraf verdedigen “met bij elkaar gekozen argumenten” (Oskam, 2012, pag. 30). De taak om procedures en regels uit te voeren en het budget dat de gemeente/provincie beschikbaar stelt voor duurzame energie behoren tot machtsmiddelen. Het lijkt er wel op dat de meeste initiatiefnemers door hun opleiding of werk vaak relatief meer kennis hebben over decentrale duurzame energie en deze hulpbron tijdens interacties met decentrale overheden ‘inzetten’.

De handelingen van deze actoren, tijdens sociale interacties over decentrale duurzame energie, worden net zoals in alle andere systemen bepaald door hulpbronnen, regels en discoursen. Op

deze manier wordt het gebruik van deze structurerende principes voortgezet. Deze actor-structuur dynamiek kan als volgt worden samengevat: het ontstaan van verenigingen die de belangen van initiatiefnemers vertegenwoordigen, de lobby die op gang is gezet en de gevormde coalities hebben geleid tot veranderingen van de hulpbronnen, regels en discoursen van verschillende actoren. Hierdoor zijn de sociale interacties tussen de actoren geleidelijk aan veranderd. Lokale initiatieven, die eerst bijna geen aandacht kregen van de overheid, is het nu gelukt om beleidsaanpassingen door te laten voeren ten gunste van lokale initiatieven.

Ontmoedigend of stimulerend

Tot slot bespreken we in deze paragraaf of het beleid ontmoedigend of juist stimulerend is. Gelet op de analyses in de vorige paragrafen is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen verschillende bestuurlijke niveaus én de invloed van beleid op het gedrag initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven.

Het enthousiasme en de wil om het initiatief te laten slagen lijken belemmeringen op nationaal niveau te overstijgen. Dit heeft niet alleen te maken met de wil om (moreel en financieel) onafhankelijk te zijn van de overheid, maar met ook met motieven als duurzaamheid, sociale cohesie, enz. Zoals ook een aantal respondenten tijdens de interviews hebben aangegeven draait het hier vooral om de kracht van het coöperatie-gedachtengoed: wanneer belemmeringen dusdanig worden dat initiatieven alleen maar te maken hebben met tegenslagen zullen initiatiefnemers dit gedachtengoed voortzetten met andere producten (bijv. niet zon maar waterkracht, of een hele andere sector). De positie van lokale initiatieven in het sociale systeem heeft daar ook mee te maken. Het lukt de initiatiefnemers de laatste jaren steeds beter om hun stem te laten horen en de aandacht van de overheid te richten op decentrale duurzame energie. Dit blijkt ook uit de hulpbronnen en regels die deze actoren 'tegen elkaar' inzetten en de actor-structuur dynamiek. Vanuit dit perspectief wordt dus niet het gedrag van initiatiefnemers beïnvloed, maar louter hun succes. Dit is gelet op het verhaal van de respondenten meer negatief, omdat deze belemmeringen de groei van initiatieven negatief beïnvloeden.

Met name het beleid van decentrale overheden kan het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven negatief beïnvloeden. Het voorbeeld van de twee mislukte initiatieven laat dit duidelijk zien (zie hoofdstuk 6). Deze initiatieven hadden waarschijnlijk wel een kans van slagen als zij morele en facilitaire steun hadden ontvangen van de betreffende gemeenten en samen met de duurzaamheidsambtenaren van hun gemeente zochten naar oplossingen voor verschillende problemen. Initiatieven zijn vooral in de startfase kwetsbaar voor belemmeringen door het beleid, omdat zij juist in deze fase weinig tot bijna geen geld hebben en weinig kennis hebben over de gang van zaken in de energiesector. Dit is voor initiatiefnemers vaak een groot probleem, maar niet per se een reden om ontmoedigd te raken. Wanneer ook nog projecten van het initiatief door allerlei 'bureaucratische redenen' niet doorgaan of het initiatief onvoldoende morele steun krijgt, kan het voor de initiatiefnemers erg moeilijk zijn om hun enthousiasme te behouden en doelstellingen te realiseren. Uit de interviews blijkt ook dat de twee initiatieven die nog in de startfase zijn, de gemeente 'achter zich' hebben als een belangrijke kracht. In dit kader speelt ook het aspect dat de gemeente vaak het eerste overheidsorgaan is waar initiatiefnemers mee in contact komen een belangrijke rol.

8.3 De invloed van milieubesef

In hoofdstuk 7 hebben we de motiverende factoren voor het gedrag van de initiatiefnemers geanalyseerd. Daarin werd duidelijk dat *alle* respondenten relatief veel waarde hechten aan het milieu en de natuur en dat een groot deel bezorgd is over de toekomst van de aarde. Dit houdt in dat de respondenten voldoen aan de criteria van het begrip 'algemeen milieubesef' in dit onderzoek (zie conceptueel model 'betrokkenheid' en 'bezorgdheid'). Om te onderzoeken of er sprake is van actief milieubesef en daarmee een relatie met 'gedrag om milieubewust te handelen' hebben we gekeken naar *hot cognition*. Hieruit bleek dat alle respondenten ook een actief milieubesef hebben. Uit deze bevindingen blijkt dat er geen verschil is tussen het

milieubesef van de initiatiefnemers van initiatieven in verschillende fases, en daardoor de invloed van deze determinant op het succes van het initiatief neutraal is. In deze paragraaf bespreken we relatie 2, 3a en 3 in het conceptueel model om de invloed van milieubesef op het gedrag van de initiatiefnemers te onderzoeken. Zo geven we ook een antwoord op deelvraag 5.

In het model is de relatie tussen algemeen milieubesef en de intentie aangegeven met het cijfer 2. Zoals eerder in hoofdstuk 2 is uitgelegd is het uitgangspunt van het onderscheid tussen algemeen en actief milieubesef dat algemeen milieubesef niet per se hoeft te leiden tot een bepaald gedrag of tot gedragsveranderingen. Zo kan iemand die weet dat op de fiets gaan beter is voor het milieu, toch overal (ook kleine afstanden) met de auto naartoe gaan omdat hij dit gemakkelijk vindt of er een gewoonte van heeft gemaakt. Algemeen milieubesef is in dit onderzoek opgenomen omdat we aan het begin ervan uitgingen dat milieu niet altijd een van de belangrijkste redenen is voor het oprichten van een initiatief. Gelet op de bevindingen in hoofdstuk 7 kunnen we zeggen dat algemeen milieubesef op de achtergrond een rol speelt bij het gedrag van initiatiefnemers, omdat alle respondenten voldoen aan de criteria van actief milieubesef. Ervan uitgaande dat algemeen milieubesef niet per se leidt tot milieubewust gedrag en actief milieubesef juist wel en dat alle initiatiefnemers actief milieubesef hebben kunnen we zeggen dat er sprake is van weinig invloed. Wanneer er wel sprake is van invloed dan is deze positief, dus stimulerend.

We kijken nu naar relatie 3 en 3a. Op basis van hoofdstuk 7 kunnen we zeggen dat actief milieubesef relatief veel positieve invloed heeft op het gedrag van de respondenten. Dat betekent dat men een bepaalde verantwoordelijkheidsgevoel heeft tegenover het milieu, aandacht heeft voor milieuproblemen en tot slot allerlei gedragsregels heeft bedacht om bewust met het milieu om te gaan. Milieu behoort tot de top 3 aanleidingen voor waarom men betrokken is bij het initiatief, en is vaak ook het belangrijkste persoonlijke motief van de initiatiefnemers. Hieruit kan worden geconcludeerd dat deze determinant relatief veel invloed heeft op de intentie en direct op het gedrag van het individu. Het oprichten van een initiatief is namelijk voor bijna alle respondenten in lijn met hun milieubewuste gedrag voordat zij betrokken waren bij het initiatief. Daarnaast maakt het initiatief het mogelijk dat men kan voldoen aan zijn verantwoordelijkheidsgevoel tegenover het milieu en attent kan zijn op bijv. lokale milieuproblemen.

8.4 Invloed van sociale omgeving

In de vorige paragrafen hebben we gekeken naar de invloed van beleid en milieubesef op het gedrag van de initiatiefnemers. In deze paragraaf zullen we deelvraag 7 beantwoorden, dus kijken naar de invloed van de sociale omgeving. In hoofdstuk 7 hebben we gezien dat een groot deel van de respondenten de houding van andere mensen in zijn/haar omgeving belangrijk vindt en ook beïnvloed is bij de beslissing om betrokken te zijn. Daarnaast geeft een deel van de respondenten aan dat hij/zij naast positieve ook negatieve reacties heeft ontvangen van anderen met betrekking tot zijn/haar functie bij het initiatief. In het conceptueel model is de relatie tussen deze determinant en de intentie en het gedrag aangegeven met het cijfer 4. We zien dat de sociale omgeving alleen via de intentie invloed heeft op het gedrag van de initiatiefnemer.

Uit hoofdstuk 7 blijkt dat initiatiefnemers de houding van anderen niet alleen belangrijk vinden omdat ze zelf beïnvloed zijn door hun vriendenkring om betrokken te zijn bij een initiatief, maar ook omdat men steun wil ontvangen en het gedrag van anderen in zijn sociale omgeving wil beïnvloeden. Aangezien slechts een deel van de respondenten negatieve reacties heeft ontvangen en een groot deel denkt beïnvloed te zijn door zijn sociale omgeving kunnen we zeggen dat deze determinant, net zoals milieubesef, een positieve invloed heeft op de intentie en het gedrag van de initiatiefnemers. Dat respondenten de houding van anderen belangrijk vinden impliceert dat zij waarde hechten aan hun opvattingen. Initiatiefnemers vinden de houding van anderen belangrijk omwille van steun en overtuiging. Als men door anderen gesteund wil worden dan gaat het eigenlijk om dat hij door anderen positief gestimuleerd wil worden. Als

men de houding van anderen belangrijk vindt omdat hij ze wil overtuigen, zodat ze bijv. lid worden van het initiatief, dan wil hij invloed uitoefenen op de houding en het gedrag van andere individuen. In het tweede geval zien we dat het individu niet zozeer beïnvloed wordt, maar juist invloed wil uitoefenen op hoe anderen tegen het gedrag in kwestie aankijken.

Als men de houding van anderen omwille van steun belangrijk vindt, dan streeft hij ernaar dat anderen ook positief denken over het gedrag in kwestie. Op die manier kan hij ook voldoen aan het beeld dat belangrijke mensen om hem heen wenselijk achten. De wil om zich hieraan te conformeren is een intrinsieke motivatie. Dit zien we heel duidelijk bij initiatiefnemers die door hun vriendenkring gestimuleerd zijn om betrokken te zijn bij een initiatief. Zo'n initiatiefnemer vindt de opvattingen van zijn vrienden belangrijk, wordt deels door hen aangemoedigd om het gedrag uit te voeren en wil zich ook conformeren aan het gewenste gedrag van zijn vrienden. De invloed van de sociale omgeving is een product van het coöperatieve gedachtegoed ('samen organiseren') en is ook om die reden een invloedrijke determinant. Het betrekken van personen uit de eigen omgeving laat zien dat men een hechte kerngroep wil vormen en met een 'vertrouwd gevoel' aan de slag kan gaan. Het 'samen staan we sterk' principe, waarin de nadruk wordt gelegd op vertrouwen, staat hierin centraal (zie ook hoofdstuk 4, §4.2.2).

8.5 Invloed van andere determinanten

In deze paragraaf kijken we eerst naar relatie 5, de invloed van de attituden, en daarna naar relatie 6 en 6a, de invloed van de ervaren gedragscontrole op de intentie en het gedrag van initiatiefnemers. In het conceptueel model zien we dat de attituden een indirecte invloed hebben op het gedrag van de initiatiefnemers, en de ervaren gedragscontrole zowel indirecte als directe invloed. Uit hoofdstuk 7 blijkt dat de initiatiefnemers overwegend positieve attituden hadden ten aanzien van het gedrag in kwestie, deze determinant heeft dus een positieve invloed op de intentie en het gedrag van de respondent. In hoofdstuk 2 zagen we dat als algemene regel binnen de theorie van gepland gedrag geldt: hoe positiever de attituden en de sociale omgeving ten aanzien van het gedrag zijn, hoe groter de ervaren gedragscontrole en sterker de intentie is om het gedrag uit te voeren (Ajzen, 1991). Uitgaande hiervan kunnen we zeggen dat de ervaren gedragscontrole relatief groot zou moeten zijn.

Uit hoofdstuk 7 blijkt ook dat de ervaren gedragscontrole van initiatiefnemers, ondanks dat men vrijwilligerswerk doet, weinig tijd en geld beschikbaar heeft, niet altijd kennis heeft over de gang van zaken en verschillende belemmeringen ervaart in het beleid (barrières), relatief groot is. Dit heeft niet alleen te maken met de positieve invloed van andere determinanten. Dat initiatiefnemers in staat zijn om (op persoonlijk niveau) verschillende barrières te 'overwinnen' speelt ook een rol. Zij blijven geloven in datgene wat zij doen goed is voor het milieu en de lokale bevolking. Hierdoor heeft deze determinant ook directe positieve invloed op het gedrag van de initiatiefnemers. Samen met de positieve invloed van de andere determinanten, zoals de sociale omgeving (bijv. omdat men niet alleen, maar met een groep de coöperatie zal oprichten / het gedrag zal uitvoeren), denkt het individu meer controle te hebben over de slagingskans van het gedrag in kwestie. Ook kunnen de opvattingen van de initiatiefnemers, over de effectiviteit van het gedrag en het vertrouwen in persoonlijke vaardigheden, samen met de positieve invloed van de attituden en sociale omgeving ervoor zorgen dat verschillende barrières worden overwonnen.

8.6 Belangrijkste bevindingen

In de vorige paragrafen hebben we een voor een gekeken naar de invloed van de determinanten in het conceptueel model. In deze paragraaf zullen we ingaan op de samenhang tussen deze determinanten en de centrale vraag van dit onderzoek beantwoorden. De belangrijkste bevindingen van dit onderzoek worden in het onderstaand overzicht weergegeven:

Figuur 23: De invloed van de determinanten

Determinant	Invloed op de intentie	Intentie	Gedrag	Succes
Attitude	Lokale duurzame energie en energiebesparing stimuleren is een goede zaak Voordelen: lokale duurzame energie, sociale cohesie, leefbaarheid, lokale economie, bewustzijn en persoonlijke ontwikkeling Nadelen: tijd en vrijwilligerswerk	Stimulerend	Uitvoeren	Neutrale invloed
Milieubesef	Het milieu en de natuur zijn belangrijk Bezorgd over de toekomst van de aarde en de schade die de mens veroorzaakt Milieuaspect speelt een belangrijke rol	Stimulerend	Idem dito	Neutrale invloed
Hot cognition	Verantwoordelijkheidsgevoel Regelmatig reflectie/communicatie Gedragsregels bedacht	Stimulerend	Idem dito	Neutrale invloed
Sociale omgeving	Houding van anderen is belangrijk Beïnvloed door sociale omgeving	Stimulerend	Idem dito	Neutrale invloed
Mogelijkheden / ervaren gedragscontrole	Gedrag is effectief Vertrouwen in eigen vaardigheden Barrières: tijd	Stimulerend	Doorgaans uitvoeren	Neutrale invloed
Beleid	Belemmeringen door de houding van de overheid en wetgeving	Soms ontmoedigend	Doorgaans uitvoeren	Negatieve invloed

Dit overzicht dient als een samenvatting van de bevindingen in de vorige paragrafen en is een weergave van de stimulerende en remmende factoren voor o.a. het gedrag van de initiatiefnemers. Door de belangrijkste punten in het overzicht toe te lichten kunnen we de centrale vraag beantwoorden:

Wat is de invloed van beleid, milieubesef en sociale omgeving op het gedrag van initiatiefnemers en het succes van initiatieven?

Belemmeringen in het beleid kunnen vooral voor initiatieven in de startfase ontmoedigend zijn (denk aan de invloed van gemeentelijk beleid) en daardoor een negatieve invloed hebben op het succes van lokale initiatieven. Dit blijkt o.a. uit het verhaal van de initiatiefnemers van de twee 'mislukte' initiatieven. Daarnaast zijn de meeste respondenten het erover eens dat belemmeringen in de wetgeving de groei van decentrale duurzame energie (initiatieven) negatief beïnvloeden. In het conceptueel model zijn er verschillende relaties tussen de determinanten. Gelet op de resultaten in hoofdstuk 7 (zie figuur 18 t/m 21) zijn de determinanten *hot cognition* en attitudes de belangrijkste stimulansen voor het oprichten van een lokaal initiatief (het vertonen van het gedrag in kwestie). Dit geldt overigens zowel voor de initiatiefnemers van bestaande initiatieven als voor die van initiatieven in de startfase. Daardoor is de invloed van deze determinanten op het succes van lokale initiatieven neutraal.

De invloed van de sociale omgeving is in vergelijking tot die van *hot cognition* en attitudes relatief minder. Dit heeft onder andere te maken met dat *hot cognition* en attitudes ervaringen zijn op persoonlijk niveau. De sociale omgeving deels ook, maar de invloed van deze determinant hangt ook samen met hoe andere mensen denken en handelen. Dat de sociale omgeving relatief minder invloed heeft kunnen we ook relateren aan het onafhankelijkheidsstreven van initiatiefnemers (onafhankelijk zijn van andere partijen). Uit de resultaten van hoofdstuk 7 blijkt verder dat de positieve invloed van de ervaren gedragscontrole ook relatief minder is dan die van *hot cognition* en attitudes. De invloed van deze determinant op het succes van lokale initiatieven is ook neutraal, want de meningsverschillen tussen de initiatiefnemers van initiatieven in verschillende fases – bijvoorbeeld dat meer initiatiefnemers van bestaande initiatieven tijdens de oprichting van het initiatief barrières hebben ervaren of dat initiatiefnemers van initiatieven in de startfase denken dat hun gedrag nog niet effectief is - leiden niet per se tot conclusies over een bepaalde invloed op het succes van initiatieven.

In het conceptueel model zien we dus naast determinanten die relatief veel positieve invloed hebben, ook determinanten die minder positieve of negatieve invloed hebben op de intentie en het gedrag van de initiatiefnemers. Uitgaande van de algemene regel binnen de theorie van gepland gedrag, die in §8.5 aan bod kwam, kunnen we het volgende zeggen: de positieve invloed van de determinanten attitudes, *hot cognition* (en algemeen milieubesef) en sociale omgeving leidt tot een relatief grote ervaren gedragscontrole en daardoor tot een sterke intentie om een initiatief op te richten. In het conceptueel model zijn er overigens meer determinanten die positieve invloed hebben dan determinanten die negatieve invloed hebben. Uitgaande van de algemene regel over de intentie - hoe sterker de intentie om een bepaald gedrag uit te voeren, hoe groter de kans is dat dit gedrag daadwerkelijk wordt uitgevoerd (Ajzen, 1991) - kunnen we zeggen dat er een sterke intentie is om het gedrag uit te voeren en daardoor de kans groter is dat dit gedrag daadwerkelijk wordt uitgevoerd. Zodoende worden allerlei barrières overwonnen.

Een stap verder in het conceptueel model is het succes van lokale initiatieven. In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat het succes van initiatieven in dit onderzoek wordt bepaald door de organiseerbaarheid (initiatiefnemers kunnen zich verenigen onder een doelstelling en een initiatief oprichten) en bestaanszekerheid van het initiatief (het initiatief kan zich 'staande' houden door projecten, financieringsbronnen, leden, enz.). In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat initiatieven vooral in de startfase en de fases daarna hier problemen mee hebben (zie hoofdstuk 2, §2.5.1 en hoofdstuk 3, §3.3 voor meer uitleg). Uit het overzicht blijkt dat alle determinanten, behalve beleid, neutrale invloed hebben op het succes van initiatieven. Dit omdat er dus bij die determinanten geen verschillen zijn tussen de ervaringen van initiatiefnemers van initiatieven in verschillende fases. Beleid heeft wel een negatieve invloed op het succes van initiatieven. De relatie tussen beleid en succes is om die reden met een stippellijn aangegeven in het conceptueel model. Het antwoord op de centrale vraag kan met een aantal zinnen als volgt worden samengevat: beleid heeft weinig tot geen invloed op de inzet en het gedrag van initiatiefnemers, maar gelet op de belemmeringen in de wetgeving en de rol van gemeentelijk beleid bij initiatieven die niet van de grond zijn gekomen, wel een negatieve invloed op het succes van lokale initiatieven. Sociale omgeving en milieubesef hebben een positieve invloed op het gedrag van initiatiefnemers en geen invloed op het succes van lokale initiatieven.

De wettelijke kaders waarin lokale initiatieven kunnen ontwikkelen zijn bepalend voor het succes van deze initiatieven. Het beleid voor decentrale duurzame energie van Duitsland en Denemarken laat dit duidelijk zien. We spreken hier van landen die al begonnen zijn met de energietransitie naar een duurzame samenleving. Decentrale duurzame energie wordt dan ook met ruime regelingen gestimuleerd. Nederland heeft een andere korte- en lange termijn perspectief op (decentrale) duurzame energie (zie hoofdstuk 5, §5.2). Dit is een belangrijke verklaring voor de achterstand van Nederland t.a.v. deze landen op het gebied van decentrale duurzame energie initiatieven. Uit de analyse in dit onderzoek blijkt dat de ervaren knelpunten in het beleid (die volgens de initiatiefnemers de ontwikkeling van initiatieven tegengaan) ook een belangrijke verklaring kunnen zijn voor deze achterstand. De knelpunten op het gebied van financiering, draagvlak, communicatie en beeldvorming, enz. spelen uiteraard ook een rol.

In dit onderzoek hebben we gezien dat het 'mislukken' van een initiatief ook te maken kan hebben met andere problemen zoals het ontbreken van financiële hulpbronnen, draagvlak, professionaliteit, specifieke kennis en een goede communicatie en beeldvorming. Het geheel van deze problemen kan op termijn leiden tot een verzwakking van de motivatie van initiatiefnemers. Men zou het gedrag in kwestie op een gegeven moment niet meer willen voortzetten omdat hij simpelweg niet meer gemotiveerd is. Toch blijkt uit de interviews dat voor bijna alle respondenten de positieve gevolgen van een initiatief zwaarder wegen dan de negatieve. Daarnaast lijken de initiatiefnemers bewust te zijn over de mogelijke 'tegenwerkingen' door externe partijen. De kunst is volgens hen dat je je eigen weg zoekt om een balans te vinden tussen wat je wel en niet kunt doen. Initiatieven zullen zelf moeten leren omgaan met barrières, daar komt de kracht van lokale initiatieven vandaan.

Uit dit onderzoek blijkt tot slot dat de initiatiefnemers die bij de oprichting van het initiatief betrokken zijn en daarna actief blijven vaak hoogopgeleide mannen en vrouwen zijn die ervaring hebben met duurzaamheidsprojecten. Zij zijn niet 'zomaar' burgers, de meesten hebben jarenlang in de energiesector gewerkt en weten waar het over gaat. Initiatiefnemers die minder kennis hebben over lokale duurzame energie hebben vaak weinig behoefte aan ondersteuning door andere partijen. Er zijn altijd wel mensen in hun omgeving (door hun werk, opleiding, enz.) die ze om advies kunnen vragen. Daarnaast blijkt uit de interviews dat de kartrekkers van verschillende initiatieven elkaar kennen en op de een of andere manier contact blijven houden voor zaken zoals informatie-uitwisseling, kennisdeling, advies en ondersteuning, enz. Niet alleen omdat ze ervaring hebben over bijv. het oprichten van een initiatief, maar ook omdat ze bijv. professionele kennis hebben en deze willen inzetten.

8.7 Aanbevelingen

De belangrijkste aanbeveling op basis van de resultaten van dit onderzoek is dat de overheid 'consistent' zou moeten zijn in haar beleid t.a.v. duurzame energie om lokale initiatieven te ondersteunen. Als alle partijen weten waar ze aan toe zijn, kunnen investeringsrisico's worden geminimaliseerd en 'wrijvingen' in de interactie tussen de overheid en initiatiefnemers worden voorkomen. Los van of decentrale duurzame energie past bij de korte- en langtermijnvisie van de overheid, zal dit leiden tot verschillende positieve ontwikkelingen in de energiemarkt en de maatschappij. Het beleid in Duitsland en Denemarken laat zien dat politieke consensus van groot belang is voor het bevorderen van decentrale duurzame energie. Het Energieakkoord is een belangrijke stap richting een mogelijke politieke consensus. De overheid heeft met dit akkoord gehoor gegeven aan verschillende partijen, zij is nu aan zet om keuzes te maken en conform deze keuzes te handelen. Transparantie en vertrouwen in het beleid is in dit kader erg belangrijk.

Vaste prijsafspraken voor de geleverde elektriciteit voor een periode van bijv. 20 jaar, net zoals in Duitsland en Denemarken, kan de investeringsonzekerheid verminderen. Deze prijsondersteuning kan worden voortgezet totdat groene energie kan concurreren met grijze energie. Om fiscale problemen door stimuleringsregelingen te voorkomen kan de overheid het voorbeeld nemen van Duitsland waar regelingen buiten de markt om geregeld worden, dus niet direct samenhangen met 'maatschappelijke kosten'. Daarnaast is het belangrijk dat er geen onnodige, 'marktversturende' subsidies worden uitgegeven. In plaats van dergelijke subsidies kan de overheid een eenmalig potje beschikbaar stellen voor aanloopsubsidies voor initiatieven in de startfase. Daarmee wordt niet alleen de aanschaf van zonnepanelen gestimuleerd, maar ook het draagvlak en energiebewustzijn in de regio. De huidige plannen van de overheid over salderen-light en de mogelijkheid voor initiatieven om verschillende duurzame energietechnieken toe te passen (EZ, 2013) zijn positieve ontwikkelingen.

Zowel in de wetenschappelijke literatuur als in andere publicaties en onderzoeksrapporten is het nut en belang van de betrokkenheid van burgers bij decentrale duurzame energie projecten herhaaldelijk bewezen. De *Energiewende* in Duitsland heeft laten zien dat de rol van de burgers achter de toename van hernieuwbare elektriciteit niet veronachtzaamd moet worden (Boot, 2013). Lokale initiatieven zijn in Nederland niet zozeer belangrijk vanwege de bijdrage die zij kunnen leveren aan het aandeel van hernieuwbare energie in de totale energieopwekking, maar eerder voor het creëren van draagvlak voor grote duurzame energieprojecten. Gelet op de energieopties voor het bereiken van de 2020-doelstelling (o.a. windenergie) en het NIMBY-effect in Nederland kunnen decentrale duurzame energie initiatieven een belangrijke rol spelen bij het creëren van draagvlak en bevorderen van energiebewustzijn onder de lokale bevolking.

Het is belangrijk dat lokale overheden ervan bewust zijn dat zij een belangrijke rol kunnen spelen bij de interactie tussen burgers en overheid. Het toe-eigenen van een bepaalde rol als gemeente of provincie is relevant voor verschillende partijen. Concrete doelstellingen t.a.v. decentrale duurzame energie zullen eerder leiden tot concrete handelingen waardoor initiatiefnemers zullen weten wat zij van hun gemeente/provincie kunnen verwachten. Zoals

ook blijkt uit de interviewresultaten willen initiatiefnemers niet per se geld van hun gemeente/provincie. Meedenken met de initiatiefnemers, zodat het initiatief zoveel mogelijk kan groeien en uiteindelijk onafhankelijk kan functioneren van de overheid, is meestal voldoende. Toch is het bieden van financiële steun, vooral in de startfase, van groot belang. Provincies kunnen op dit gebied een grote rol spelen door bijv. gebruik te maken van hun netwerkfuncties om financieringsbronnen te vinden voor lokale initiatieven.

Voor de initiatiefnemers zelf is het erg belangrijk dat er een professionele backoffice wordt opgericht met het doel dat lokale initiatieven in alle fases leren omgaan met verschillende barrières. Deze backoffice kan voor veel draagvlak het beste civil society georiënteerd zijn. Op deze manier kunnen initiatiefnemers meer leren van elkaars ervaringen dan in de huidige situatie. Zo'n backoffice kan verschillende oplossingen bieden voor problemen op het gebied van financiering, professionaliteit, communicatie, enz. Tot slot is het erg belangrijk dat het enthousiasme van initiatiefnemers behouden wordt. Wat initiatiefnemers zo sterk en bijzonder maakt is hun motivatie voor het realiseren van doelstellingen. Wanneer men om allerlei redenen niet meer gemotiveerd is verdwijnt de meest bijzondere eigenschap van initiatiefnemers: ondanks allerlei belemmeringen doorzetten totdat de doelstellingen zijn bereikt.

8.8 Reflectie en verantwoording

In dit onderzoek hebben we verschillende cases onderzocht en geprobeerd om de context van lokale duurzame energie initiatieven te begrijpen. De interactie tussen de overheid en lokale initiatieven en de motieven van initiatiefnemers stonden daarbij centraal. De belangrijkste vraag met betrekking tot de bevindingen in dit onderzoek is of deze gegeneraliseerd kunnen worden naar een grote groep initiatiefnemers. Ondanks het feit dat een beperkte groep is onderzocht kunnen we zeggen dat de kans groot is dat we de bevindingen in dit onderzoek ook bij een onderzoek met een grote groep initiatiefnemers zullen tegenkomen. Zeker omdat de 'eerste initiatiefnemers', de oprichters van initiatieven, vaak personen zijn die al een lange tijd in de energiesector werken en kennis hebben over de gang van zaken. Daarnaast gaat het om een groep die dezelfde doelen nastreeft en filosofieën aanhangt. Waarschijnlijk ervaren andere initiatiefnemers dezelfde of in ieder geval vergelijkbare knelpunten op het gebied van beleid, financiering, draagvlak en communicatie. Ook is de kans groot dat andere initiatiefnemers op dezelfde manier beïnvloed worden door verschillende determinanten. Deze studie biedt daarom verschillende kansen voor vervolgonderzoek. Zo kan er met een landelijk onderzoek worden nagegaan of dezelfde resultaten verkregen worden bij andere initiatieven.

Het ontbreken van data heeft een negatieve invloed op de generaliseerbaarheid van de resultaten. Dit geldt niet zozeer voor bestaande lokale initiatieven (deze zijn 'completer' dan de initiatieven in de startfase), maar voor initiatieven in de startfase. Wanneer alle vier de initiatieven in de startfase 'mislukte' initiatieven zouden geweest zijn, waren de resultaten meer representatief geweest voor mislukte initiatieven. In een vervolgonderzoek is het mogelijk om deze data aan te vullen door op zoek te gaan naar andere mislukte initiatieven. Deze initiatieven zijn moeilijk vindbaar omdat de meeste lokale initiatieven rond het jaar 2011 zijn ontstaan en nog in ontwikkeling zijn. Dit kan dus betekenen dat er nog weinig initiatiefnemers zijn die er 'echt' mee gestopt zijn. Een vervolgonderzoek naar deze mislukte initiatieven is vooral belangrijk om meer data te beschikken over de mogelijke negatieve invloed van beleid.

Een van de belangrijkste beperkingen van deze studie is het aantal 'mislukte' initiatieven dat kon worden onderzocht. Het voorgenomen doel was om vijf bestaande en vier 'mislukte' initiatieven te onderzoeken. Dit is echter niet gelukt omdat er maar twee in plaats van vier 'mislukte' initiatieven zijn gevonden. In dit proces heb ik eerst in de lijst van Schwencke (2012) gezocht naar initiatieven in de startfase, vervolgens op internet naar gegevens en berichten over deze initiatieven. Het opsporen van 'mislukte' initiatieven was erg moeilijk omdat de gegevens van de initiatiefnemers bijv. niet meer beschikbaar waren op internet of niet meer actueel waren. Vervolgens is er naar initiatiefnemers, van wie de gegevens wel zijn gevonden, een e-mail

gestuurd. De meesten hebben niet gereageerd, een deel gaf aan dat zij nog in de startfase zouden zijn. Initiatiefnemers van slechts twee initiatieven gaven aan dat zij gestopt waren met het initiatief. Na een aantal andere pogingen heb ik besloten om deze initiatieven aan te vullen met initiatieven in de startfase die moeilijk op gang komen.

Daarnaast was het voornemen om in totaal 18 interviews af te nemen, waarvan er tien met respondenten van bestaande initiatieven en acht met respondenten van initiatieven in de startfase. Dit is echter niet gelukt omdat de respondent van een van de bestaande initiatieven (tevens de voorzitter van het initiatief) in verband met de kwetsbaarheid van zijn initiatief hier niet mee akkoord ging. Daarnaast is 'een tweede respondent' van een van de 'mislukte' initiatieven niet kunnen bereiken in verband met de zomervakantie en emigratie naar het buitenland. In totaal zijn er dus 16 interviews afgenomen. Het ontbreken van interviewresultaten van de tweede respondenten bij deze initiatieven gaat ten koste van de betrouwbaarheid van data. De antwoorden van de 'eerste' respondenten zijn immers niet controleerbaar en vergelijkbaar met die van de tweede respondenten. Hierdoor heb ik als onderzoeker, naast het gebruik van aanvullende bronnen over het initiatief, de antwoorden van de eerste respondenten voor waar moeten aannemen wat betreft het verhaal over het initiatief.

De gebruikte theorieën - beleidsarrangementen benadering, structuratietheorie en theorie van gepland gedrag - sloten goed aan bij de data van dit onderzoek. Er zijn geen bijzondere op- of aanmerkingen over de BAB en structuratietheorie. Achteraf gezien is het wel een verstandige beslissing geweest om het onderscheid tussen *cold cognition* en *hot cognition* op te nemen in het model van Ajzen. Volgens Woerkum en Renes (2007) is dat gewoonten en emoties, door in te gaan tegen de intentie van het individu, het gedrag van een individu ook kunnen beïnvloeden een belangrijke kritiek op de theorie van gepland gedrag. De auteurs stellen dat door dit 'automatisch gedrag' de verbinding tussen intentie en gedrag wordt verbroken. Het gebruik van het begrip *hot cognition*, waarin ook begrippen als gedragsregels, persoonlijke relevantie, emoties, enz. zijn opgenomen, is een belangrijke toevoeging geweest aan de theorie van gepland gedrag en heeft daarmee een mogelijke beperking van deze theorie in dit onderzoek voorkomen.

Al met al heeft dit onderzoek belangrijke bijdragen geleverd aan de informatiebehoefte over dit onderwerp. Niet alleen op sociaal gebied, maar vooral ook beleidsmatig. Door dit onderzoek is er informatie beschikbaar over de specifieke invloed van verschillende determinanten als beleid, milieubesef en sociale omgeving. Er kan misschien niet met zekerheid gegeneraliseerd worden, maar al met al biedt dit onderzoek inzicht in de stimulerende en remmende factoren voor het gedrag van initiatiefnemers en het succes van lokale initiatieven. Zoals ook blijkt uit de aanbevelingen in de vorige paragraaf, biedt dit onderzoek ook inzicht in verschillende oplossingsrichtingen: mogelijke beleidsaanpassingen voor het doorvoeren van stimulerende maatregelen voor lokale initiatieven, de rol die decentrale overheden kunnen spelen bij de interactie tussen verschillende partijen als overheid, financierders en initiatiefnemers, wat initiatiefnemers zelf kunnen doen om te leren omgaan met verschillende knelpunten, enz.

Ondanks alle beperkingen en tegenslagen gedurende de uitvoering is dit onderzoek in het algemeen goed verlopen. De planning is wel een aantal keer gewijzigd, met name omdat een aantal respondenten niet makkelijk te bereiken waren of pas weken later beschikbaar waren voor een interview. Het was erg leuk en leerzaam om dit onderzoek te doen. Zo heb ik de opening van de eerste zonnecentrale van Calorie Energie kunnen meemaken, waar ik het enthousiasme van initiatiefnemers ter plekke heb kunnen waarnemen. Dit enthousiasme was ook waar te nemen tijdens de interviews. Hierdoor is het me beter gelukt om in de huid te kruipen van de initiatiefnemers en zodoende de denk- en handelwijze te begrijpen en het gedrag te verklaren. Tijdens dit onderzoek heb ik niet alleen geleerd hoe een concreet fenomeen in de samenleving onderzocht moet worden, maar ook hoe ik moet omgaan met de veelzijdigheid van data en onverwachtse wijzigingen in de planning en dat ik kort en bondig moet zijn in het weergeven van resultaten.

Referenties

- Aardgas in Nederland. (2013). *Aardgas en economie*. Geraadpleegd op 5 december 2013, <http://www.aardgas-in-nederland.nl/nederland-aardgasland/aardgas-en-de-economie/>
- Aarts, B., Bruns, M., Leroy, P., Liefferink, D., Tatenhove, J. van. (2001). *Biologisch groeien?! Een multi-actor analyse van het beleidsarrangement biologische landbouw (2000-2020)*. Nijmegen, Nederland: Radboud Universiteit Nijmegen, Leerstoelgroep Milieu en Beleid, Faculteit Beleidswetenschappen.
- Aarts, N. & Woerkum, C. van. (2008). *Strategische communicatie*. Assen: Van Gorcum.
- Ackaert, L. & Swyngedouw, M. (1998). *Milieubesef en milieugedrag van de Vlaming*. Brussel: Katholieke Universiteit Brussel, Centrum voor Toegepast Multivariaat Onderzoek.
- Aedes. (2013). *Dossier: Energie en Duurzaamheid*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.aedes.nl/content/dossiers/Energie-en-duurzaamheid.xml>
- AgentschapNL. (2010). *Kracht uit eigen energie, gemeenten en lokale duurzame energiebedrijven* (Publicatie-nr. 2FLOK1008). Geraadpleegd op 3 oktober 2013, http://www.rwsleefomgeving.nl/publish/pages/92583/brochure_kracht_uit_eigen_energie_gemeenten_en_lokale_duurzame_energiebedrijven_lokaal_klimaatbeleid.pdf
- AgentschapNL. (2012). *Zonnestroom en de Nederlandse wetgeving* (publicatienummer: 2IPZX1202). Geraadpleegd op 1 december 2013, http://www.rvo.nl/sites/default/files/Zonnestroom%20en%20de%20Nederlandse%20wetgeving_0.pdf
- Agterbosch, S., W. Vermeulen & P. Glasbergen. (2004). Implementation of Wind Energy in the Netherlands – the importance of the social-institutional setting. *Energy Policy*, 32, 2049-2066.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational behaviour and human decision processes*, 50, 179-211. Geraadpleegd op 1 november, 2013, <http://people.umass.edu/~ajzen/publications.html>
- Anders, R. (2013). *De slimme consument doet zonnepanelen zonder subsidie*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.duurzaambedrijfsleven.nl/57644/de-slimme-consument-doet-zonnepanelen-zonder-subsidie/>
- Anthonissen, P.F., Avau, M., Bock, W. de, Deknop, K., Derijcke, L., Visch, J. de, ... Beirendonck, L. van. (2006). *HRM in perspectief*. Mechelen: Wolters Kluwer.
- Aronson, E., Wilson, T. D. & Akert, R. M. (2011). *Sociale psychologie*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- BMU, Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Building and Nuclear Safety. (2011). *General information: transformation of our energy system*. Geraadpleegd op 10 december 2013, <http://www.bmu.de/en/topics/climate-energy/transformation-of-the-energy-system/general-information/>
- Bokhoven, T. & Court, T. de la. (2012). *Eigen duurzame energie voor iedereen*. Geraadpleegd op 25 november 2013, <http://thijsdelacourt.nl/post/33297670148/eigen-duurzame-energie-voor-iedereen>
- Bontebal, H. (2011). *Lokale en coöperatie duurzame energie-initiatieven*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://henribontenbal.wordpress.com/2011/11/21/lokale-en-coöperatieve-duurzame-energie-initiatieven/>
- Boon, F. (2013). *Lijst met informatie over LDEB in Nederland*. Geraadpleegd op 4 december 2013, http://nl.lokaleduurzameenergiebedrijven.wikia.com/wiki/Lijst_met_informatie_over_LDEB_in_Nederland
- Boot, P. (2013). *De Duitse Energiewende: inspiratie voor Nederland?* Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Bosman, R. (2013). Lessen uit Duitsland. *Energie+*, 1, 28-30. Geraadpleegd op 4 december 2013, http://www.energieplus.nl/lessen_uit_duitsland
- Breukers, S. (2006). *Changing institutional landscapes for implementing wind power*. Amsterdam, Nederland: Universiteit van Amsterdam, Amsterdam Institute for Metropolitan and International Development Studies.
- Breukers, S. (2008). *Windenergie in Nederland en elders*. Geraadpleegd op 20 december 2013, http://www.knag.nl/krame493/fileadmin/geografie/artikelen_site/index.php?id=640&tx_ttnews%5Bsword%5D=gis&tx_ttnews%5Bpointer%5D=21&tx_ttnews%5Btt_news%5D=916&tx_ttnews%5BbackPid%5D=502&cHash=fd723e84d

- Brug, J. (2007). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering*. Assen: Van Gorcum.
- Buisman, K. (2012). *Soren Hermansen*. Geraadpleegd op 14 januari 2014, <http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/2012/oktober/Soren-Hermansen.html>
- Court, T. de la. (2012, 2 augustus). Kritiek GL op subsidieregeling zon. *Energie+*. Geraadpleegd op 14 januari 2014, <http://www.energieplus.nl/artikelen/nieuws/kritiek-gl-op-subsidieregeling-zon.272488.lynkx>
- Crotty, M. (1998). *The Foundations of Social Research*. Londen: Sage.
- Cuperus, J. (2012). *Stappenplan lokaal energie initiatief*. Leeuwarden: Hogeschool Van Hall Larenstein.
- DE Unie. (2013). *Diensten*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.duurzameenergieunie.nl/diensten/>
- DEA, Danish Energy Agency Denmark. (2012). *Energy Policy in Denmark*. Geraadpleegd op 1 december 2013, http://www.ens.dk/sites/ens.dk/files/dokumenter/publikationer/downloads/energy_policy_in_denmark_-_web.pdf
- Dekens, R. (2012). *Zonnestroom voor Oosterhesselen*. Geraadpleegd op 1 december 2013, http://www.drenthe.info/dvs/fileadmin/user_upload/kwartaal4_2012/dekens_11-10-2012_zonnestroom_plan_B.pdf
- Dekker, P. (2001). *Civil society. Verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk*. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, V. (2012, 22 september). Salderen is geen ruilobject. *Trouw*. Geraadpleegd op 3 december 2013, <http://www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/1977743/2011/05/06/Zonnepanelen-steeds-goedkoper-nu-nog-een-goed-dak.dhtml>
- Dekker, V. (2011, 6 mei). Zonnepanelen steeds goedkoper; nu nog een goed dak. *Trouw*. Geraadpleegd op 3 december 2013, <http://www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/1977743/2011/05/06/Zonnepanelen-steeds-goedkoper-nu-nog-een-goed-dak.dhtml>
- Devine-Wright, P. (2011). Enhancing local distinctiveness fosters public acceptance of tidal energy: A UK case study, *Energy Policy*, 39, 83-93.
- Doesburg, H. (2012, 27 september). De fiscale kant van duurzame energie. *VBTM Advocaten*. Geraadpleegd op 3 december 2013, http://vbtm.nl/news/item/de_fiscale_kant_van_duurzame_energie/282
- Dom, L. (2005). *Het nut van Giddens' structuratietheorie voor empirisch onderzoek in de sociale wetenschappen*. Geraadpleegd op 3 december 2013, <https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/198817/1/mens>
- Dom, L. (2006). *Ouders en scholen*. Gent: Academia Press
- Draijer, W. (2013). De laatste loodjes. *SER Magazine*, 53, 2. Geraadpleegd op 3 december 2013, <http://www.ser.nl/~media/files/internet/publicaties/sermagazine/2013/september2013.ashx>
- DTI, Denmark Technological Institute. (2004). *Co-operative energy: lessons from Denmark and Sweden*. Geraadpleegd op 3 december 2013, http://www.uk.coop/sites/storage/public/downloads/36247mr_0_0.pdf
- Duurzaam bedrijfsleven. (2012, 15 oktober). Burgers steken miljard in hernieuwbare energie. *Duurzaam bedrijfsleven*. Geraadpleegd van <http://www.duurzaambedrijfsleven.nl/47015/burgers-steken-miljard-in-hernieuwbare-energie/>
- Duurzaam Thuis. (2012). *BTW verlaging zonnepanelen werkt averechts*. Geraadpleegd op 7 december 2013, <http://www.duurzaamthuis.nl/btw-verlaging-zonnepanelen-werkt-averechts>
- Duijnmayr, D. (2013, 20 maart). Decentrale lobby zet zich schrap tegen voorstel EZ over collectieve zelflevering. *Energieia*. Geraadpleegd op 7 december 2013, <http://www.energieia.nl/preview/1843-Decentrale-lobby-zet-zich-schrap-tegen-voorstel-EZ-over-collectieve-zelflevering.html>
- E-decentraal (2013). *E-decentraal: van en voor lokale energie-initiatieven*. Geraadpleegd op 7 december 2013, <http://www.e-decentraal.com/over-e-decentraal/>
- E-decentraal (2013). *Werkgroepen*. Geraadpleegd op 7 december 2013, <http://www.e-decentraal.com/over-e-decentraal/werkgroepen/>
- E-decentraal (2013). *Wet- en regelgeving*. Geraadpleegd op 7 december 2013, <http://www.e-decentraal.com/wet-en-regelgeving/>

- Elektriciteitswet 1998. *Artikel 31c*. Geraadpleegd op 7 december 2013, http://wetten.overheid.nl/BWBR0009755/Hoofdstuk3/5/Artikel31c/geldigheidsdatum_27-05-2013
- ECN, Energieonderzoek Centrum Nederland. (2013). *Geschiedenis van de zonnecel*. Geraadpleegd op 13 oktober 2013, https://www.ecn.nl/fileadmin/ecn/units/zon/docs/geschiedenis_van_de_zonnecel.pdf
- ECN, Energie-Nederland & Netbeheer Nederland. (2012). *Energietrends 2012*. Geraadpleegd op 7 december 2013, <http://www.energie-nederland.nl/wp-content/uploads/docs/EnergieTrends2012.pdf>
- Elzenga, H. & Kruitwagen, S. (2012). *Ex-ante evaluatie van Green Deals Energie* (500002002). Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Encyclo. (2013). *Gebruikersprofielen elektriciteit*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.encyclo.nl/begrip/Gebruikersprofiel%20elektriciteit>
- Energiea. (2012, 29 oktober). Rutte II kiest voor salderen-light, houdt deur open voor leveranciersverplichting. *Energiea*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.energiea.nl/dossier.php?DossierID=30&ID=50348>
- Energie+. (2012, 21 augustus). Overheid moet decentraal meer stimuleren. *Energie+*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.energieplus.nl/nieuws/nieuws/overheid-moet-decentraal-meer-stimuleren.277394.lynkx>
- Energie+. (2012, 15 mei). Groei energiecoöperaties Duitsland. *Energie+*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.energieplus.nl/nieuws/nieuws/groei-energiecooperaties-duitsland.260276.lynkx>
- Energiewereld. (2003). Succesvolle ontwikkeling zonne-energie dreigt te worden afgebroken. *Energiewereld*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.energiewereld.nl/nieuws/succesvolle-ontwikkeling-zonne-energie-dreigt-te-worden-afgebroken.aspx>
- Energie overheid. (2013, 9 augustus). Subsidiebudget zonnepanelen op. *Energie overheid*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.energieoverheid.nl/2013/08/09/subsidiebudget-zonnepanelen-is-op/>
- EZ, ministerie van Economische Zaken. (2011). *Energierapport* (Kamerstuk 31510 nr. 47). Geraadpleegd op 6 december 2013, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31510-47.html>
- EZ, ministerie van Economische Zaken. (2011). *Energierapport 2011*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2011/06/10/energierapport-2011.html>
- EZ, ministerie van Economische Zaken. (2013) *Visie Lokale Energie*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/11/08/visie-lokale-energie.html>
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. California: Addison-Wesley Publishing Company
- Fraas, L. M. & Partain, L. (2010). *Solar cells and their applications*. New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Frouws, J. (1993). *Mest en macht: een politiek-sociologische studie naar belangenbehartiging en beleidsvorming inzake de mestproblematiek in Nederland vanaf 1970*. Wageningen: Landbouwniversiteit Wageningen.
- Gaslicht. (2013). *Energiebelasting op energieverbruik*. Geraadpleegd op 7 december 2013, <http://www.gaslicht.com/energie-informatie/energiebelasting>
- Gauthier, J.B. & Pharmaciën, J.F.B. (2009). *The practice of pharmacy as a social system: Giddens' sociological structuration theory*. Québec, Canada: Université du Québec en Outaouais, Département des sciences administratives.
- Gelder, J.W. van & Kouwenhoven, D. (2010). *Investeren in duurzame elektriciteitsopwekking door Nederlandse banken*. Geraadpleegd op 7 december 2013, http://www.eerlijkebankwijzer.nl/media/14618/praktijkonderzoek_energie_april_2010.pdf
- Gemen, F. van. (2013). *Yes, in my back yard please!* Geraadpleegd op 5 oktober 2013, <http://www.energieplus.nl/dossier-financiering/blogs-energie/yes-in-my-back-yard-please!.356883.lynkx>
- Giddens, A. (1984) *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity press.
- Gouman, J. (2011) *Energieke Burgers: een onderzoek naar (participatie in) burgerinitiatieven op gebied van duurzame energie*. Leiden, Nederland: Universiteit Leiden.
- Greenpeace, Natuur & Milieu, Milieudefensie & De Natuur en Milieufederaties. (2013, 29 mei) Uitgangspunt Energieakkoord: 'De vervuiler

betaalt.' *Brabantse Milieufederatie*. Geraadpleegd op 4 december 2013, <http://www.brabantsemilieufederatie.nl/nieuws130529>

- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Heuvelrug Energie. (2013). *Verenigde Energie Coöperaties*. Geraadpleegd op 7 december 2013, <http://www.heuvelrugenergie.nl/nieuws/62-verenigde-energie-coöperaties>
- HIER opgewekt. (2013). *Aardwarmte VOF Den Haag*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.hieropgewekt.nl/initiatieven/zuid-holland/aardwarmte-den-haag-vof>
- HIER opgewekt. (2013). *Calorie Energie*. Geraadpleegd op 2 december 2013, <http://www.hieropgewekt.nl/initiatieven/noord-holland/calorie-energie>
- HIER opgewekt (2013, 30 januari). Duurzame lokale energieopwekking goed voor economie. *HIER opgewekt*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.hieropgewekt.nl/actueel/duurzame-lokale-energieopwekking-goed-voor-economie>
- HIER opgewekt. (2012, 14 november). Initiatieven massaal naar evenement. *HIER opgewekt*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.hieropgewekt.nl/actueel/initiatieven-massaal-naar-evenement>
- HIER opgewekt. (2012). *Uit de 'Valley of Death', financieringsarrangementen voor lokale energie initiatieven*. Geraadpleegd op 5 december 2013, <http://www.hieropgewekt.nl/kennis/financiering/uit-de-valley-death-financieringsarrangementen-voor-lokale-energie-initiatieven>
- HIER opgewekt. (2013). *White labels en de toekomst*. Geraadpleegd op 5 december 2013, <http://www.hieropgewekt.nl/kennis/energie-leveren/white-labels-en-de-toekomst>
- HIER opgewekt (2012). *Zelflevering & saldering*. Geraadpleegd op 6 december, <http://www.hieropgewekt.nl/kennis/zelflevering-en-saldering/zelflevering-saldering>
- Hofs, H.W. (2013, 5 juli). Nederland loopt met duurzame energie enorm achter op Europa. *NOS*. Geraadpleegd op 5 december 2013, <http://nos.nl/audio/526138-nederland-loopt-met-duurzame-energie-enorm-achter-op-europa.html>
- Hoogerwerf, A. & Herweijer, M. (2008). *Overheidsbeleid: een inleiding in de beleidswetenschap*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Hoppe, T., Bressers, J. Th. A & Lulofs, K. R. D. (2011). Local government influence on energy conservation ambitions in existing housing sites – Plucking the low-hanging fruit? *Energy Policy*, 39, 916-925.
- IEA, International Energy Agency. (2011). *Energy Policies of IEA Countries Denmark*. Geraadpleegd op 14 januari 2014, http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Denmark2011_unsecured.pdf
- Immink, I. (2007). *Voorbij de risiconorm. Nieuwe relaties tussen ruimte, water en risico*. Delft: Eburon.
- Jong, A. de & Duin, C. van (2010). *Regionale prognose 2009-2040: Vergrijzing en omslag van groei naar krimp*. Geraadpleegd op 6 december 2013, http://www.planbureauvoordeleefomgeving.nl/sites/default/files/cms/publicaties/regionale_prognose_2009-2040.pdf
- Jong Nederland. (2011). *Inconsistent beleid grote investeringsdrempel*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://jongnederland.krijgtnieuwenergie.nl/knelpunt/inconsistent-beleid-grote-investeringsdrempel>
- Jonker, J. & Reinhoudt, J. (2013, 6 februari). Het huidige economische model is onhoudbaar: Nederland bruist van de duurzame initiatieven. *Trouw*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/3389443/2013/02/06/Het-huidige-economische-model-is-onhoudbaar-Nederland-bruist-van-de-duurzame-initiatieven.dhtml>
- Jooren-Boor, J. van der. (2013, 10 mei). Scholen actief met onderwijs over natuur en duurzaamheid. *Hilversum mediastad*. Geraadpleegd op 4 december 2013, http://www.hilversum.nl/Nieuws/Nieuws_Archief/Nieuwsarchief_2013/Nieuwsarchief_januari_2013/Scholen_actief_met_onderwijs_over_natuur_en_duurzaamheid
- Klimaatverbond. (2011, 24 november). Doorbraak duurzame energie voor het grijpen. *Klimaatverbond*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.klimaatverbond.nl/nieuws/doorbraak-duurzame-energie-voor-het-grijpen>
- Kluin, I. (2013, 18 februari). EZ snoert decentrale energie de mond. *Energie+*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.energieplus.nl/dossier-financiering/blogs-energie/ez-snoert-decentrale-energie-de-mond.320339.lynkx>
- Kooistra, S. (2012). *Vereniging Gemeenten voor Duurzame ontwikkeling haalt energie uit de samenleving*. Geraadpleegd op 14 januari 2014, <http://www.vngmagazine.nl/archief/6435/vereniging-gemeenten-voor-duurzame-ontwikkeling-haalt-energie-uit-de-samenleving>
- Lans, J. van der. (2012). *Burgerkracht vraagt om andere instituties*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.socialevraagstukken.nl/site/2012/09/19/burgerkracht-vraagt-om-andere-instituties/>
- Lans, J. van der. (2012). *Crisis: een kans om ons publieke diensten toe te eigenen*. Geraadpleegd op 4 januari 2014,

<http://www.socialevraagstukken.nl/site/2012/05/24/do-it-yourselfes/>

- Lecher, L., Mesters, I. & Bolman, C. (2010). *Gezondheidspsychologie bij patiënten*. Assen: Van Gorcum.
- Leroy, P. & Wiering, M. (2007). Inhoudelijke ontwikkelingen, doelstellingen en uitgangspunten van het milieubeleid. In Driessen, P. & Leroy P., *Milieubeleid: Analyse en perspectief* (p. 75-95). Bussum: Coutinho.
- Lieferink, D. (2006). The dynamics of policy arrangements: turning round the tetrahedron. In Arts, B. en Leroy P., *Institutional dynamics in environmental governance* (p. 45-66). Berlin: Springer.
- Lammers, W. (2012). *Is niets doen een optie? Op zoek naar een nieuw sturingsmodel voor decentrale duurzame energie initiatieven*. Nijmegen, Nederland: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Linnekamp, R., Vries, B. de & Court, T. de la. (2011, 18 november). Samen zonnepanelen aanschaffen is een dure hobby. *Trouw*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/3041486/2011/11/18/Samen-zonnepanelen-aanschaffen-is-een-dure-hobby.dhtml>
- Lokale energie voorwaarts. (2012). *Doordat salderen voor de meter niet mogelijk is, zijn veel collectieve zonne-energie initiatieven niet rendabel*. Geraadpleegd op 14 januari 2014, <http://www.lokaleenergievoorwaarts.nl/?p=553>
- Meijerink, S. & Tatenhove van J. (2007). Milieubeleid als vraagstuk van institutionele (her)vorming. In Driessen, P. en Leroy P., *Milieubeleid: Analyse en perspectief* (p. 185-206). Bussum: Coutinho.
- Natuur en Milieufederatie Utrecht. (2012). *Energiebesparing bij woningcorporaties*. Geraadpleegd op 1 oktober 2013, http://www.nmu.nl/klimaat_energie/energiebesparing_bij_woningcorporaties?archief=1
- Netbeheer Nederland. (2013, 11 november). Betekenis van lokale initiatieven in de energiemarkt. *Netbeheer Nederland*. Geraadpleegd op 1 oktober 2013, <http://www.netbeheernederland.nl/nieuws/nieuws-detail/?newsId=5e4afc8d-a928-40cd-81b8-7a89d749674c>
- Notenboom, J. (2013). *PBL-notitie Politieke lessen uit de Duitse 'Energiewende'* (PVS 2013-1050). Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- NRC. (2013, 17 juni). Adviseur kabinet: Nederlandse klimaatdoel 2020 is onhaalbaar. *NRC*. Geraadpleegd op 1 oktober 2013, <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/06/17/adviseur-kabinet-nederlands-klimaatdoel-2020-is-onhaalbaar/>
- NU zakelijk. (2012, 25 juni). Subsidieregeling duurzame energie werkt niet. *NU zakelijk*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.nuzakelijk.nl/duurzaam/2843480/subsidieregeling-duurzame-energie-werkt-niet.html>
- ODE, Organisatie voor Duurzame Energie. (2013). *Vereniging voor duurzame energieconsumptie en -productie*. Geraadpleegd op 2 december 2013, <https://www.duurzameenergie.org>
- Oreg, S., & Katz-Gerro, T. (2006). Predicting Proenvironmental Behavior Cross-Nationally: Values, the Theory of Planned Behavior, and Value-Belief-Norm Theory. *Environment and Behavior*, 38, 462-483. Geraadpleegd op 3 december 2013, <http://eab.sagepub.com/content/38/4/462.short>
- Oteman, M. (2013). *Institutional space and conditions for community based renewable energy provision*. Conference paper. Nijmegen, Nederland: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Oteman, M. (2011). *Institutional space for community renewable energy provision. PhD research proposal Marieke Oteman*. Nijmegen, Nederland: Radboud Universiteit Nijmegen, Institute for Management Research.
- Oskam, H.P (2012). Rol gemeenten in de lokale energiesector. *Energie+*, 6, 28-30. Geraadpleegd op 3 december 2013, http://www.energieplus.nl/rol_gemeenten_in_lokale_energiesector?page=3#navigation
- PBL, Planbureau voor de Leefomgeving. (2012). *Nederland verbeeld. Een andere blik op vraagstukken rond de leefomgeving*. Geraadpleegd van http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/PBL_2012_NL_Verbeeld_720.pdf
- Persson, M. (2013, 30 januari). Kleine energiebedrijven geknipt en geschoren. *De Volkskrant*, p. 24.
- Polder PV. (2013). *Energiebelasting volgens CBS StatLine*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.polderpv.nl/financien8.htm>
- Rabobank International, Food & Agribusiness Research and Advisory. (2012). *An Outlook for Renewable Energy in The Netherlands* (Rabobank Industry Note #320). Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.dekoepeel.org/wp-content/uploads/2013/02/An-Outlook-for-Renewable-Energy-in-The-Netherlands.pdf>

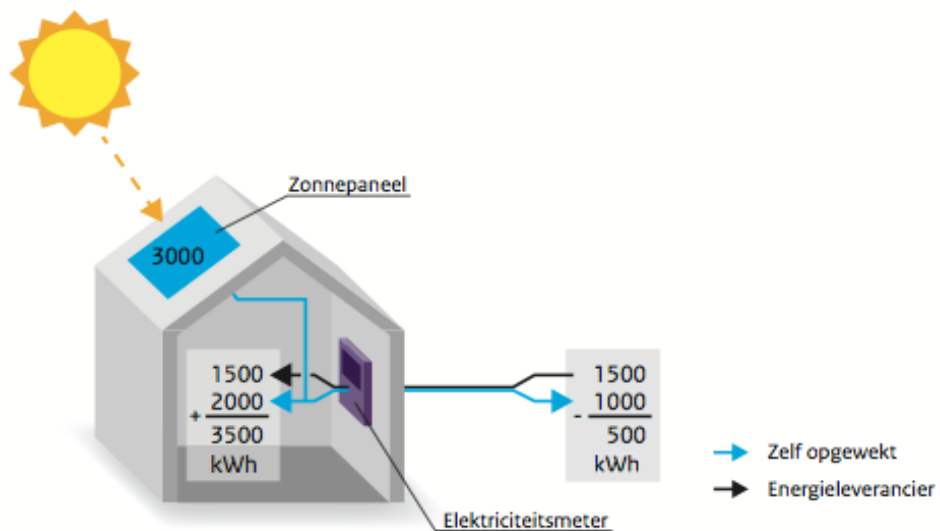
- Regeerakkoord VVD-PVDA. (2012). *Bruggen slaan*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.kabinetsformatie2012.nl/actueel/documenten/regeerakkoord.html>
- Rogers, J., Simmons E., Convery I. & Weatherall A. (2008). Public perceptions of opportunities for community-based renewable energy projects. *Energy Policy*, 36, 4217-4226.
- Rogers, J., Simmons E., Convery I. & Weatherall A. (2011). Social impacts of community renewable energy projects: findings from a woodfuel case study. *Energy Policy*, 42, 239-247.
- Rotmans, J. (2011). *Staat van de Energietransitie in Nederland*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://janrotmans.blogspot.nl/2011/08/staat-van-de-energietransitie-in.html>
- Runhaar, H. & Driessen P. (2007). Milieubeleid als vraagstuk van doelrationeel handelen. In Driessen, P. en Leroy P., *Milieubeleid: Analyse en perspectief* (p. 131-153). Bussum: Coutinho.
- RVO, Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. (2013). Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE). Geraadpleegd op 10 november 2013, <http://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/stimulering-duurzame-energieproductie-sde>
- Rijksoverheid (2013, 6 september). Energieakkoord: schonere energie, meer banen. *Rijksoverheid*. Geraadpleegd op 10 november 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2013/09/06/energieakkoord-schonere-energie-meer-banen.html>
- Rijksoverheid. (2013). *Toekomst Elektriciteitswet en Gaswet*. Geraadpleegd op 10 november 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/doe-mee/lopende-projecten/toekomst-elektriciteitswet-en-gaswet>
- Rijksoverheid. (2011, 22 april). Stimulering duurzame energie van start. *Rijksoverheid*. Geraadpleegd op 10 november 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2011/04/22/stimulering-duurzame-energie-van-start.html>
- Rijksoverheid. (2013). *Zonne-energie*. Geraadpleegd op 2 augustus 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/duurzame-energie/zonne-energie>
- Rijkswaterstaat Leefomgeving (2013). *Energiearmoede dreigt voor steeds meer huishoudens*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.rwsleefomgeving.nl/onderwerpen/lokaal-klimaatbeleid/nieuws/content/energiearmoede/>
- Rijn en IJssel Energie. (2013). *Service in een doos*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.rijnenijsselenergie.nl/cooperatie/dekas/service-in-een-doo>
- SER, Sociaal-Economische Raad. (2013). *Energieakkoord voor duurzame groei*. Geraadpleegd op 6 december 2013, http://www.ser.nl/~media/files/internet/publicaties/overige/2010_2019/2013/energieakkoord-duurzame-groei/energieakkoord-duurzame-groei.ashx
- Schwencke, A. M. (2012). *Energieke bottom-up in lage landen: de energietransitie van onderaf*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://amsterdamsmartcity.com/data/file/ESSAY-Energieke-BottomUp-in-Lage-Landen-Schwencke-21082012-FINAL.pdf>
- Shaw, S. & Mazzucchelli P. (2008). Evaluating the perspectives for hydrogen energy uptake in communities: success criteria and their application. *Energy Policy*, 38, 5359- 5371.
- Simons, W. (2013, 16 mei). Groene stroommixen Europa en VS vergeleken (+grafieken). *Energie overheid*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.energieoverheid.nl/2013/05/16/groene-stroommixen-europa-en-vs-vergeleken-grafieken/>
- Simons, W. (2012, 25 juni). Rabobank: "Subsidieregeling SDE zet wind- en zonne-energie op achterstand." *Energie Business*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.energiebusiness.nl/2012/06/25/rabobank-subsidieregeling-sde-zet-wind-en-zonenergie-op-achterstand/>
- Simons, W. (2013, 30 januari). VNG: "Decentrale energie in 2020 goedkoper dan grijze stroom." *Energie overheid*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.energieoverheid.nl/2013/01/30/vng-decentrale-energie-in-2020-goedkoper-dan-grijze-stroom/>
- Simons, W. (2013, 12 november). Salderen na 2017 hoogst onzeker. *Energie business*. Geraadpleegd op 1 december 2013, <http://www.energiebusiness.nl/2013/11/12/saldering-na-2017-hoogst-onzeker/>
- Skotte, H. (2013). *Cooperatives – local and democratic ownership of wind turbines*. Geraadpleegd op 6 september 2013, <http://www.e-pages.dk/energinet/126/46>
- Smith, A. (2007). Emerging in between: The multi-level governance of renewable energy in the English regions. *Energy Policy*, 35, 6266-6280.
- Sperling, K., Hvelplund, F. & Mathiesen, B.V. (2011). Centralisation and decentralisation in strategic municipal energy planning in Denmark. *Energy Policy*, 39, 1338-1351.
- Steinweg, T., Wilde-Ramsing, J., Kate, A. ten & Racz, K. (2012). *Duurzaamheid in de Nederlandse energiesector*. Amsterdam: Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO).

- Stokman, F. (2012). *Prof. dr. Frans Stokman: 'De revolutie in de energieproductie begint lokaal.'* Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.rug.nl/news-and-events/people-perspectives/opinie/2012/37fransstokman>
- NU zakelijk. (2012, 25 juni). Subsidieregeling duurzame energie werkt niet. *NU zakelijk*. Geraadpleegd op 6 december 2013, <http://www.nuzakelijk.nl/duurzaam/2843480/subsidieregeling-duurzame-energie-werkt-niet.html>
- Tromp, B. (2012). *SDE faalt*. Geraadpleegd op 5 december 2013, <http://www.energieexpert.nl/sde-faalt/>
- Trouw. (2013, 30 juli). Aarzelend Europa betaalt hoge prijs voor goedkope zonnepanelen. *Trouw*. Geraadpleegd op 5 december 2013, <http://www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/3484089/2013/07/30/Aarzelend-Europa-betaalt-hoge-prijs-voor-goedkope-zonnepanelen.dhtml>
- UM, Ministry of Foreign Affairs of Denmark. (2012, 12 september). Denmark reaches 2020-goal for solar energy before time. *UM*. Geraadpleegd op 2 december 2013, <http://um.dk/en/news/newsdisplaypage/?newsid=25147b44-3dce-4647-8788-ad9243c22df2>
- Verbong, G. & Knoppers, R. (2001). PV in Nederland. In Verbong, G., Selm, A. van, Knoppers, R. & Raven, R., *Een kwestie van lange adem: de geschiedenis van duurzame energie in Nederland* (p. 200-232). Boxtel: Aneas.
- Verschuren, P. & Doorewaard, H. (2007). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma.
- VNG, Vereniging van Nederlandse Gemeenten. (2013). *Lokaal energiek: decentrale duurzame elektriciteit. Business case en maatschappelijke kosten-batenanalyse*. Geraadpleegd op 2 december 2013, http://www.vng.nl/files/vng/20130129_eindrapportage_mkba_def.pdf
- Walker, G. (2008). What are the barriers and incentives for community-owned means of energy production and use? *Energy Policy*, 36, 4401-4405.
- Walker, G. & Devine-Wright, P. (2007). Community renewable energy: What should it mean? *Energy Policy*, 36, 497-500.
- Walker, G., Hunter, S., Devine-Wright, P., Evans, B. & Fay, H. (2007). Harnessing community energies: explaining and evaluating community-based localism in renewable energy policy in the UK. *Global Environmental Politics*, 7, 64-82.
- Walker, G., Devine-Wright, P., Hunter, S., High, H. & Evans, B. (2010). Trust and community: Exploring the meaning, contexts and dynamics of community renewable energy. *Energy Policy*, 38, 2655-2663.
- Warren, C. R. & McFadyen, M. (2010). Does a community ownership affect public attitudes to wind energy? A case study from south-west Scotland. *Land Use Policy*, 27, 204-213.
- Weel, I. (2011, 7 november). Subsidies energie vaak niet gebruikt. *Trouw*. Geraadpleegd op 9 oktober 2013, <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/3019221/2011/11/07/Subsidies-energie-vaak-niet-gebruikt.dhtml>
- Werken, C. van de. (2013). *Negatieve stroomprijs maakt opslag in zonne-energie in accu's noodzakelijk*. Geraadpleegd op 14 januari 2014, <http://www.allesoverzonnepanelen.nl/negatieve-stroomprijs-maakt-opslag-zonne-energie-in-accu's-noodzakelijk/>
- Wet belastingen op milieugrondslag. *Artikel 50 lid 2*. Geraadpleegd op 14 december 2013, http://wetten.overheid.nl/BWBR0007723/geldigheidsdatum_07-06-2013
- Wikipedia. (2013). *Regulerende energiebelasting*. Geraadpleegd op 14 december 2013, http://nl.wikipedia.org/wiki/Regulerende_energiebelasting
- Wikipedia. (2013). *Wind power in Denmark*. Geraadpleegd op 14 december 2013, http://en.wikipedia.org/wiki/Wind_power_in_Denmark#Wind_turbine_cooperatives
- Wikipedia. (2013). *Zonnepaneel*. Geraadpleegd op 14 december 2013, <http://nl.wikipedia.org/wiki/Zonnepaneel>
- Woerkum, C. van & Renes R.J. (2007). Een gedrags- en communicatieperspectief. In Driessen, P. & Leroy P., *Milieubeleid: Analyse en perspectief* (p. 393-412). Bussum: Coutinho.
- Woonstad Rotterdam (2011). *Dorps wonen aan de rand van de stad. Gebiedsvisie Overschie*. Geraadpleegd op 14 december 2013, [http://www.woonstadrotterdam.nl/Pub/Woonstad-Rotterdam/Afbeeldingen-en-Documenten/\(103991\)-2012/\(103991\)-2012-Januari/\(103991\)-2012-Januari-Wijkvisie.pdf](http://www.woonstadrotterdam.nl/Pub/Woonstad-Rotterdam/Afbeeldingen-en-Documenten/(103991)-2012/(103991)-2012-Januari/(103991)-2012-Januari-Wijkvisie.pdf)
- Zouwen, M. van der. (2006). Dynamics in nature policy practices across the European Union. In Arts, B. en Leroy P., *Institutional dynamics in environmental governance* (p. 139- 158). Berlin: Springer.

Bijlage 1

Figuur 9: Salderen achter de meter (bron: PBL in Elzenga & Kruitwagen, 2012)

Voorbeeld van energieopwekking achter de meter: wel saldering

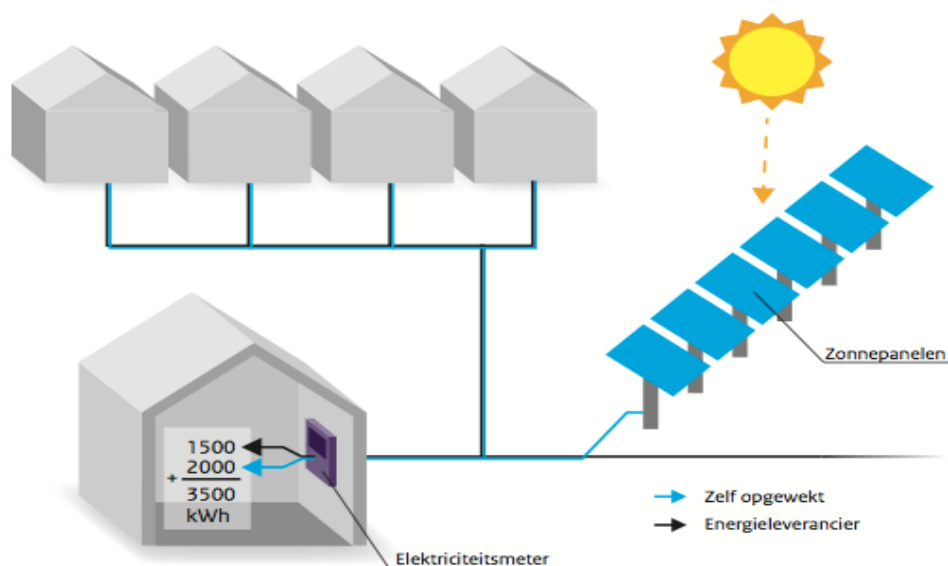

Bron: PBL

De teruggeleverde zonne-elektriciteit mag worden gesaldeer met de door het energiebedrijf geleverde elektriciteit. Hierdoor betaalt een kleinverbruiker minder aan zijn energieleverancier.

Figuur 10: Salderen voor de meter (bron: PBL in Elzenga & Kruitwagen, 2012)

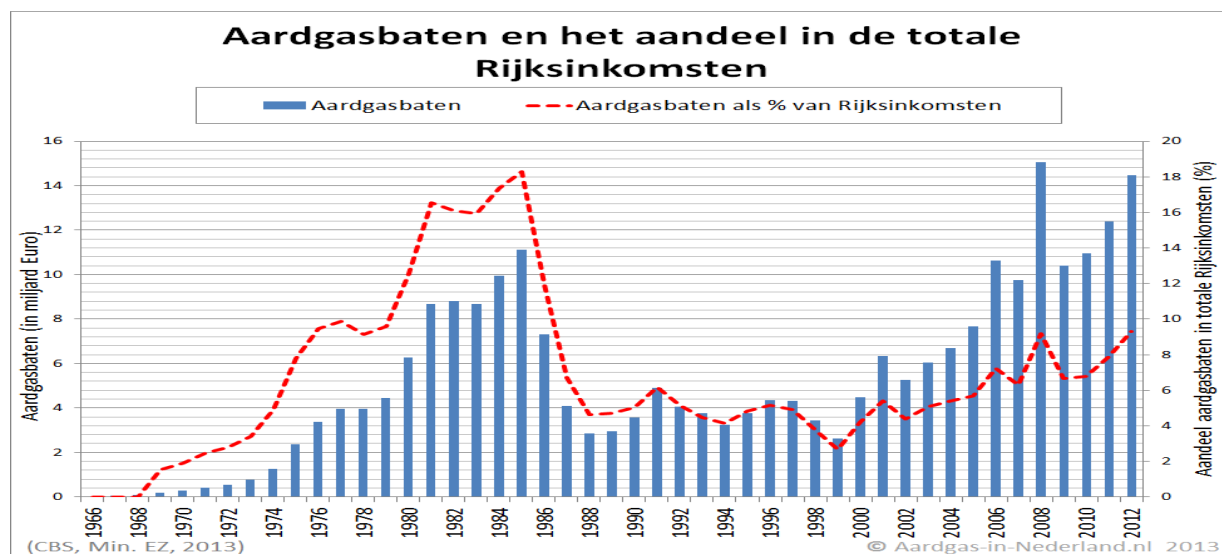
Voorbeeld van energieopwekking voor de meter: geen saldering

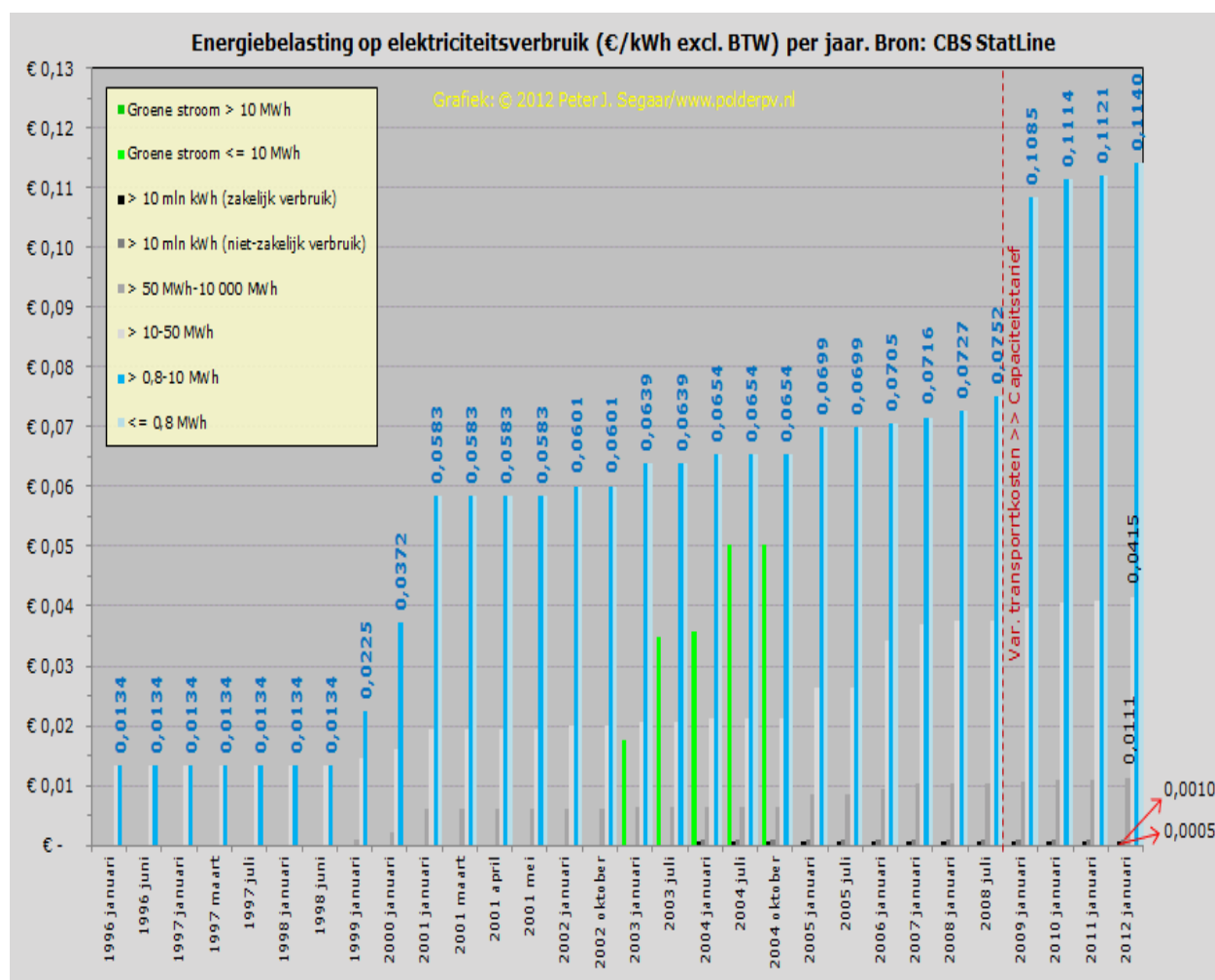
Bron: PBL

Bij zelflevering geldt geen vrijstelling van energiebelasting en btw.

Figuur 14: Aardgasbaten en het aandeel in de Rijksinkomsten (bron: Aardgas in Nederland, 2013)

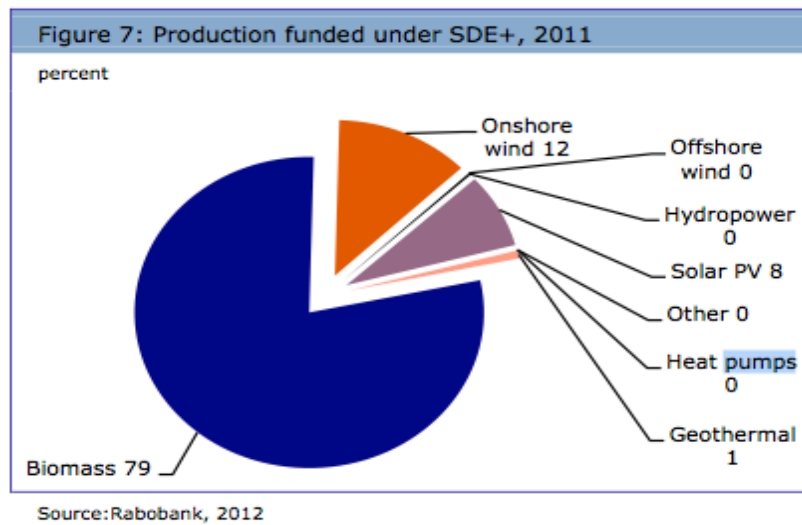

Figuur 8: Energiebelasting op elektriciteitsverbruik tussen 1996-2012 (bron: CBS in Polder PV, 2013)

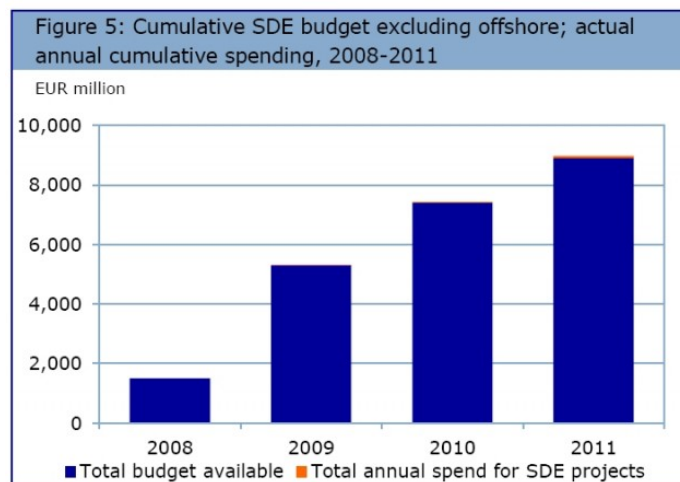
Tot 2004 gold er een verlaagde belastingtarief voor groene stroomverbruikers, dit is echter op januari 2005 komen te vervallen zoals ook blijkt uit de grafiek.

Figuur 15: Toegekende SDE+ subsidies in 2011 (bron: Rabobank, 2012)

Uit het rapport blijkt ook dat deze regeling de productie van biomassa “te veel” zou stimuleren en dat wind- en zonne-energie daardoor op achterstand wordt gezet (Van der Elst in Simons, 2012). Terwijl de meeste potentie bij wind- en zonne-energie ligt (Van der Elst in NU zakelijk, 2012).

Figuur 16: Jaarlijkse SDE budget tussen 2008-2011 (bron: Rabobank in Tromp, 2012)

Bijlage 2

Interviewgide voor ZZP-er

Introductie

1. Het is bekend dat u een ZZP-er, een allround duurzaamheidsspecialist bent. U gaf eerder aan dat u momenteel een opdracht uitvoert voor Netbeheer Nederland. Kunt u kort vertellen waar dit over gaat en wat het doel hiervan is?
2. Denkt u dat het burgerenthousiasme zal aanhouden en decentrale duurzame energie, mede door de inzet van burgers, zal uitbreiden? Hoe zal volgens u de trend verder ontwikkelen?

Stand van zaken

3. Het is bekend dat er momenteel 300 initiatieven zijn in Nederland. Weet u of er in het afgelopen halfjaar daar nieuwe zijn bijgekomen? Hoeveel daarvan zijn door en voor burgers opgericht? In hoeverre is het nodig om burgerinitiatieven te onderscheiden van andere initiatieven? Decentrale duurzame coöperaties gaan namelijk partnerschappen aan met actoren uit de overheid en de markt.
4. Denkt u dat lokale initiatieven op lange termijn invloedrijk kunnen zijn (voor bijv. de energietransitie)? De huidige energieproductie van lokale initiatieven is ca. 0,5 procent van de totale elektriciteitsvraag. Uit verschillende bronnen blijkt dat de bijdrage aan het totale energieverbruik beperkt is. Overigens zal slechts 1 procent van de EU-doelstelling '14 procent hernieuwbare energie in 2020' gegenereerd worden uit zonne-energie.
5. Een belangrijke recente ontwikkeling is de faillietverklaring van Trianel, de hofleverancier van veel lokale duurzame energiebedrijven. Daarmee zijn veel coöperaties in problemen gekomen en op zoek moeten gaan naar andere leveranciers. Sommige klanten kwamen zelfs terecht bij Essent en Nuon. Is dit niet een teken van dat deze initiatieven nog in kinderschoenen staan? Denkt u dat initiatieven kunnen professionaliseren zonder 'zelflevering in coöperatief verband'?
6. In uw rapport geeft u aan dat er sprake is van een internationale trend. Dit wordt ook wel globalisering (een hernieuwde waardering van het lokale zonder de vruchten van globalisering overboord te gooien) en/of *globalisation reversing* genoemd. Wat zijn de ontwikkelingen op het gebied van decentrale duurzame energie (initiatieven) in andere landen?

Eigen onderzoek

Als onderzoeker wil ik me richten op burgerinitiatieven, vaak ook de aanjagers genoemd van decentrale duurzame energieprojecten, en kijken naar de invloed van beleid, milieubesef en cultuur [geschrapt, sociale omgeving onderzocht i.p.v. cultuur]. Het onderzoeken van de invloed van deze 'drijfveren' op initiatiefnemers is belangrijk om de potentie en het succes van initiatiefnemers en initiatieven in kaart te brengen.

7. Met beleid doel ik op het huidige beleid en eventueel de aanpassingen die de overheid op korte termijn wil doorvoeren. In hoeverre denkt u dat het huidige beleid de krachtenbundeling, het innovatievermogen en de creativiteit van burgers teniet doet? Denkt u dat het aantal initiatieven gering zal blijven als de benodigde beleidsaanpassingen (bijv. omtrent salderen 'voor' de meter) niet komen?
8. Cultuur betekent in de context van mijn onderzoek, de manier van leven, doen en denken dat eigen is aan een bevolking, groep, tijdperk, enz. Dit wordt ook wel de antropologische betekenis van cultuur genoemd. Ik wil onderzoeken in hoeverre de gemeenschapscultuur - waarin initiatiefnemers zich bevinden - het denken en handelen van initiatiefnemers en het organiseren van lokale initiatieven beïnvloedt. Wat is volgens u kenmerkend aan initiatiefnemers en gemeenschappen die lokale initiatieven oprichten? [geschrapt]

9. Welke levensvisies inspireren deze beweging?
10. U geeft in uw rapport aan dat een opvallend aantal dragers van initiatieven duurzaamheids- en energiespecialisten zijn. Deze personen zijn bereid om hun professionele ervaring vrijwillig in te zetten voor de maatschappij. Hieruit kunnen we afleiden dat milieubesef een belangrijke rol kan spelen bij lokale initiatieven. Klopt dit? In hoeverre speelt milieubesef een rol bij initiatiefnemers?
11. Deze ontwikkeling wordt ook wel een sociale revolutie genoemd. Uit uw rapport blijkt dat onafhankelijkheid, toekomstige energievoorziening, economische voordelen, systeemkritiek, enz. belangrijke motieven zijn. Kunnen we zeggen dat milieu het persoonlijke motief is van initiatiefnemers?

Casestudy

12. Het aantal nieuwe nuts neemt snel toe. Waarom is volgens u het aantal lokale initiatieven vanaf midden 2011 snel toegenomen?
13. Hebben kleine coöperaties met dezelfde problemen te maken als grote coöperaties? Wat is de verdeling van het aantal initiatieven over het land? Is het toevallig dat Texel Energie en Grunneger Power, uit het noorden van Nederland, de koplopers zijn? Grunneger Power koopt alleen lokaal in, om die reden zou ik deze coöperatie willen onderzoeken. Welke initiatieven zijn volgens u interessant voor nader onderzoek?

Afsluiting

14. Heeft u zelf nog vragen of opmerkingen?
15. Heeft u nog relevante informatie zoals boeken of documenten?

Bijlage 3

Interviewgide voor beleidsmakers en -uitvoerders (Arts et al., 2001).

Introductie

1. Wat is uw functie binnen het ministerie?
2. Wat is de rol van dit ministerie voor de energiesector?

Discoursen

3. Vindt u het belangrijk dat de trend van decentrale duurzame energieopwekking door burgers in Nederland (verder) groeit? Zo ja/nee, waarom?
4. Welke knelpunten zijn er volgens u voor de groei van deze trend?
5. Wat zijn de oorzaken van deze knelpunten?
6. Wat zijn de oplossingen voor deze knelpunten op korte, middellange en lange termijn?
7. Wat vindt u van het tot nu toe gevoerde beleid voor decentrale duurzame energie (initiatieven)?

Actoren & coalities

8. Kunt u de belangrijkste actoren positioneren in het sociogram op basis van hun macht?
9. Met welke actoren werkt u samen op het gebied van decentrale duurzame energie?
10. Is er sprake van coalitievorming tussen sommige actoren? Zo ja, welke coalities zijn er?
11. Zijn er conflicten tussen actoren? Zo ja, welke?
12. Zijn er recent nieuwe actoren actief geworden in het arrangement 'decentrale duurzame energie'?

Bronnen & invloed

13. Welke actoren bevorderen de groei van lokale initiatieven het meest? Geef een top 3 aan.
14. Op welke manier realiseren zij deze groei?
15. Welke actoren remmen de groei? Geef een top 3 aan.
16. Op welke manier remmen zij de groei?
17. Welke actoren zijn de laatste tijd sterk in opkomst? Waarom?
18. Van welke actoren is de invloed tanende? Waarom?

Regels

19. Op welke plaats(en) of arena's vindt er belangrijke besluitvorming plaats t.a.v. decentrale duurzame energie?
20. Op grond waarvan kan een organisatie deelnemen aan de besluitvorming t.a.v. decentrale duurzame energie?
21. Worden sommige actoren stelselmatig buiten het besluitvormingsproces gehouden? Zo ja, op grond waarvan?
22. Welke regelgeving werkt belemmerend/biedt kansen voor de groei van initiatieven?

Ontwikkelingen

23. Welke lange termijn ontwikkelingen hebben invloed op decentrale duurzame energie? Denk aan schaalverkleining, globalisering, professionalisering, enz.

Slotvragen

24. In hoeverre denkt u dat het huidige beleid de krachtenbundeling, het innovatievermogen en de creativiteit van burgers teniet doet?

Afsluiting

25. Heeft u zelf nog vragen of opmerkingen?
26. Heeft u nog relevante informatie zoals boeken of documenten?

Bijlage 4

Interviewgide voor initiatiefnemers

Introductie

1. Wat is uw functie binnen het initiatief? Wat is het doel en zijn de werkzaamheden van uw initiatief?
2. Wat is de aanleiding geweest voor het oprichten van dit initiatief en/of uw betrokkenheid bij het initiatief?
3. Welke rol speelt uw initiatief in de energiesector en hoe passen de toekomstperspectieven daarbij?
4. Waarom (en op welke manier) zou volgens u het aandeel van decentrale duurzame energieopwekking moeten groeien?

Beleid (stimulansen & belemmeringen)

5. Wat vindt u van het beleid van de overheid voor decentrale duurzame energie (initiatieven)?
6. Hoe heeft het nationaal, provinciaal en gemeentelijk beleid het oprichten, verder ontwikkelen en het succes van dit initiatief beïnvloed?
7. Welke knelpunten zijn er in het beleid voor de groei en ontwikkeling van lokale initiatieven? Wat zijn volgens u de oorzaken daarvan?
8. Wat zijn de oplossingen voor deze knelpunten (op korte, middellange en lange termijn)?
9. Denk u dat het beleid van de overheid uw innovatief vermogen, creativiteit en enthousiasme teniet doet? Geldt dit ook op grote schaal?

Attituden (algemene attituden, positieve & negatieve gevolgen)

10. Wat was uw houding tegenover duurzaamheid, energiebesparing en decentrale duurzame energie voordat u betrokken was bij het initiatief?
11. Heeft dit een rol gespeeld bij uw keuze om bij dit initiatief aan te sluiten? Zo ja, waarom en hoe?
12. Wat zijn volgens u de positieve gevolgen van een lokaal initiatief?
13. Wat zijn volgens u de negatieve gevolgen van een lokaal initiatief?

Milieubesef/milieu-attitude (bezorgdheid & betrokkenheid)

14. Hoeveel waarde hecht u aan het milieu en de natuur? Heeft dit initiatief uw betrokkenheid tot het milieu vergroot?
15. Bent u bezorgd over de toekomst van de aarde en de schade die mens veroorzaakt? Bent u bezorgd over de ernst van milieuproblemen **[geschrap]**?
16. Welke rol heeft het milieuaspect gespeeld bij uw keuze om een initiatief op te richten en/of betrokken te zijn bij een initiatief?
17. Is uw zorg voor en de waarde die u hecht aan het milieu toegenomen door het initiatief? Wat zijn de oorzaken hiervan?

Hot cognition (verantwoordelijkheidsgevoel, attentie & gedragsregels)

18. Voelt u zich verantwoordelijk om bij te dragen aan de oplossing van milieuproblemen ('alleen de overheid en grote internationale bedrijven kunnen daadwerkelijk effect bewerkstelligen)?
19. Reflecteert u / communiceert u weleens met anderen over milieuproblemen?
20. Heeft u gedragsregels bedacht om bewust met het milieu om te gaan?

Ervaren gedragscontrole (effectiviteit, barrières & vertrouwen)

21. Denkt u dat uw bijdrage met het initiatief effectief is voor de oplossing van (lokale) milieuproblemen en/of het realiseren van (draagvlak voor) energiebesparing?

22. Werd u bij het oprichten van het initiatief in uw mogelijkheden (het gemak) en bronnen (geld/tijd/vaardigheden/informatie) door iets of iemand belemmerd? Heeft/had u vertrouwen in uw eigen vaardigheden?

Sociale omgeving (belang, houding & invloed)

23. Hoe belangrijk vindt u de houding van anderen in uw omgeving tegenover decentrale duurzame energie initiatieven?
24. Hoe positief of negatief staan uw naasten tegenover deze initiatieven?
25. Bent u tijdens de oprichting van het initiatief beïnvloed door uw sociale omgeving?
26. Hebben mensen uit uw omgeving zich ook aangesloten bij het initiatief **[geschrapt]**?

*Succes **[geschrapt]***

27. Wanneer is volgens u een initiatief succesvol/geslaagd (denk aan financiële haalbaarheid, breed draagvlak, sterke communicatie en professionele opzet)?
28. Is dit initiatief volgens u succesvol?

Slotvraag

29. Hoe zal volgens u de trend van lokale initiatieven voor decentrale duurzame energie zich verder ontwikkelen?

Afsluiting

30. Heeft u zelf nog vragen of opmerkingen?
31. Heeft u nog relevante informatie zoals boeken of documenten?